Spinoza

Solmaz Zelyut Hünler

Paradigma

Paradigma'nın Vitrinindekiler

Hüsamettin Arslan, Epistemik Cemaat
I. Lakatos & A. Musgrave, Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi
Jacques Ellul, Sözün Düşüşü
Hakkı Hünler, Estetik'in Kısa Tarihi
David West, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş
Martin Heidegger, Tekniğe İlişkin Soruşturma
Martin Heidegger, Bilim Üzerine İki Ders
Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü
Wilhelm Dilthey, Hermeneutik ve Tin Bilimleri
S. Woolgar, Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme
Susan Hekman, Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik
Edibe Sözen, Söylem
Anthony Giddens, Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi
Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü
J. W. Murphy, Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri
Leo Strauss, Politika Felsefesi Nedir?
John Locke, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler
N. Warburton, Felsefeye Giriş
Atakan Altınörs, Dil Felsefesi Sözlüğü
Veli Urhan, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme
Bryan Magee, Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi
Alasdair MacIntyre, Ethik'in Kısa Tarihi
Alasdair MacIntyre, Egzistansiyalizm
O. Pöggeler, B. Alleman, Heidegger Üzerine İki Yazı
J. -G. Rossi, Analitik Felsefe
Ahmet Cevizci(der), Metafiziğe Giriş
Christopher Falzon, Foucault ve Sosyal Diyalog
Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş
Stephen Toulmin, Kozmopolis
Hüsamettin Arslan(der), Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler
H. Arslan(der), Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler
Hüsamettin Arslan(der), İnsan Bilimlerine Prolegomena
Arthur Danto, Nietzsche
Ahmet Cevizci (der.), Felsefe Tarihine Giriş
Paul Hühnerfeld, Heidegger
Veli Urhan(der), Foucault ve Bilginin Arkeolojisi
Solmaz Hünler, Spinoza

Solmaz Zelyut Hünler

Spinoza

Paradigma

Solmaz Zelyut Hünler

Spinoza

Paradigma
İstanbul, Mart 2003

Spinoza
Solmaz Zelyut Hünler

38. Paradigma Kitabı
Felsefe Dizisi 28. Kitap

© Bu kitabın tüm yayım hakları
Paradigma Yayınları'na aittir.

Baskı
Engin Yayıncılık

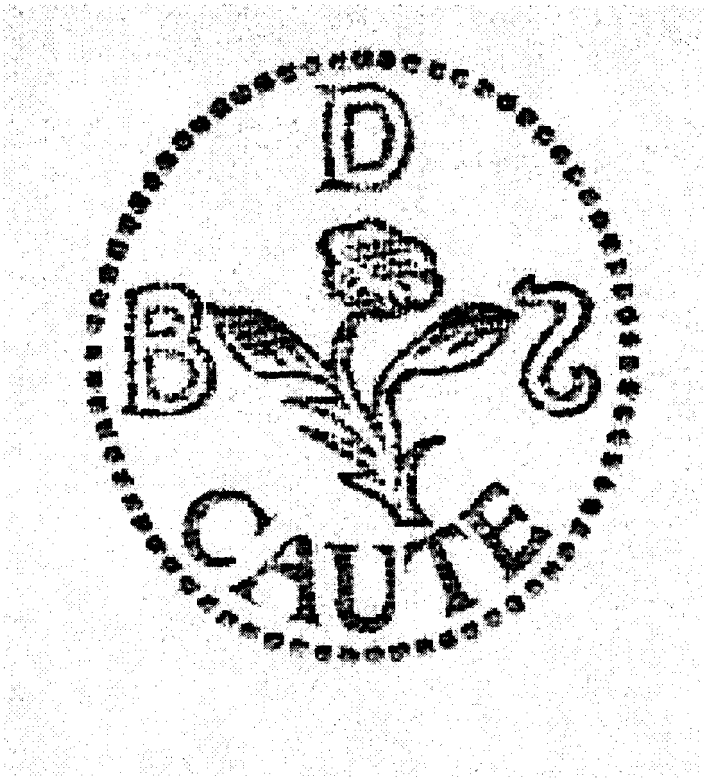
Birinci Baskı:
İstanbul, Mart 2003

PARADİGMA YAYINLARI
Cankurtaran mah. Seyit Hasan sok. 12/4
Sultanahmet / İSTANBUL
TEL (0 212 638 64 46)
Yayınevi İrtibat Tel: 0 532 403 21 49

İçindekiler

Önsöz / I
Kısaltmalar / 1
Giriş / 3
Birinci Bölüm
Tanrı Nedir? / 11
İkinci Bölüm
Zihin ve Beden Nedir? / 27
Üçüncü Bölüm
Tanım Nedir? / 37
Dördüncü Bölüm
İnsan Nedir? / 55
Beşinci Bölüm
Devlet Nedir? / 79
Gönderim Kaynakçası / 103
İndex / 105

Spinoza'nın Mührü

Önsöz

Bu çalışmanın, her bir kısmının, her biri ayrı bir çalışma konusu oluşturacak derinlikteki meseleleri, yüzeysel olarak ele alıyor olduğunun ve çoğu meseleyi ya hiç ellemeden ya da ince eleyip sıkı dokumadan bıraktığının farkındayım. Burada Spinoza'yı ham halde anlamaya ve anlatmaya çalışıyorum; Spinoza'nın felsefesinin tarihini değil, felsefesini anlamaya ve anlatmaya çalışıyorum. Aslında, buradaki hamlık, Spinoza'nın olgunluğuna karşıt olarak, onun felsefesinin derinliğinden başımın dönmüş olmasıyla ilgili olduğu kadar, ve belki de daha çok, hamlığın, kılı kırk yarmalardan değerli olduğuna duyduğum inanç ile de ilgili olduğu söylenebilir. Bu sebeple, eldeki çalışmanın, türkçedeki "Spinoza" eksikliğini giderme yolunda, benim için bir ilk adım olduğunu belirtmek isterim. Dolayısıyla bu yolda yürüme azmi içinde olduğumu da söylemeliyim. Yani, şu en başta söz ettiğim her biri ayrı çalışma konusu olan meseleleri, her biri ayrı bir çalışma ile de anlamak ve anlatmak niyetimdeyim. Hatta gücüm ve ömrüm el verdiğince "Spinoza" okumak ve yazmak ve elbette onun tüm yazdıklarını çevirmek istiyorum. Bu yüzden, bu 'önsöz'ü bitirince, epeydir üzerinde olduğum bir şeyi yazmaya başlayacağım; Spinoza'nın yaşam öyküsünü yazmaya başlayacağım.

Anlaşılacağı gibi, eldeki bu kitabın yazarı, bir "Spinoza sarhoşu"dur. Evet, bu çalışma, tarafsız değildir; değer yargılarından muaf değildir; cinsiyetsiz değildir; gayrı şahsi bir dil ile yazılmamıştır; soğuk kanlı değildir. O halde, "bilimsel"

değil midir? Hadi, öyle olsun, değildir! Evet, Spinoza, benim için "nesne" değildir; benim karşımda durmuyor; o, benim için, bir tutku ve böylece eldeki kitap, tutkulu bir dil ile yazılmıştır; bilgi ile olduğundan daha çok inanç ile yazılmıştır. Hatta bir kitap olmasından çok bir mektup gibi yazılmıştır.

Merhaba! Çok güzel bir şey gördüm, birlikte bakalım mı? Eğer birlikte bakarsak, daha da güzel olacağına kuşkum yok. Batılı yazın içerisinde Spinoza hakkında öyle çok şey yazılmış ki, insan kıskanıyor doğrusu! Gelin Spinoza'ya daha çok türkçe öğretelim! Bizim dilimizde, Spinoza hakkında çok az şey var. Hilmi Ziya Ülken ve Aziz Yardımlı onu çevirdiler ve en son Ulus Baker onun ile ilgili bir çeviri yaptı; ama kitap olarak sadece Tülin Bumin'in bir telifinde onun adı var, ki bu telif de başlı başına bir Spinoza telifi değil. Evet, bu görüntüye karşı Batı'da muazzam bir Spinoza yazını, literatürü var. Ama elbette maksat, kütüphane rafı doldurmak değil; bu, değil tartışmaya, söylenmeye bile değmez; ama insan bazen söylemeye değer olmayanı da söylüyor işte! Çünkü, kütüphane, kitapsız olmaz. Al bir laf daha ettik! Kapatayım konuyu, en iyisi.

Türkçedeki *Ethica* çevirileri hakkında söylenmeye değer şeylerim var; hatta onlar boynumun borcu olan şeyler. Evet muhterem insan Hilmi Ziya Ülken, benim nazarımda, borcunu ödemenin huzurunu yaşamaya layık bir insan. O, elinden ne geliyorsa en iyisini yapmıştır ve tüm başka yaptıkları ile birlikte *Ethica* çevirisi ile de takdire şayandır. Spinoza'ya türkçe öğretme yolunu, Suut Kemal Yetkin'den daha fazla, o açmıştır; en azından ben ve kuşkum yok ki benim gibi pek çokları, Spinoza yolunu ilk onun sayesinde bulmuştur. Dolayısıyla bu dil, ona minnettardır. Hilmi Ziya Ülken'e borcumuz, onun tüm yapıp etmelerine karşı çok büyüktür ve ödenmemiştir ve borçlar ödenmezse, onların altında kalırız. Hilmi Ziya'nın önünde saygı ile eğiliyor ve ona minnettar olduğumu, canı yürekten tekrar tekrar söylüyor, ama yine de doymuyorum, işte! Hilmi Ziya hakkında bir şeyler yazmalıyım, çünkü ancak o zaman huzur bulacağım.

Konudan konuya geçer gibi olacak ama, düşünme böyle bir şey olduğu için müsaadeniz ile geçeyim. Yazmak hakkında bir şeyler yazmalıyım, şimdi. "Yazmak" veya "yazı" nedir? Altından kalkmaktan zorlanacağımız bir soru bu. Hepimiz için böyle bir soru. Çünkü okunacak onca şey varken, insan ne için, neden yazar? Nasıl kaldırır insan bunu? Şu an düşüncemin akışına kendimi bırakmak için izin istediğime göre, düşündüklerimi toparlamaya çalışırsam, diyebilirim ki, ben "yazmak"ın "taşmak" gibi olduğuna inanıyorum; nereye taşmak? Nereye olabilir ki, elbette dışarıya, taşraya taşmak. Ama bu çok uzun bir hikaye, o yüzden, hemen toparlamalıyım. Evet, yazmak borç gibi bir şey olmalı; borcu olan yazmalı. Yoksa borcunu ödememiş olur ve huzurlu olamaz. Evet, en kestirmeden böyle toparlayabiliyorum şu an. Hilmi Ziya hakkında bir şeyler yazmazsam, borcun altında kalmış olacağım ve minnetimi ifade etmiş olmam yetmediği için, söylemeye doyamıyorum. Ama sizi, daha fazla oyalamamalıyım; çünkü bu bir telifin, sadece 'önsöz'ü. Peki, ama mutlaka söylemem gereken sözlerim var benim. Bu 'önsöz'ün kaderi de bu işte. Bu telifin içinde bir yerde söylemem gereken sözlerim var. Onun için 'önsöz' yazıyorum. Dolayısıyla, okurdan, benim Spinoza'ya dair yazdıklarımı okumaya geçmeden, bunu okumasını istiyorum. (Bu bir paragraf olsun. Kaldığım yere dönüyorum.)

Aziz bir insan, evet ismi ile müsemma, Aziz Yardımlı'ya gelince. Aziz Yardımlı, benim nazarımda, ne yazık ki sayılsalar sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar olan, türkçenin en titiz çevirmenlerinden biri ve belki ta kendisidir. O, yetirme ve bitirme çabasına hayran olunacak biridir. O, bana çok şey öğretmiş biri. Bu yüzden başka bir yer ve zamanda bulamadığım bu fırsatı kullanarak, ona teşekkür etmek istiyorum. Kendisini şahsen tanımam; ama yine de, biliyorum ki, o, benim gibi, 'dil'i çok seviyor. Peki o zaman, ben neden onun *Ethica* çevirisindeki sözlerini kullanmak yerine kendiminkileri kullanmayı istiyorum ve hatta neden *Ethica*'yı çevirme düşü ile titriyorum? Bu konudaki nedenlerimin büyük bir kısmı, sanıyorum, bu 'önsöz'den sonra okumaya başlayacak olduğunuz metinde görünüşe çıkacaktır; ama belki

burada da bir kez daha vurgulanmasında fayda olabilir. Aşağıya bunu bir paragraf halinde yazayacağım, şimdi.

Ben, *agora*'yı seviyorum ve *agora*'nın diline bayılıyorum. Dilimi ona uydurmayı ne kadar becerirsem, o kadar iyi ederim, diye inanıyorum. Kuşkum yok, Aziz Yardımlı da en az benim kadar ve hatta benden daha çok *agora*'yı seviyor; ama bana kalırsa, *agora*'nın diline, en azından benim kadar bayılmıyor. Şimdi, yine bir paragraf yapmalıyım. Okurumu, geciktiriyorum ama, ne yapayım, elimde değil! İstersen okumazsın, zaten; biliyorum. Hatta, istersen hemen son paragrafa geç.

Ben çarşıya çıkıp esnaf ile pazarlık ettiğimde, bana "mümkün değil, o fiyata olmaz" diyor; ama bana örneğin, "olanaklı değil o edere olmaz" demiyor; en azından, ilk ağızda demiyor, sonradan beni ikna etmek için başka sözler aradığında, bazan "olanaksız" filan dediği de oluyor. Görüldüğü gibi, sıkı pazarlık ederim. O zaman bırakalım neşe, "neşet" etsin! Ben, türkçenin, arapça, farsça, ibranice, sanskritçe, grekçe ya da yunanca, latince, rusça, fransızca, ingilizce...harmanında bir zaaf değil bir güç, bir hikmet, bir potansiyel görüyorum ve bu harmanı çok ama çok harmonik buluyorum. Böylece, diyorum ki, insana "nazar değme"si gibi, "göz değme"si de olmalı, yani biz nazara da geliriz, göze de geliriz; imdi, "göz" var diye "nazar"dan sarfı nazar edilir mi? Konuştuğumuz dilde, şarkılarımızda, türkülerimizde, şiirlerimizde, söylenip duran sözleri, sokağa mı atalım? İyi de biz neredeyiz, hangi evde oturuyoruz, oturduğumuz ev bir sokak içinde değil mi? Değilse, ben hiçbir şey bilmiyorum, kabul! Okumazsan okuma o zaman! Ben kendi kendime konuşuyorum, sadece şimdi, o zaman. Ama böyle değil biliyorum, okumayı sürdürenler olacak, eminim, olacak; sayıklamadığımı görenler olacak; onlara yazıyorum ve yazdım ve yazacağım. Bir paragraf daha yapıyorum. Çünkü bir parantez açmam gerek.

İmdi, şu "dil meselesi"ne biraz daha devam edeceğim. 'Cisim'i bırakıp, 'tecessüm'ü atamayız; 'fikir' varken 'tefekkür'ü atamayız, aksi takdirde, ben fakir nasıl efkar dağıtırım? 'Ve'yi tutup, nasıl olsa 'ya da' var diye 'veya'yı atamayız. Bunlar bağlaç,

yani bağlayıp açan şeyler ve başka başka bağlayıp açan şeyler. O halde, bırakalım, diyorum, ingiliz '*or*'da kalsın; bizim 'ya da'mız var, 'veya'mız var, 'veyahut'umuz var, 'veyahut da'mız var. Bunların varlığı güç veyahut zenginlik değil de nedir? Dilimi tutarsam, düşünemem veya düşündüğümü dile getiremem. 'Söz' veyahut da 'sözcük' var diye, 'kelime'yi atarsak; elimiz kalem tutup mektup yazamaz, kitap yazamaz, sadece yazdığını sanır veya örneğin bir çocuk büyüdüğünde, 'kelam hareketi' diye bir şey gördüğünde, onda hiçbir şey çağrışmaz ve bunun 'söz devinimi' olduğunu zihninde evirme fırsatı olmaz. Keza, 'sağ akıl', 'sağlam akıl' dersem, pek az insan ne dediğimi anlar ve anlamayanlar haklıdır, anlayanlar değil; çünkü, bu, bir çeviridir ve doğru karşılığı bulunmamış bir kelamdır ve doğru karşılığı herkesin anlayacağı gibi, 'aklı selim'dir. Dolayısıyla prensip şu: 'lazım' olan luzum ettiğinde ve 'gerek' gerektiğinde. 'Yazgı' yazılır ve yayılır, ama 'kader'de kudret ve de kaza vardır. Peki çok konuştum. Kısaca, 'dil', beni dildil ediyor, dil-efgar ediyor: Ah şair olabilseydim... Artık bu ayraçı kapatıyorum.

Tüm söylediklerim, hatta onlar ne ki, daha doğrusu, hiçbir kuvvet şu gerçeği değiştiremez veya hiç kimsenin kudreti şu hakikatı inkar etmeye yetmez: Aziz Yardımlı'nın çevirisi dağ gibi karşımızdadır; dimdik ayakta durmaktadır; son derece titiz bir çeviridir ve emsalsizdir. Benim çeviri isteğim, sadece bir düştür ve sadece laftır. Hepsi bu. Ama *Ethica*'yı (ve aslında Spinoza'nın tüm yazdıklarını) çevirme düşümde, keskin gözleriyle Aziz Yardımlı'nın kestiği o çok yüksek taşın, tüm veya tam anlamıyla eğer uzanabilirsem, üzerine bir taş da kendi nazarım ile benim koyma hayalimden başka bir şey yoktur. Hepsi bu kadar. Aziz Yardımlı'ya, yardımından dolayı canı yürekten şükran borçluyum.

Ama borçlarım çok daha.

Evet kitap 'az' ama borcu 'çok' veya kitap küçük ama borçları büyük.

Ege Üniversitesi Araştırma Projeleri Fon Saymanlığı'nın, bu kitabın yazılmasından önceki kimi kırtasiye giderlerinin, küçük

de olsa, bir kısmını karşılamamda sağladığı maddî desteğe teşekkür ederim.

Bana çok sıcak ve samimi bir şekilde moral destek veren Neşe Özgen'e teşekkür borçluyum. Heyecanına hayran olduğum ve benzemeyi istediğim Günseli İşçi ise, beni öylesine teşvik etti ki ona şükran borçluyum.

Annem, Gülşen Mete; her anne gibi değil, 'hakiki anne' veya 'anne' kavramı onunla temaşa edilebilir, çok şanslıyım. Sevgili ve biricik dostum, Nevin Demircioğlu'na teşekkürüm ise, Tanrı veya Doğa'nın herkese böyle bir arka-daş vermesi temmennisi olabilir, ancak. Sağol Nevin!

Bir insanî *conatus* timsali olarak gördüğüm ve çok sevdiğim, mümtaz insan Ahmet Cevizci'ye bana gösterdiği teveccühten dolayı şükran borçluyum. Gerçekten de o, yoluma imanımı taze tutmamda öylesine etkili oldu ki... Üstelik bunu, belki veya en azından benim bildiğim kadar, bilmeyerek yaptı; bu 'bilmeyerek yaptı' diye yazmamın anlamı çok katlı. Çünkü, bu, onun ne yaptığını biliyor olarak yaptığına beni emin kıldığı için ve zaten, zatı böyle bir insan olduğu için bende daha da katlandı ve arttı, anlamında da söylediğim bir şey. Kendime, onun sayesinde güvendim; onun sayesinde yazdım. İşte bunu bilmeyerek yaptı. Şimdi, burada benim malumumu ilam ederek söylüyorum: Minnettarım.

Kızım... Ne olduğunu anlamayacak kadar küçük; bana ne kadar güzel şeyler öğrettiğini ise anne olunca öğrenecek. Ona 'lütfen, kızım, çalışıyorum' dediğimde ve yanımdan gitmesini istediğimde ve onu bensizliğe tutsak ettiğimde, bana katlandığı için teşekkür etmeliyim belki; ama başka bir şey yapacağım. Canım kızım, biriciğim, sana özür diliyorum ve diliyorum ki büyüdüğünde, büyülendiğim şeyi anlarsın.

Nihaî olarak, Hakkı Hünler... Nasıl teşekkür edebilirim? Onun ile ilgili olarak kendi içime katlanıyor ve susuyorum.

Acelesi olan ve olmayan okuruma, bu son paragrafta bir şeyler daha söyleyeceğim. Acelesi olan okurum, istersen bu kitabın, sadece ilk ve son kısmını okuyarak zaman kazanabilirsin. Spinoza hakkında söylediğim şey, şu çünkü: Spinoza bir politika filozo-

fudur ve onun bu filozofluğunu görmek için, önce 'Tanrı nedir?' sorusuna verdiği yanıtı görmek gerekir. O halde, 'Tanrı nedir?' adlı kısım ve 'Devlet nedir?' adlı kısım, meselenin girişi ve çıkışıdır ve bu kestirme yol, pekala önerilebilir. Ama, ben beş kısım yazdım; bu, vakti olanların okuyacağı bir bütün. Evet, ben elimden geleni bu kitabın iki kapağının arasına koydum. Nasıl isterseniz öyle okuyacaksınız. Ama ben nasıl yazdığımı, belki, bir kere daha belirtmeliyim. Şahsımı gayrıma ve gayrımı şahsıma katmaya çalışarak yazdım ve ayırmadım, ayıramadım; dolayısıyla bu kitapta, belki, okurun bakışı ile, gayrı şahsi olan da var, şahsi olan da var. Ama aslında öyle değil, yani yok. Neyse, ben, dediğim gibi, ayıramadım; belki tutku ile yazdığım için, inançla yazdığım için ve anı daim edemediğim ve etmiş gibi de yapmadığım için; bir insan ve bir kadın olduğumu unutamadığım için, bu çalışma "bilimsel" değildir. Kılı kırk yarmadım, ama, en azından bazı yerlerini, ince eleyip sıkı dokumaya çok gayret ettim. Ockhamlının usturasını yanlış kullanmamaya dikkat ettim. İcad etmemek ve sadece keşf etmek için didindim. Nisbeten, kısa bir sürede yazdım. Sıkıştım, ama sıkılmadım. Güle oynaya yazdım. Gelin birlikte gülüşelim!

31 Ocak 2003, Cuma
Karşıyaka/İZMİR

Kısaltmalar

Ethica ile ilgili gönderimlerde, romen rakamı kısım sayısına; romen rakamının yanındaki arap rakamı önerme sayısına karşılık gelir. Ayrıca, '*definitio*'nun kısaltması olan 'def.', 'tanım' için; '*demonstratio*'nun kısaltması olan 'dem.', 'kanıtlama' için; '*scholium*'un kısaltması olan 'sch.', 'müzakere' veya 'not' için; '*Appendix*'in kısaltması olan 'App.', 'Ek' için; '*praefatio*'nun kısaltması olan 'prae.', 'önsöz' için; '*corollarium*'un kısaltması olan 'cor.', 'önerme sonucu' veya 'sonurgu' içindir. Diğer kısaltmalar, metin içinde izah edilmiştir.

Giriş

Eğer kusurlu bir şey söylüyorsam,
düzeltebilmem için, lutfen, bana bakın;
yok eğer iyi bir şey söylüyorsam
söyletene bakın.
Spinoza'ya bakın!

Gelmiş geçmiş en büyük filozoflardan biri olan Benedict de Spinoza, 1632'de bir yahudi cemaati içinde doğdu. Ve içine doğduğu bu cemaatin mensuplarına *Sefardim* denilmekteydi. Ortaçağlar boyunca *sefarad*lar, vatan bildikleri İberia'da yaşayıp gittiler. Önceleri müslüman ve sonraları da hristiyan yöneticilerine sadık ve ekonomik açıdan hayli faydalı oldular. İspanya toprağının hristiyanlarca tümden yeniden-fethinin hemen ardından, 31 Mart 1492'de, Castileli İsabella ile Aragonlu Ferdinand, evet bu haris kraliyet çifti, İspanya'da din birliği sağlamak adına, her fırsatta epeyce zamandan (1391'den) beri madden ve manen hırpalanmakta olan hristiyan-olamayan herkesi, Kraliyet topraklarından kovma fermanını imzaladı. Bunun sonucu olarak pek çok Yahudi –onlara *marrano* deniyordu artık- Kuzey Afrika, İtalya, Türkiye/Osmanlı ve Portekiz'e göç ettiler. Spinoza'nın atalarının göçtüğü Portekiz'de kısa sürede aynı müşkil ortaya çıktı. İşte Spinoza'nın ailesi, bu yolla Amsterdam'a yerleşmiştir. Spinoza'nın ailesinin, bu yüzden, konuşma dili Portekizce, okuma ve yazı dili İspanyolca, ibadet

dili İbranicedir. Spinoza, öğrenimini Amsterdam'daki bu küçük Portekizli-yahudi cemaatinin okulunda yapar. Bu okulda çok iyi düzeyde İbranice öğrenir. Dutch dilini ise *gentile* pek çok dostuyla konuşmak için kullanır. Fakat, bu dil ile yazacak kadar, en azından felsefî metinler yazacak kadar, ona hakim değildir.

Yirmi yaşına dek bu küçük topluluk içinde yaşamını sürdüren Spinoza, bundan sonra Latince öğreniyor. Bu dil sayesinde kendi düşünce geleneğinden Avrupa düşüncesi geleneğine bir geçiş yapma imkanı buluyor. Onun almış olduğu dinsel eğitim, kendisini Yahudi skolastiğinin problemlerini ele almaya yöneltmiştir. Bu problemleri felsefesinde değişik bir formda çözmeye girişecektir. Ancak Spinoza'nın önemli düşüncelerinin büyük bir kısmı, Avrupa geleneğinin bir parçası olmuştur. Bu yüzden de onu Yahudi skolastiği geleneğinden ziyade, Avrupa geleneği içinde okumak, belki daha uygun görünebilir. Latince hocası, sabık ve aslında kovulmuş bir cizvit rahibi olan, pek renkli Franciscus Van den Enden, Spinoza'ya Latince'den biraz fazlasını öğretmiştir. Nitekim, Spinoza Latince'yi öğrenip felsefe ve bilim dünyasına adım attıktan çok kısa bir süre sonra, 27 Temmuz 1656'da, 24 yaşındayken Amsterdam *Sefardimin*in liderlerince, alabildiğine katı bir cemaatten dışlanma kararına maruz kalmıştır.

Spinoza dışlanma kararından sonra 'kendi vatanı'nda bir yabancı olmuştur. L. Feuer'e göre, "dışlanmış insan, yalnız insandır. O, geçmişinden, ebeveynlerinden, hocalarından, dostlarından, ayrı düşmüştür. Hiçbir topluluk ona destek olmaz ve o, tüm dayanağı kendisinden almak zorundadır."[1] Cemaatin büyükleri, Spinoza'nın, rahiplikten çıkarılmış bir cizvit olan; politik ve felsefî özgürlük düşünceleri ile nam salmış ve aşırı cumhuriyetçi kanatla sıkı ilişkisi olan Van den Enden ile samimiyetini gözlemişlerdir. Gerçekten de, Dutch Cumhuriyetinin 17. y.y.daki ve belki de tüm tarihindeki en büyük devlet adamı olan Johan de

[1] L. Feuer, s.1 (Gönderimleri yazar adıyla yapacağım, kitap adları için bkz. "Kaynakça")

Witt'in[2] etkisinde olan liberal cumhuriyetçilerin fikirleri ile, ama belki daha doğrusu bunlardan çok daha radikal olanların, devrimci demokratların yeni fikirleri ile, Spinoza, Van den Enden sayesinde tanışmıştı. Van den Enden bir radikal, bir devrimciydi ve yaşamı darağacında son bulacak bu adam, "ateist" ve de "Lucianusçu"[3] diye anılıyordu. Bu ilişki, Yahudi cemaatinin büyüklerini, muhtemelen, rahatsız ediyordu. Ve Spinoza kimi dinsel görevlerini aksatıyordu, örneğin sinagoga pek gitmiyordu. Aslında Spinoza'nın cemaatten kovulma nedenleri, hayli tartışmalıdır ve spekülasyona açıktır. Çünkü dışlanma öncesinde hiçbir yazısı yoktur, Spinoza'nın.

Her ne ise, Spinoza artık yalnızdı ama kendini tümüyle de tecrit etmiş değildi. Kendi zamanının filozofları ve bilim adamlarıyla sık sık mektuplaşıyor ve ziyaretlerini kabul ediyordu. Bunlar, ziyadesiyle "entelektüel dostlar"dı. O tek başınaydı ve böyle yaşamak istemişti. Mütevazı, hatta kıt kanaat bir yaşam düzeyi vardı. Onun, geçimini, mercek camı keserek sağladığına inanıla gelmiştir. Bu yalnızlığın, onun felsefi çalışmalarını yayınlama çekincesini pekiştirdiği düşünülmüştür.

Spinoza hayattayken yalnızca iki çalışmasını yayınlar: Bunlardan biri, Descartes'ın felsefesine dair eleştirel olmaktan ziyade betimsel olan bir incelemedir ve 1663'te yayınlanan *Renati De Cartes Principiorum Philosophiae Pars I & II* (*René Descartes'ın Felsefenin İlkeleri'nin I ve II. Kısmı*) adlı çalışmada *Cogitata Metaphysica* (*Metafizik Düşünceler*) adlı bir Appendix, Ek bulunur. Diğer çalışma ise *Tractatus Theologico-Politicus* (*Teolojik-Politik İnceleme*) adını taşır, ki bu çalışmayı Spinoza 1670'de isimsiz olarak yayınlar. Diğer yazıları, öldüğü

---

[2] De Witt'in yeteneği devlet adamlığından ibaret değildir. Politikaya girmezden önce ateşli bir şekilde matematikle ilgilenmiş ve hatta geometrideki marifetleriyle ünlenmişti; geometriyle ilgili olarak yazdığı inceleme Huygens ve daha sonra da Newton tarafından hayranlıkla takdir edilmişti. Spinoza'nın ilk biografçısı sayılan Lucas'ın söylediğine bakılırsa, Spinoza, de Witt'e danışmanlık yapmıştı.

[3] 17. yyda bu niteleme, yerleşik inanç ve kanaatlere alay ve yergi ile yaklaşan kuşkucu bir tutumu ifade ediyordu.

yıl olan 1677'de yayınlanır. En ünlüsü, *Ethica*'dır. *Tractatus de İntellectus Emendatione* (*Entellektin İyileştirilmesi üzerine İnceleme*, tamamlanmamış), *Tractatus brevis de Deo et Homine eiusque felicitate* (*Tanrı, İnsan ve mutluluğu üzerine kısa İnceleme*, tamamlanmamış) *Tractatus Politicus* (*Politika İncelemesi*, tamamlanmamış), *Compendium grammatices linguae hebraeae* (*İbrani Dilinin Gramer Esasları*, tamamlanmamış) ve *Epistolae* (*Mektuplar*, hayli eksik).

TTP[4], basıldığında gerçek bir skandal yaratır. 1670'de eser isimsiz olarak basıldığı halde çok kısa bir süre içerisinde herkes eserin yazarının Spinoza olduğunu öğrenir. Örneğin Pufendorf, 1672'de yazdığı bir reddiye yazısında *TTP*'nin yazarı olarak 'Spinoza' adını vermektedir. İşte biraz da bu infial, Spinoza'yı gizlenmeye zorlamıştır. Çağdaşları onun alt üst edici bir filozof olduğunu düşünmektedirler. McShea'nın güzel deyişiyle, "çağdaşları boynuzlananın kendi öküzleri olduğunun açıkça farkındadır."[5] 18. yüzyılın sonuna dek Spinoza'nın namı, *TTP*'ye dayanır. Ve bu çalışmanın Aydınlanma Felsefesi üzerinde, itiraf edilmemekle birlikte, geniş bir etkisi olmuştur. İtiraf edilmez, çünkü ona yapılan yazılı gönderimler genellikle red ve çürütme adına yapılmıştır. Uzun bir süre Spinoza, bir ateist olarak Hobbes ile aynı parantezde alınmış, fakat parantezin açıcısı Hobbes olarak kabul edildiği için, Spinoza hep onun parantezinin içinde bir parantez olarak anlaşılmıştır. Örneğin Locke, Hobbes'un öğretilerini, *TTP*'nin Spinoza'sını gayet iyi bilir; fakat bu iki öğretinin de çok hafif veya sathî çürütmelerle bile yıkılacağı kanaatini belirtmek maksadıyla, Spinoza'nın adını anar ve ardından, zaten kendisi hakkında pek bir şey bilmediğini kaydeder. Spinoza ile mektuplaşan ve bizzat görüşmüş de olan Leibniz ise, Spinoza'dan kazandığı şeyleri ya alabildiğinde küçültmüş ya da inkâr etmiştir. Hume ise Spinoza'nın metafiziğinden "iğrenç hipotez" diye bahsederken, belki de,

---

[4] Bundan sonra, *Tractatus theologico-politicus* için bu kısaltma kullanılacak.

[5] McShea, s.6

Spinoza'dan aldıklarını gizleme gayreti içerisine girmiştir. Rousseau'da adı hiç anılmamakla birlikte, Rousseau'nun yazılarında, onun felsefesinden izler yakalamak hiç zor değildir. Keza, Kant da hiç onun ismini anmaz; Kant, *Ethica*'yı okumamış olabilir, ama *TTP* hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da, dolaylı bir etkiden, Kant'ın Moses Mendelssohn ile arkadaşlığının dolayımından söz etmek mümkündür[6]. Bu sayılan isimler, saklıyorlar mı veya gerçekten inkar mı ediyorlar, bilinmez. Fakat Hegel, kaynağı okuyup, şöyle diyordu: "ya Spinozacısınız ya da filozof değilsiniz." Nietzsche ise Spinoza'yı kendisinin bir müjdecisi, habercisi olarak selamlıyor. Bu, tesbiti güç etki silsilesine sadece ikrar eden bu filozofları değil, şair ve edebiyatçıları da katmak gerekirse, Almanya'dan Lessing, Goethe, Heine ile, İngiltere'den Coleridge, Shelley, Eliot, Byron, Wordsworth ile yetinelim. Ama bu silsileye Freud, Einstein gibi bilim adamlarını ve Marx'ı da ekleyebileceğimizi hatırlatalım.

Spinoza bir politika filozofudur. Ancak bugün bile, onun bu şekilde okunmasının yapılıp yapılmayacağı konusunda kuşkular vardır. Bu bakımdan Spinoza, ihmal edilmiş bir politika filozoftur. Bu ihmalin birkaç sebebi olduğu düşünülebilir. Bunlardan biri belki de, Randall'ın dediği gibi "Spinoza'nın baklayı ağzından biraz erken çıkarmış olması, yani Tanrının varoluşu hakkında, vahyedilen dinlerin hakikati hakkında ve hatta deizm meselesinde prematüre"[7] bir düşünür olmasıdır. Bu yüzden de Spinoza, McShea'ya göre, politik düşüncesinde Aydınlanma'nın nispeten sınırlı hedefleri için fazla radikaldir; öte yandan faydacılar için fazla soyuttur; Romantikler için fazla natüralisttir; çağdaşlar veya biz modernler için ise fazla metafiziksel veya fazla felsefîdir.[8]

---

[6] Bkz. Yovel,II,, s.9.

[7] J. H. Randall, s.702. Bence, Spinoza, daha sonra gelse ve hatta bugün bile gelse, erken olurdu; prematüre olurdu. Çünkü pek çok şey için çok geç ve Spinoza fazlasıyla erken gelmiş bir filozof.

[8] McShea, s.11

Spinoza, bir Descartes bir Hobbes gibi, bilgi ve yöntem sorunlarını merkeze koyan bir filozof değildir. Eternal mutluluk arayışına yanıt bulmak için felsefe yapar. Bu yüzden o, "bilim adamı" kimliğini pek taşımamıştır. Eternal mutluluğun bulunacağı adresi, Tanrı bilgisi olarak verdiği ölçüde Spinozacılık kimilerince bir din olarak anlaşılmıştır. Tümden münzevi değil, ama tek başına ve sakin yaşamına rağmen, Spinoza çağının politik ve bilimsel gelişmelerine karşı son derece hassas olmuştur.

Yaşamının ilk yıllarında almış olduğu eğitim, onu Yahudi skolastisizminin meseleleriyle hesaplaşmaya götürmüş ve Spinoza bu hesaplaşmayı kendi zamanının devrimci ruhu içerisinde yaparak sözcüğün iki anlamında da *modern* olmuştur. *Ethica* onun felsefesinin tamamı değildir. Fakat onun felsefesi için bir ***giriş***tir. Bir bütün olarak onun felsefesini görmeye ve onu bir politika filozofu olarak tanımaya çalışırken, *Ethica* bize bir ***giriş***, hatta belki de başlı başına bir ***felsefeye giriş***, sağlayacak.

Ethica'da Spinoza, kendisinden önceki felsefe ile hesaplaşır. Bu hesaplaşmaya skolastik felsefenin yanı sıra, kendi çağdaşlarının, örneğin Descartes ve Hobbes'un felsefesini de dahil edilmiştir. Skolastik felsefenin sorunlarıyla ilgilendiği ölçüde kimileri (Wolfson gibi, McKeon gibi), onu *son skolastik* olarak okurlar. Ama göreceğiz ki, Spinoza, bu nitelemeye sığmayacaktır. Yine de bu noktadan başlamak işimizi kolaylaştırabilir. McShea'nın toparladığı şekliyle, Spinoza'nın hesaplaştığı skolastisizmin soruları kısaca şunlardır:

1) Tanrı'nın iyiliği, kötünün varoluşu ile nasıl bağdaştırılabilir?

2) İnsanın özgür iradesi, Tanrı'nın önceden varolan bilgisi ile veya ön-görüsü ile nasıl bağdaştırılabilir?

3) Tanrı, kendi iradesinden bağımsız olarak mi bir 'iyi"yi ister, yoksa "iyi' O'nun iradesi olarak mı iyidir?

4) Tanrı'nın evren ile ilişkisi nedir? Tanrı bir ruh veya tin ise evren nedir? Tanrı, kısmen veya tamamen maddî olan evren ile nasıl bir ilişkiye sahiptir?

5) Tanımlamak sınırlamak ise, sınırlamak olumsuzlamak ise Tanrı hakkında pozitif bir önerme ('Tanrı ...dır' şeklinde bir önerme), O'nu sınırlamış ve bundan dolayı da, aslında imkansız bir şeyi yapmış olmaz mı? Eğer 'Tanrı mükemmeldir' tanımlamasına sadık kalınacaksa, Tanrı, insan namına nasıl neşe veya keder duyabilir?[9]

İşte Spinoza, aslında gerek müslüman gerek hristiyan düşünürlerin, yahudi düşünürlerine aktardığı skolastiğe, belki de bütün bir ortaçağa, özgü bu soruları yanıtlamaya girişir ve kendi orijinalitesi içinde yanıtlar da. Onun, bu soruları yanıtlaması ölçüsünde, "son skolastik" olarak okunmasının belli bir haklılık payı vardır, elbette. Ama sadece belli bir ölçüde. Çünkü Spinoza, bu soruların anlamını radikal bir şekilde değiştirdikten sonra bunları yanıtlar. Açıkça eski düşünce yapısına aldırmayan ve bir yenisini inşa etmeye niyetlenen Descartes'ın aksine, Spinoza, eski düşünce yapısını (*construction*) söküp (*de-construction*) onun parçalarıyla yeni ve modern ve kullanışlı bir yapı kurmak (*re-construction*) üzere eskiye döner.

[9] Bu soruların formulasyonu, nitelik ve nicelik bakımından biraz değiştirilerek McShea'dan alınmıştır. Bkz. s.14-15.

I. Tanrı Nedir?

"Eğer, konuşmak ve susmak,
aynı ölçüde insanın gücü
dahilinde olsaydı, insanî şeyler,
çok daha bol meyvalı
veya mutlu yapılırdı."[10]

Ethica'nın Descartes'a karşı yazılmış polemik bir eser olarak okunmasında, belli bir doğruluk payı vardır. Çünkü Descartes, gerçekten, Spinoza'nın oklarının hedeflerinden biridir. Ama sadece biri ve doğrusu Descartes, Spinoza için, belli bir kısmıyla hedeftir. Çünkü Spinoza, Descartes'ın bazı amaçlarına hiç de itiraz etmez: örneğin, aklın, inanç için nihaî ve ilk otorite olarak kabul edilmesi; açık ve seçik olandan, kesin olandan hareketle ilerleme, belirlenmiş olayların doğal dünyası içerisinde bilime, doğa bilimine bir yer açma; matematiksel düşüncenin geçerliliği veya Galileo'nun deyişiyle "doğa kitabının matematiğin diliyle yazılmış olduğu"nun kabulü gibi konularda Spinoza, Descartes ile –zahiren– hemfikirdir. Spinoza'nın itirazı, Descartes'ın tam da bu şeyleri yeterince veya upuygun bir şekilde yapmamış olmasınadır.

Ethica'nın tam adı şudur: *Ethica ordine geometrico demonstrata in quinque partes distincta* (*geometrik düzene göre*

[10] III, 2, sch.

kanıtlanmış ve beş kısma ayrılmış Ahlak). Tam adının da verdiği gibi, *Ethica*, geometrik bir nizamda, tarzda, biçimde yazılmıştır ve bu bakımdan benzersiz bir çalışmadır; yani formu, bakımından bir örneği daha yoktur. Her bir kısımda önce tanımlar verilir ve ardından aksiyomlar sıralanır ve sonra önermeler, önermelerin kanıtlanması ve arada kimi önerme ve kanıtlamaların müzakere edilmesi, arada kimi sonuçların tesbit edilmesi ile yol alınır. Kısımları şöyledir:

I. Kısım "Tanrı Üzerine"

II. Kısım "Zihnin Doğası ve Kaynağı Üzerine"

III. Kısım "Duyguların Doğası ve Kaynağı Üzerine"

IV. Kısım "İnsanın Köleliği veya Duygularının Gücü Üzerine"

V. Kısım ise "Aklın Gücü veya İnsanın Özgürlüğü Üzerine"

Bu sıralanış önemlidir. Çünkü Descartes'ın tersine, Spinoza Tanrı'dan başlar; yani, Descartes kuşku sürecine giren özgür bireyden hareket edip Tanrı'ya varırken, Spinoza Tanrı'dan başlayıp insanın özgürlüğüne varır. Bu anlamda Descartes 'özne'den başladığı ölçüde, öznel, subjektif bir hareket noktası seçmiştir ve tam da bu seçilen hareket noktasında içerilen solipsizm, tekbencilik, Descartes'ın peşini bir türlü bırakmayacaktır. Oysa Spinoza 'ben'den değil, 'ben-olmayan'dan başlar. İşte Hegel için ve Hegelianlar için Spinoza'yı cazip kılan hususlardan biri de, bu olsa gerektir. Öte yandan, Spinoza'nın çağdaşlarınca "alt üst edici bir filozof" olarak görülmesinde, bu başlangıcın da belli bir etkisi olsa gerektir.

Evet, Spinoza Tanrı ile başlar. Ancak bu Tanrı, yığınların Tanrısı değildir. Başka deyişle, Spinoza'ya göre, yığınların Tanrısı, gerçek Tanrı değildir. Peki nedir gerçek Tanrı? İşte Spinoza'nın sisteminin üzerine inşa edildiği soru budur. Cevabı ise şu: Tanrı biricik tözdür. Peki töz nedir? Bunun yanıtı çokkatmanlıdır. I.Kısım III. tanım bunu verir: "Kendi kendisinde varolan ve kendi kendisiyle kavranan, yani kavramını, kendisini teşkil edecek başka bir şeyin kavramına borçlu olmayan şey". Töz veya Tanrı, kendi kendisinin nedenidir; "***causa sui***"dir. Ve

O'nun var oluşu bir başka şeyle açıklanamaz. O halde var olması ve nedeni kendisinde olan tözün, daha üstünde bir kavram yoktur ve onun dışındaki tüm var olanlar ve kavrananlar, ancak ve ancak O'nun altında kavranabilir; O'nun sayesinde kavranabilir. O, eternaldir; bölünemez veya yekparedir (*individiuum*); sınırlanamaz veya sonsuz (*infinitum*) varlıktır; O'nun özü (*essentia*) varolmasını (*existentia*) içerir. Biricik olan, doğası var olmayı nüfuz eden, hiçbir şey kendisini varolmaktan alıkoyamayacağı için bilfiil ve zorunlu olarak varolan Töz veya Tanrı'dan başka her şey, ya O'nun *attributum*'ları ya da *modus*'larıdır.

Attributumun, yani yüklemin veya öznitelik/töznitelik veya sıfatın[11] tanımını Spinoza şöyle verir: "Aklın bir töz hakkında onun özünü oluşturan diye algıladığı şey."[12] Spinoza'ya göre, mutlak biçimde sonsuz olan Tanrı'nın *attributum*ları sonsuzdur (*infinitum*) –hem nicelik hem nitelik bakımından sonsuzdur. Fakat, nicelik bakımından, biz onlardan yalnızca ikisini bilebiliriz. Yani biz bu *attributum*lardan, yalnızca *cogitatio* yani *düşünce* ve *extensio* yani *yayılım attributum*larını bilebiliriz. Tözün düşünce yüklemine sahip olduğunu söylemek, onun düşünen bir şey olduğunu söylemektir; yayılım yüklemine sahip olduğunu söylemek ise yayılan veya yayılımlı bir şey olduğunu söylemektir.

İşte bu noktada skandal patlar. Çünkü Tanrı'nın özünün düşünce olarak anlaşılmasının yanında O'nun özünün yayılım olarak da anlaşılması, gerçekten alt üst edicidir. Spinoza tüm şeylerin var olmak için ve anlaşılmak için kendisine muhtaç olduğu şeyi, yani biricik Tözü, yani Tanrı'yı, ***Deus sive Natura*** şeklinde, yani *Tanrı veya Doğa* şeklinde ifade etmektedir.

---

[11] Gilles Deleuze'e göre, Spinoza'nın "*attributum*"ları salt özelliklerin karakteristiği olan sıfatların daha pasif rolüne karşıt olarak dinamiktirler ve fiillerin dışa-vurucu gücünü anlatırlar. Töz, kendini dışa vurur veya ifa-de-eder ve *attributum*lar, onun ifalarıdır veya ifadeleridir; yani aktif, dinamik artikülasyonlarıdır. (bkz. s.41-67)

[12] I, def. IV

Spinoza'ya göre, bunun 'dışında'ki tüm şeyler, **kendi kendisinde** değil, **başka bir şeyde** var olan ve ancak o başka şey yardımıyla kavranabilen şeylerdir; yani ***modus**lar*dır[13], tezahürler, tarzlar, sûretlerdir. Başka ve daha düzgün bir deyişle, her şey, yani var olan ve kavranan her şey, *Deus sive Natura* için**de**dir. Çünkü I. Kısım 15. önermenin dediği gibi "Var olan her şey Tanrı'da vardır ve O olmadan hiçbir şey varolamaz ve kavranamaz." Spinoza'ya göre Tanrı, Doğa'dır veya Doğa, Tanrı'dır ve her şey Tanrı'**da** veya Doğa'**da**dır. O halde Tanrı, her şeydir. Ve her şey olan, aynı zamanda hiçbir şey değil midir? İşte bir diğer skandal da budur. Bu Tanrı, ne yaratır, ne yardım eder, ne ödüllendirir, ne cezalandırır.

Tanrı, Spinoza'ya göre, *modus*larının olduğu her şeydir; ama *modus*ları O'nun olduğu şey değildir: tıpkı bütünün, parçalarının olduğu her şey olmasına karşın tüm parçaların bütünün olduğu şey olmaması gibi. Tanrı, "tüm şeyler"i, *modus*ları yaratmaz; Tanrı hiçbir şeyi yaratmaz, her şey O'nun özünden zorunlu olarak çıkar veya türer veya ürer. Evet tüm şeyler, tıpkı bir üçgenin tanımından onun iç-açılarının toplamının iki dik açıya eşit olmasının çıkması gibi, Tanrı'dan çıkarlar. Tanrı'nın tüm şeyler veya bireysel, tek tek varoluşlar karşısındaki durumu, geometride uzayın birer bireysel varoluş olan geometrik şekiller karşısındaki durumu gibidir.

Madem ki, Pollock'un sözleriyle, "*Ethica*'nın İlk Kısmında çakılıp kalmak...ortak yazgı olmuştur"[14], biz de biraz uzun yazacağız, "Tanrı Üzerine". Şimdi, biraz da, McShea'nın sunumu ile, sunuş yolu ile, bakalım.

Ethica'nın ilk cümlesi şudur: "Kendi kendisinin nedeni (*causa sui*) ile ben, özü varoluşu içereni veya var değilse doğası kavranamayanı anlıyorum." Spinoza, Tanrı'nın varoluşuna dair ontolojik kanıt ile, ölümünden yüz yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra ve çürütülmek niyeti ile Kant tarafından adı

---

[13] I, def. V

[14] F. Pollock, s. 356.

koyulan bir kanıt ile[15] başlamaktadır. Eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, (a) varolan tek bir şey olarak vardır, ki bu durumda başka bir şey tarafından sınırlanmaz ve bu yüzden de sonsuzdur, tamamdır, eternaldir; ve sadece kendi doğasının yasalarından hareketle iş görmek durumundadır; onun dışında bir şey olmadığı için, o kendi kendisinin nedeni olarak düşünülmektir. Veyahut da eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, (b) bir takım şeylerden biri olarak vardır, ki bu durumda her bir şey diğer şeylerin her biri tarafından sınırlanır ve her biri ile ilişkilidir; tüm bu şeylerin toplamı, aralarındaki ilişkileriyle, bir sistem oluşturuyor olarak düşünülmelidir; (a)daki ile aynı ışıkta görülmesi lazım gelen bir sistem oluşturuyor olarak...

Şeylerin bu totalitesine veya tüm şeylerin düzenlenmesi ilkesine –birliği, bağımsızlığı ve tamlığı cephesinden bakıldığında– Evren veya Kosmos denir. Yalnızca varolan olmak bakımından bakıldığında o, Gerçekliktir / Realitedir veya Tözdür. Her türlü etkileşimin tamamlanmış dizisi olarak bakıldığında o Doğadır; yani içerisinde yaşadığımız ve bir parçası olduğumuz Doğadır. İşte Spinoza buna aynı zamanda Tanrı demektedir.

Argümanın vardığı sonuç mutedil, ılımlı bir sonuçtur. Spinoza "tüm şeyler"in bir sistem oluşturduğunu göstermiş olduğunu ve bu şekilde bir düzenlenişin dereceleri, katları hakkında hiçbir şey söylemeden bunu göstermiş olduğunu düşünür. Varılan sonuç, Kantçı bir anlamda anlaşılmamalıdır. Çünkü varılan sonuç, salt epistemolojik değil, ontolojiktir. Yani sonuç, bize tüm şeyleri düzenli bir sistem olarak *deneyimlemek* durumunda olduğumuzu değil, tüm şeylerin zaten bir sistem olarak varolduğunu, bir sistemin var olduğunu söyler.

---

[15] Spinoza'dan önce bu kanıtı kullanan Anselmus *Proslogion'da* "kendisinden daha büyüğü düşünülemez varlık"ın sadece düşüncede değil gerçeklikte de zorunlu olarak var olduğunu söylemiş; Descartes ise, "Beşinci Düşünce"de "en mükemmel varlık"ı benzer şekilde anahtar olarak kullanmıştı. Spinoza'nın kanıtı ise daha karmaşık veya daha doğrusu, katmanlıdır. Ama, McShea'dan şimdilik ayrılmayalım ve onun güzergahını takibe çalışalım.

Doğanın sistemi, insanlar tarafından düşünce veya yayılım olarak deneyimlenir. Bu *attributum*lar birbirine indirgenemez; ama yine de, bir ve aynı realitenin ifadeleri veya görünüşleridir. Yani örneğin bir çay tabağının, onu görüşümüze bağlı olarak iç-bükey/konveks veya dış-bükey/konkav olarak adlandırılması gibi veya bir ve aynı şeyin görsel ve dokunsal deneyimlerinin, yine de özdeş deneyimler olmamaları gibi, *attributum*lar birbirine indirgenemez, birbiriyle özdeşleşemez. Bu iki *attributum*dan hiçbiri diğerinden önce veya diğerinden daha gerçek değildir. Düşünce, bir nesnenin veya bir durumun düşüncesidir ve yayılımlı nesne ise düşünceyi örnekler veya yayılımlı olan, düşüncenin emsalidir. *Attributum*lar algı kategorileri değildir; onlar, Tözün özünün biricik ifadeleridir. Onların sayısı hiçbir şekilde sınırlı değildir. Bu yüzden, McShea'ya göre, düşünce ve yayılım olmak üzere ikiden daha çok olmayabilseler de, onların sonsuz olduğu tümüyle makul bir biçimde söylenebilir.

Spinoza, yayılımlı tözü, yani yayılım yüklemi ile kavranan tözü, bölünmez ve ayrılmaz olarak ve buna ilaveten uzam bakımından sonsuz olarak ve "katı" veya "yekpare" (solid) olarak düşünür. Bu yüzden Spinoza'nın felsefesinde boşluğa yer yoktur; hiçbir aralık, yarık yoktur. Evet Spinoza'ya göre "Doğa, boşluğu sevmez", boşluğa katlanamaz. Spinoza'ya, bu yüzden, materyalist denmiş olsa da, "yayılım" ona, "atıl kütle"den ziyade "enerji alanı" olarak görünür. Bu noktada kayda değer bir husus karşımıza çıkar: Spinoza, hem İbni Rüşdçü entellektin veya tinin birliği savını hem de Parmenidesçi cismin birliği savını benimser ve her ikisini de Tözün birliği içerisinde kaynaştırır. Bu meselenin çok uzun ve çok-dilli bir geleneği vardır ve başlı başına uzun bir tahlili gerektirir; ama burada, sadece imâ ile yetinerek diyebiliriz ki, Spinoza vahdet-i vücud ile vahdet-i mevcud ilişkisini temaşa eder.

Sonsuz sayıda ve nitelikte olan *attributum*ların arasında bizim bildiğimiz iki tanesinin, yani düşünce ve yayılımın, kendi başlarına hiçbir varoluşu, hiçbir bağımsız varoluşu yoktur. Töz olmaksızın onlar ne var olabilir ne de bilinebilir. Öte yandan ne

töz ne de onun *attributum*ları, dolaysız bir şekilde deneyimlenebilir. Biidiğimiz dünya, tözün yüklemlerinin *modus*larından, eşkallerinden, tezahürlerinden mamuldür. *Modus*lar, yanılsamalar, görünüşün hayale ve hayalin hayalete dönüştüğü anlamda göz-aldanmaları değildirler veya onlar gerçek-dışı değildir; tersine, gerçekliğin kendisini ifade ettiği biricik yoldurlar. *Modus*larından soyulmuş töz, var olmazdı. Ama yine de onlar, tözün "kısımlar"ı değildir; onlar, hallerdir veya tarzlar veya usuller veya işlemlerdir, amellerdir.[16]

Spinoza Töz ile *modus*lar arasındaki ilişkiyi, yani Tanrı veya Doğa ile tezahürleri arasındaki ilişkiyi iki çift terim kullanarak anlatır: ***Natura naturans*** ve ***Natura naturata.*** Tanrı veya Doğa veya Töz veya *Attributum*lar, *Natura naturans*'tır, doğalaştıran Doğadır. *Modus*lar veya varolan her şey, yani varoluşu kendinde değil başka bir şeyde olan her şey, *Natura naturata*'dır, doğalaştırılan Doğadır. Spinoza'daki bu çift-terimin ilkini 'yaratıcı Doğa' ikincisini ise 'yaratılan Doğa' diye karşılayanlar, işe 'yaratım'ı kattıkları ölçüde, Spinoza'dan uzak düşerler. Oysa burada *fiil*in, etkin ve edilgin hallerinin dışında fark yoktur; dolayısıyla da ikisi arasında, bir bakıma, aşkın bir ayrılık, başkalık, yabancılık yoktur ("bir bakıma", yani Varlık bakımından bir farklılık yoktur).

Spinoza'ya göre irade, akıl, arzu, sevgi vb., *Natura naturata*'ya aittir. İrade ve akıl, Düşüncenin *modus*ları oldukları için kendi doğalarının veya karakterlerinin zorunluluğu ile var olmamışlardır. Nitekim, onlar başka bir şeyin aracılığıyla kavranırlar, tasarlanırlar. Spinoza'da irade ve akıl, bir ve aynı şeydir. İrade, Düşüncenin sadece bir *modus*u olduğu içindir ki nedensiz olamaz: "İrade, özgür neden olarak değil, zorunlu neden olarak adlandırılabilir."[17] Bu önermeden Spinoza, Tanrı'nın "özgür irade" ile etkide bulunmadığını, özgür irade ile yaratmadığını çıkarır. Çünkü Spinoza'ya göre, hiçbir nedeni

---

[16] Buraya kadar söylenenlerin bir kısmı için bkz. McShea, s. 32-34.

[17] I, 37.

olmaması anlamında, belirlenmemiş olma anlamında, özgür irade Tanrı'da yoktur. Tanrı şeyleri özgür iradesi ile değil, kendi zorunlu özünün sonucu olarak türetir. Başka deyişle sonlu varlıklar, Tözün türevleridir, yaratımları değil. O halde Spinoza'nın Tanrısı yaratmaz ve *modus*lar Tanrının özünden zorunlu olarak çıkarlar: "Bir üçgenin iç açılarının iki dik açıya eşit olduğu nasıl ki bir üçgenin doğasından zorunlu olarak çıkıyorsa, aynı şekilde tüm şeyler Tanrı'nın yüce gücünden veya sonsuz doğasından aynı zorunlulukla çıkar."[18]

Plotinos'un emanasyon, südur veya taşma teorisini hatırlarsak, orada da şeyler, Tanrı'dan zorunlu olarak çıkarlar; ancak bu teoride, bir varoluş hiyerarşisi söz konusudur. Yani şeyler Tanrı'dan çıktıkları ölçüde ve için Varlıktan uzaklaşırlar ve bu uzaklaşma dolayı ile ve ölçüsünde, kendi varoluşlarından bir şeyler yitirirler. Bu sebeple de südur veya taşma, bir kötüye gidiş olarak tasarlanmış; ve bu yüzden, Bir'den çıkan şeylere Bir'e dönüş amacı empoze edilmiştir.

Ethica'da ise ne böyle bir varlık hiyerarşisi ne kötüye gidişi ifade eden tarzda moral bir açıklama ne de Bir'e dönüş amacının ifade ettiği anlamda bir finalizm, yani bir ereksellik, bir sonaermecilik, amaca-varmacılık[19] söz konusudur. *Ethica*'nın geometrik yöntemle yazılmasının nedeni, finalist yanılsamalardan kurtulmak ve aynı zamanda kurtarmaktır. Spinoza bunu, geometricilerin ereklerle, amaçlarla değil, özlerle ilgilendiğini söyleyerek ifade etmiştir. Kısaca Spinoza'da Tanrı-*modus* ilişkisi, yeni-Platoncu bir ilişki değildir; benzer ama aynı değildir. Çünkü Plotinos'daki "taşma", taşanın taştıklarını "aşma"sını içerir veya Plotinos'daki taşma içine aşmayı alır.

Spinoza'da, *modus*ların, söz konusu türemeden hareketle, Tanrısal bir öze sahip oldukları da düşünülmemelidir. Çünkü Spinoza'ya göre, Tanrı şeylerin olduğu her şey olmasına rağmen,

---

[18] I,17,sch.

[19] Bu, bir ve aynı zamanda teleolojik olanın reddi sayılmamalıdır. Ama bu, uzun hikaye!

şeyler Tanrı'nın olduğu her şey değildir. Her şeyin Tanrıda olması, *causa sui* olan Tanrı'nın her türlü nedenselliği içermesi demektir; Spinoza'nın deyişi ile, her şeyin ***içkin neden***i olması demektir[20]. Bu içkinlik, Tanrı'nın *bir anlamda* aşkınlığına halel getirmez. Ancak buradaki aşkınlık, *essentia* bakımından başkalık anlamındadır veya farklılık anlamındadır.

Bu noktada, Spinoza'nın antropomorfik, yani insan-biçimci Tanrı anlayışlarına yönelttiği eleştirilere bakmamız gerekir. Bu eleştiri, Spinoza'nın voluntaristlere, ütopistlere ve moralistlere yönelttiği eleştiriyi kapsar. Ve aslında belki de Spinoza'nın felsefesinin tam da merkezinde[21] durur gibidir. Bu yüzden antropomorfik Tanrı anlayışlarına yönelik eleştiri, onun felsefesinin bir kısmı, bir parçası, yani bir yerde anlatıp geçebileceğimiz bir konusu değil, sık sık kendisine dönebileceğimiz bir mesele, bir tür paradigma olarak okunabilir. Şöyle yazıyor Spinoza: "Eğer akıl ve irade, Tanrının eternal özüne aitse, bunlar, insanların genel olarak kullandıkları anlamda anlaşılamaz. Çünkü Tanrının özünü oluşturan akıl ve irade, bizim akıl ve irademizden tamamen farklı olmak zorundadır ve bunlar ad dışında hiçbir şekilde bizimkilere benzemezler. Bunlar arasında göksel köpek takım yıldızı ile havlayan köpek arasındaki benzerlikten fazla bir benzerlik yoktur."[22]

Tam bu noktada Spinoza'nın asıl farklılığı ortaya çıkacaktır; bu farklılık, bu tür **benzetmelerin zorunluluğu**nu vurgulamasında ve zorunluluğunu açmasında, açıklamasındadır; yani, antropomorfik Tanrı anlayışlarının sebebini göstermesindedir. Spinoza'ya göre her varlık, nihaî varoluş ilkesini zorunlu olarak kendisine benzeterek hayal eder. Bu yüzden, diye düşünüyordu Spinoza, eğer bir daire düşünebilseydi, Tanrısına dairevî bir doğa atfederdi. Şimdi gerek vahyedilen dinlerin bilginlerinin, teologların, gerek filozofların Tanrı anlayışlarının *inadequat*lığı,

---

[20] I,18,

[21] Eğer bir merkezi varsa!

[22] I,17, sch.

upuygunsuzluğu, kifayetsizliği, onların kendi doğalarını *inadequat* bir şekilde kavramalarından kaynaklanır. Yanlışlık, hata buradadır. Aslında onların tam da başlangıç noktalarındadır; kendilerinden başlamalarındadır. Kendi zihinlerini, tüm zihinlerin ölçütü kılmalarındadır.

Spinoza, bir düşüncenin yanlış veya hatalı veya eksik veya sahte olmasının, onun *inadequat* olması olduğunu söyleyerek; doğru veya tam veya hakiki veya gerçek olmasının ise *adequat* olması olduğunu söyleyerek anlatır. *Adequat* bir düşünce veya ide ile, *idea adaequata* ile, Spinoza, "nesne ile ilişkide olmadan kendinde göz önüne alındığında hakiki bir idenin [*idea vera*] tüm özelliklerine/hassalarına veya içsel tefriklerine/farikasına [*denominationes intrinsecas*] sahip olan ideyi anlıyorum"[23] demektedir. Bu anlamda Spinoza'ya göre "...*adequat* veya mükemmel olan her ide, doğrudur/hakikidir."[24] Çünkü *adequat* ideler, Tanrı'dadırlar.

Bir şeyi bilmek, o şeyin *adequat* idesine sahip olmaktır. *Adequat* bilgi ise, konusunu nedeni ile beraber kavramayı ifade eder. Bu bilgi, konunun varoluş nedenini anlamış olmayı gerektirir ve hakiki bilgidir. Spinoza'ya göre, "*falsitas consistit in cognitionis privatione*", yani yanlışlık bilgi mahrumiyetinden veya yoksunluğundan ibarettir. Buradaki "*cognitionis privatione*" ise "*inadequat*, sakatlanmış ve bozulmuş ideler"in işin içine katılmasını ifade eder; yanlışlık, şeylere dair "*inadequat* bilgi veya *inadequat* ve bozulmuş ideler"in zihni meşgul etmesinden, zihni işgal etmesinden ibarettir.[25] Hata veya hatalı olmak, yanılmak, *error* veya *fallere*, anlamagücümüzün veya aklımızın veya zihnimizin[26] kifayetsizliğinden, eksikliğinden değil, bilgisizliğimizden kaynaklanır. Buradaki 'bilgisizlik' mutlak bir bilgisizlik, mutlak bir cahillik değil; bir tür yarı-cahillik anlamındadır. Bu

---

[23] II, def.IV.

[24] II, 34.

[25] Bkz. II, 35 ve dem.

[26] Hepsi Düşünce *modus*ları oldukları için "veya".

bilgisizlikte hayalgücümüzün veya algıyetimizin etkilenmeleri, duygulanmaları, ***affectio***lar ile gelen ***affectus***ları, pekiştirici rol oynar ve böylelikle yanılmada, hayalgücümüzün yine de önemli bir etkisi vardır. Ama yanılma veya aldanma, tek başına hayalgücümüzden veya algıyetimizden kaynaklanmaz; yani asıl suçlu o, değildir. Biziz. Neden? Kendimizi eksik bıraktığımız için.

Örneğin, Spinoza'ya göre, "güneşe baktığımızda, onu 200 ayak kadar bizden ötede hayal ederiz; [buradaki] yanılma, tek başına bu hayalediş ile kaim değildir, fakat onu bu şekilde hayal ederken, onun gerçek uzaklığından ve bu hayaledişin nedeninden bihaber olmamızdadır."[27] Yani, hayal ederken hakiki uzaklığın ne kadar olduğunu bilmezsek, bu hayali *adequat* bir ide imiş gibi alırız. Yanılgımız işte bu noktadadır. Ancak hepsi bu değil, çünkü Spinoza'ya göre, güneşin hakiki uzaklığını sonradan öğrensek bile, onu 200 adım ötede hayal etmeyi, algılamayı sürdürürüz. Bu demektir ki, yanılgı kendini bize zorunlu olarak kabul ettirir. Çünkü, bizim için, ilk andan itibaren[28], böyle bir bağlama doğmamayı seçmek gibi bir seçenek yoktur. O halde Tanrı'yı kendimize benzeterek anlamamız da bize kendini zorunlu olarak empoze eder.[29] Önemli olan, O'nu neden bu şekilde aldığımızı, kavradığımızı bilmemizdir.

---

[27] II, 35,sch.

[28] Her ne demekse!

[29] Hegel'den Marx'a giden köprü diye okunabilecek olan Ludwig Feuerbach (1804-1872) *Hristiyanlığın Özü*'nde antropomorfik Tanrı anlayışlarını yorumlamaya koyulur ve adına Tanrı bilgisi denilen şeyin insanın kendisi hakkındaki bilgisinden ibaret olduğunu; Tanrı hakkındaki düşüncelerimizin, insanî duygu ve düşüncelerden ibaret olduğunu belirtirken, Tanrı'yı antropomorfik bir şekilde tasarlamanın kaçınılmazlığını, zorunluluğunu vurgular. Fakat Feuerbach'da, Spinoza'dan farklı olarak, bu zorunluluk, bir hakikati ifade eder; insanın sosyal ve kültürel gerçekliğini ifade eder. Spinoza'da ise antropomorfik Tanrı anlayışları, insanın kendisi hakkındaki sanısını ifade eder; böylelikle de onlar, *epistemeyi* değil, *doksayı*, yanılgıyı, önyargıyı ifade eder. Başka deyişle ateist Feuerbach (çünkü onun Tanrı = İnsan denklemi Tanrı'nın ölümünü ilan eder), antropomorfik Tanrı anlayışlarında insanın hakiki özünü bulurken, Spinoza onlarda insanın

Spinoza için, *inadequat* ve *adequat* ideler, aynı zorunluluktan çıkarlar. Buradaki zorunluluk, doğal zorunluluktur. Yanılgı veya yanlış, bir kişinin kendi bireysel zihnine bağlı olan idesini; doğru, hakiki ise bir kişinin kendi bireysel zihnine bağlı olmayan idesini ifade eder. Yani bireyin hayalgücünden çıkan bir duygulanmayı/etkilenmeyi, kendisini duygulandıran/etkileyen şeyin, doğasına sokması ve bu sırada zihninde oluşan *inadequat* ideyi, hakiki ve *adequat* bir ide olarak kabul etmesidir, yanılgı. Yani, ide ile imgeyi karıştırmasıdır. İşte bu anlamda idelerin *adequat*lığı, Tanrıya bağlı olmalarına; yanlışlığı ise bireysel zihne bağlı olmalarına dayanır.

Spinoza'nın yanılgı kuramı, buraya kadar söylediklerimizle düşünülürse, pekâlâ bir öznelcilik kritiği diye okunabilir. Spinoza'nın antropomorfik Tanrı anlayışlarına yönelik eleştirisi, *inadequat* Tanrı anlayışlarının nedenini ortaya koyar. O, insanın kendisine ilişkin olarak hayal ettiği özellikleri, Tanrıya atfetmesidir. Bu tür zorunlu yanılgılar, Tanrı'nın hakiki ve *adequat* bilgisine ulaştığımız ölçüde zorunlu olarak ortadan kalkacaktır. Tanrının gerçekten ne olduğunu bildiğimiz ölçüde, bu yanılgılardan kurtulma şansımız olacaktır. O halde gerçek Tanrı nedir? Görülüyor ki Spinoza, döne dolana, evire çevire ve devire devire, bu soruyu yanıtlamaya çalışmaktadır.

Peki, yine de *sıradan* bir soru olarak, Spinoza için Tanrı nedir? O, Tanrı'ya inanır mı? Bir ateist midir? Yoksa bir panteist midir? Pagan mıdır? Yoksa iddia edildiği gibi, gerçekten cemaati onu dışladıktan sonra bir hristiyan olmuştur? Yahudi-hristiyan geleneği içerisindeki gizli bir tarikata mensub olmuş mudur? O, bir mistik midir? Ölene dek bir anlamda yahudi olmayı sürdürmüş müdür? Yoksa o, bir naturalist midir? "Tanrı" sözcüğünü sadece bir "müsekkin" olarak mı kullanır? Yoksa, o, bir ateist değil, ama bir sapkın, bir heretik midir?

---

zorunlu yanılgısını, hatasını bulur. Spinoza'nın tahlili, bir önyargı eleştirisinden pekâlâ bir "ideoloji eleştirisi"ne taşınabilir niteliktedir, ki nitekim 20. yy marxizminde, özellikle Althusser tarafından, buna taşınmıştır da.

Felsefe, yeryüzünde, sloganlaştırılmaya en çok direnen şeydir ve Spinoza bunun bir timsalidir. Bu soruları yanıtlamak, felsefe yapmayı gerektirir; felsefe yapmak, felsefeyi öğrenmeyi öngerektirir; onu öğrenmenin, belki de en güzel ama en zor yollarından biri, Spinoza'yı *okumak*tır. Spinoza, sloganlaştırılmaya hiç müsait olmayan, her türlü indirgemeye darbe indiren bir düşünüşün failidir. Tam bir *philo-sophos*.

Peki, bir *philo-philosophia* olarak yine de insan merak ediyor: O, Tanrı'ya inanıyor muydu? Spinoza'ya, Novalis'in deyişi ile "**Tanrı sarhoşu bir adam**" olarak bakanlarda, Spinoza'yı zorunlu olarak tamamen yanlış anladıklarını söyleyemeyeceğimiz bir yan vardır. Onun bir ateist olup olmadığı üzerine tartışma, Spinoza'nın çok-anlamlılığından gelen muğlaklığından çıktığı kadar, ateizm meselesinin kendi muğlaklığından da çıkar. Ateizm nedir? Teist olmamak mı? Ama teist olmak veya teizm nedir? Vahyedilen dinlerden birine inanmak mı? Tanrı'ya inanmak mı? Hangi Tanrı'ya? Evet uzatmayalım, bir yanıt verelim: Spinoza Tanrı'ya inanır. Hem de, bana kalırsa, hepimizden çok. Ama bu metafizik iman, diğer metafizik imanlarla kimi yerde çakışırken kimi yerde çatışır. Spinoza, kendi "Tanrı"sına inanır; ve kendilerininkine inanmadığı için ona ateist diyenlere "hayır, asıl ateist olan sizsiniz" diye yanıt verebilir.[30] Hangisi haklı? McShea'nın gayet iyi ifade ettiği gibi, bu meselenin çözümü, ona ateist veya

---

[30] Spinoza *TTP*'de şöyle der: "eğer biri, 'Tanrı'nın *attributum*larını/sıfatlarını anlamak zorunlu değildir, ama hiçbir tahkike gerek olmadan nasılsalar öyle bu sıfatlara inanmak zorundayız' derse, o kişi düpedüz saçmalıyordur. Çünkü gözle görülmez olan ve ancak zihin tarafından görülebilir olan şey, tahkikatten başka hiçbir yolla algılanamaz" veya (Shirley'nin çevirisini izlersek) "tahkikler, bu gibi şeylerin sayelerinde görülebilecekleri yegane gözlerdir." (Elwes, s.178; Shirley, s.160) Öyle anlaşılır ki bu gözler ise, Spinoza'ya göre, "müminlerin ancak birkaçına bahşedilmiştir" (Elwes, s.178) veya "müminlerin ancak bazısına bahşedilmiş özel bir armağandır." (Shirley, s.159) "...sıradan insanlar için ve eğitimsiz kitleler için değil, ama sadece bilgili olanlar için ve bilhassa da filozoflar için." (Shirley, s.161) Böylece de, Spinoza için, "birisi, doğru olana inanarak isyankâr olursa, onun imanı dinsizcedir; ama yanlış olana inanarak itaatkâr olursa, onun imanı dindarcadır." (Elwes, s.181; Shirley, s.162)

inançsız diyenlerin, kendi inançlarının nesnesine dair apaçık bir açıklama vermelerini beklemek zorundadır.[31]

Tanrı veya Doğa dışında hiçbir şey, başka şeylerin müdahalesinden muaf veya özgür değildir. Çünkü Spinoza'ya göre, yalnızca Tanrı veya Doğa, kendi doğasının zorunlulukları ile eylemde bulunur; sadece ve sadece kendi düzenlemesinin, kendi nizamının ve tanziminin kuralları ile faaliyet gösterir. Tanrı veya Doğa bu anlamda *self-determinasyon*un, öz-belirlenimin ta kendisi olarak eyler ve bu yüzden tam anlamıyla özgürdür. Yani özgürlük, *self-determination* demektir ve böylece özgürlük, yine de bir *determination*dur. Nedensizlik, belirlenmemişlik anlamında özgürlük, Tanrı'da dahi söz konusu değildir. Spinoza'nın "özgür" tanımına göre, özgürlük, zorunluluk ile karşıt değildir. Şöyle yazar Spinoza: "Yalnızca kendi doğasının zorunluluğundan varolan ve yalnızca kendisi tarafından faaliyette bulunmaya belirlenen şeye özgür/*libera* denir. Fakat, [kendisinden] bir başkası tarafından belli ve belirli bir tarzda varolmaya ve etki-üretmeye belirlenen şeye...zorlanmış/*coacta* denir."[32] *Deus sive Natura*, kendisi dışında bir şey tarafından zorlanmaz ve zorlanamaz, çünkü hiçbir şey O'nun dışında değildir. Özgürlüğün karşıtı olan şey, "zorunluluk" değil, "zorlanma"dır.[33] Tanrı veya Doğa,

---

[31] Bkz. McShea, s. 39

[32] I, def. VII.

[33] Bu konuda Spinoza'nın iki mektubuna başvurmak durumu netleştirecektir. Spinoza 56 nolu – 1672'ye dek üst düzey bir bürokrat olan Hugo Boxel'e yazdığı Ekim 1674 tarihli—mektubunda bunu açıkça şöyle diyerek ifade eder: "...Zorunluluk ile özgürlüğün karşıtlığı hayli saçma ve akla aykırı görünür....Bana kalırsa siz, Zorlanma veya zorlama ile Zorunluluk arasında hiç ayrım yapmıyorsunuz." Keza aynı yıla tarihli 58 nolu – genç hekim Hermann Schuller'e, ölüme giderken başucunda olacak olan biricik insana yazdığını bilmeden yazdığı—mektubunda aynı meseleyle ilgili olarak *Ethica*'daki tanımını tekrarlar ve ardından şöyle der:"Örneğin Tanrı zorunlu olarak varolmasına rağmen yine de özgür bir şekilde varolur, çünkü O sadece Kendi doğasının zorunluluğundan varolur. Böylece Kendisini ve kuşkusuz tüm şeyleri özgür bir şekilde bilir, çünkü O'nun her şeyi anlaması sadece Kendi doğasının zorunluluğundan çıkar. Dolayısıyla, görüyorsun ki

kendisinin dışında, kendisine yabancı bir ilkenin hakimiyetine girmediği için ve kendisinin nedeni olduğu için özgürdür. "Nedensiz eylem" olarak **özgür irade,** anlaşılır bir şey değildir. Spinoza'ya göre, rastlantı, kaza, nedensiz karar gibi şeyler, yalnızca nedenlerin eksik kavranışının sonucu olan sanrılardır. Demek ki, "kör talih", tamamen bizlerin uydurmasıdır veya kör olan bizleriz. Gerçeği mükemmelen görmeye kudretimiz olmadığında, kaçınılmaz olarak onun hayaletini yaratırız. [34]

Spinoza, *Ethica*'nın II. Kısım VI. tanımında, gerçeklik ile mükemmellikten, *realitas et perfectio*'dan aynı şeyi anladığını söyler. Bu demektir ki, bir şeyin gerçekliği, onun mükemmelliği demektir veya tersi. Tüm varolanlar mükemmelen vardırlar; insan, ağaç, at, taş,... aynı mükemmellikte vardırlar. Spinoza'ya göre gerçeklik bakımından Doğadaki hiçbir şey bir diğerinden daha az ya da daha çok gerçek veya mükemmel değildir. Fakat, Spinoza Doğa'dan "mükemmel" diye söz ederken, asla Doğa'dan "iyi" diye bahsetmez; yani, "mükemmel"e moral bir değer atfetmez. Kaldı ki meselenin, tam da böyle bir değer atfından ortaya çıktığını düşünür. Bu anlamda onun derdi, bu tür atıfların neden olduğu *inadequat* Doğa veya Tanrı anlayışlarının yerine *adequat* bir anlayışı geçirmektir. Bu kolay değildir; Spinoza bunu gayet iyi bilir, çünkü "Vakıadır, mucizelerin hakiki nedenlerini arayan ve doğal şeylerin karşısında bir budala gibi apışıp kalmayan, bir alim gibi onları anlamaya gayret eden, genellikle bir dinsiz sapkın diye düşünülür ve halkın, Doğa ve tanrıların yorumcuları diye hürmet ettiği kimselerce böyle ilan edilir."[35]

Bir geometrici nasıl ki nesnesinden iyi, kötü, çirkin, güzel vs. diye bahsetmiyorsa, filozof da nesnesine böyle yaklaşmak zorundadır. O halde filozof, önce 'geometrici' olmalıdır; önce geometriyi veya geometriciliği bilmelidir. Başka deyişle, geometriyi bilmek, felsefe yapmaya önce gelmelidir. Spinoza'nın,

---

ben, Özgürlüğü özgür karara değil, ama özgür zorunluluğa yerleştiriyorum." (Mektuplar için bkz. A. Wolf)

[34] Bkz.I, App..

[35] I, App.

Akademia'nın kapısının üzerindeki yazıya, "...bilmeyen girmesin!" yazısına, hiçbir itirazı olmasa gerektir. Çünkü Spinoza'ya göre konusuna geometrici tavrıyla yaklaşmayan hiçbir düşünür, onun "**finalist yanılsama**" adını verdiği "teorik tuzak"tan kurtulamaz. İşte bu tuzağa düşen düşünür, örneğin insan doğasını açıklamak yerine, onu ya övmekte ya da yermektedir. Oysa yapması gereken şey, onu **anlamak**tır. Böyle düşünürler, insanlara aslında yapamayacakları şeyi yapmayı öğütlemektedirler. Spinoza'nın önerdiği çözüm, matematiksel veya geometrik 'ethikler' yazmak ve insan davranışlarının nedenini, tıpkı bir taşın düşmesinin nedenini araştırır gibi araştırmaktır ve kesinlikle parçayı "Bütün"ün içerisinde görmeye çalışmaktır.

İnsan da, tüm diğer şeyler gibi, *Deus sive Natura*'dadır. İnsanın doğası, Doğanın dışında değildir. İşte örneğin Descartes, bu "Bütün"ü ihmal etmiş, hatta ihmal ne kelime, parçalamıştır, ortasından ikiye ayırmıştır. Tözü, gerçekliği, düşünce ve yayılım olmak üzere iki töz gibi alıp bölmesinin neticesinde, aslında çözdüğünden çok daha fazla sorunu ardında bırakmıştır. Düşünen töz ile yayılımlı töz arasındaki yarık, aynen insanı da yarar; ve bu yarma, teismin yaratıcı Tanrı'sının tinini temin eder; eder etmesine de *Cogito* kendisine, hariçten bir müdahale olmaksızın kendi bedenine dahi varamaz. Çünkü ruhum bedenimden tümüyle ayrıdır ve bu durumda bedenim, *corpus*'um, bir cesetten farksızdır. Bu ceseti diriltmek veya bu makinaya can vermek için, Descartes epey çaba sarfeder. Ruhun beden ile ilişkisini kurmak için ve özel olarak da özgür iradenin eylemlerimizin nedeni olarak tesbit edilebilmesi için, Descartes'ın geliştirdiği "beyindeki kozalaksı bezin aracılığı"na dair öğreti, ikna edicilikten ve tutarlılıktan hayli uzak kalmıştır.

Oysa Spinoza için, Töz'ün, Tanrı veya Doğa'nın sonsuz *attributum*larının, Düşünce ve Yayılımın *modus*ları, evet **sonlu** *modus*ları olan ruhum ve bedenim, bir ve aynı gerçekliğin farklı ama aynı mükemmellikteki tezahürleri, ifadeleridir. Ama bu noktada, Spinoza'nın ruh veya zihin ile beden arasındaki ilişkiyi nasıl izah ettiğine biraz daha yakından bakmalıyız.

II. Zihin ve Beden Nedir?

"...beden,
sadece kendi doğasının yasalarından hareketle,
öyle çok şey yapabilir ki zihni hayret içinde kalır."[36]

Spinoza uzun ve sağlam bir zincir oluşturur. Uzundur, çünkü aceleye getirilemeyecek kadar önemlidir. Sağlamdır, çünkü halkaları en başından itibaren tek tek birbirine eklemlenmiştir. Yüksek bir yer aşılacaksa, biraz 'geriye çekilmek' gerekir.

Her şeyin etkin ve içkin nedeni olan Tanrı'nın, *modus*ların nedeni olması, onların Tanrı'nın *attributum*larından birine bağlanarak Tanrı'ya bağlanmaları ile olur. Yayılım *attributum*u iki tür *modus* türetir: yayılımın sonlu ve sonsuz *modus*ları. Sonlu yayılım *modus*ları, sadece tek tek ve bireysel olan fiziksel nesnelerdir ve sonlu olmalarının gerekçesi, yayılım alanı boyunca mevcut olmamalarıdır. Sonsuz yayılım *modus*ları ise, yayılım alanı boyunca mevcut olan, yayılım alanının tümünde bulunan tarzlar olmak bakımından sonsuzdurlar; örneğin hareket ve atalet böyle tarzlardır. Sonsuz yayılım *modus*ları, sonlu yayılım *modus*ları ile hiç ilişiği olmadan, onlarda hiçbir dayanak bulmadan, yayılım *attributum*undan çıkarlar. Oysa herbir sonlu yayılım *modus*u, belli sonsuz yayılım *modus*larına ve bu yüzden nihaî olarak da yayılım *attributum*una bağlıdır ve ayrıca da kendisi gibi olan diğer sonlu yayılım *modus*larına bağlıdır.

---

[36] III, 2, sch.

Yayılım *attributum*u için söz konusu olan şeylerin tümü, düşünce *attributum*u için de söz konusudur. Çünkü, Spinoza'ya göre, ikisi de aynı, bir ve aynı şeyin yüklemi olmak bakımından aynı düzen ve bağıntı **içinde**dirler. Fakat bu tözsel birlik, beraberinde bir özsel birliği getirmez, aksi takdirde onları nasıl seçebilirdik, ayırabilirdik ki! Onlar, tözün özellikleri, nitelikleri değil, sayelerinde Tözü, yani Tanrı'yı bildiğimiz aslî nitelikler, öz-niteliklerdir, yüklemlerdir. Madem ki onlar, anlamagücünün, aklın (*intellectus*) Tanrı'nın özünü oluşturuyor veya oluşturur diye algıladığı şeylerdir, o halde Tanrı'nın tüm *attributa*sını algılayabilen, idrak edebilen akıl, sonlu akıl değil ama sonsuz akıl olacaktır. Elbette böyle, ama bu, yine de sonlu aklın hiçbir şey algılamadığı anlamına gelmez. Spinoza, sonlu aklın *adequat* bir Tanrı idesini hıfz ettiğini sık sık söylediğine göre, o, bununla, sonlu aklın algıladığı *attributum*lar, Düşünce ve Yayılım sayesinde Tanrı'nın doğasını *adequat* bir şekilde kavradığını kastediyor olsa gerektir. Öte yandan o, "Tanrı veya Tanrı'nın tüm *attributum*ları" (*Deus sive omnia Dei attributa*)[37] derken, Tanrı'nın, *attributum*ları ile özdeşliğine işaret eder. Mutlak bir şekilde sonsuz olan Tanrı'nın özdeş olduğu tüm *attributum*larının da aynı şekilde, *absolute infinitum* olmasını getirir. Ama unutulmamalıdır ki burada tüm *attributa* birarada gözönüne alınmaktadır; yani **tüm** *attributa*dan bir **bütün** olarak, Tanrı'nın ***essentia***'sı olarak söz edilmektedir. Onlar tek tek alındığında, her biri diğerini kendine katmaz ve her biri kendinde yalın ve tamdır ve Spinoza'nın dediği gibi, "kendi türünde" sonsuzdur, "*in suo genere*"[38] sonsuzdur. O halde, bizim bildiğimiz *attributum*lar –ve aslında bilmediklerimiz de– birbirlerinden bağımsız ve birbirlerine indirgenemez bir doğaya, karaktere sahiptirler. Ama yine de bir ve aynı nedenselliğe bağlıdırlar: *causa sui*'ye. Bu yüzden onlar, "Bir"in içindeki "İki"yi ve aynı zamanda "İki"nin içindeki

---

[37] I, 19.

[38] I, def. VI. Bunu şöyle de çevirebiliriz ve belki daha doğru olur: "kendi soyunda" veyahut da "kendi ceddinde."

"Bir"i algılamamıza; veya hatta "Bir"in içindeki "Çok"u ve aynı zamanda "Çok"un içindeki "Bir"i görmemize, algılamamıza imkan vermeleri bakımından, insanı adeta 'sarhoş' ederler. Spinoza, "iki"nin "çok"luğu ile yetinmez; gerçek "çok"u da gösterir bize, tabii ki "zihnin gözleri" ile bakmayı becerenlere. Spinoza için, Tanrı'nın ifadeleri olan, dışavurumları olan veya Spinoza'nın sözleri ile "...her biri *aeternam & infinitam essentiam exprimit*", yani "...her biri eternal ve sonsuz özü ifade eden" veya dışavuran **iki** *attributum*un **sonsuz sayıda** *modus*u vardır ve *Deus sive omnia Dei attributa* dolayısıyla Tanrı'nın sonsuz sayıda *modus*u vardır. İnsan, Farabi'nin Platon için dediği gibi, seslenmek istiyor: "İlahî Spinoza!" (ama sanırım Spinoza-'ya yaraşan, daha da neşeli olanı: "İlahî Spinoza, alemsin yani!")

Evet insan zihni, sonlu olan bir düşünce *modus*u örneğidir ve insan bedeni sonlu olan bir yayılım *modus*u örneğidir. Spinoza için, insan zihni, pek çok ideden mamul olan bir "ide"dir. Çünkü tüm sonlu düşünce *modus*ları arasında "ide" olmayan, bu veya şu türden ide olmayan hiçbir şey yoktur. O halde Spinoza'nın "*idea*"sı çok-katmanlı bir terimdir, ama burada, zihin-beden ilişkisi için gerektiği kadarını açmakla yetinmeliyiz. Öte yandan Spinoza için tüm sonlu olan yayılım *modus*ları arasında "beden" olmayan, bu veya şu türden beden olmayan hiçbir şey yoktur. O halde Spinoza'nın "*corpus*"u çok-katmanlı bir terimdir, ama burada, zihin-beden ilişkisi için gerektiği kadarını açmakla yetinmeliyiz.

Spinoza'ya göre, her bir yayılım *modus*u için onun kendisine karşılık gelen bir düşünce *modus*u vardır veya her bir düşünce *modus*u için onun kendisine karşılık gelen bir yayılım *modus*u vardır. O halde her bir ideye karşılık gelen bir beden veya her bir bedene karşılık gelen bir ide vardır.[39] İşte buna "***paralellism***" denilecek ve Spinoza'nın kendisinde olmayan bu terim, Spinoza'dan sonra, onun özellikle de ruh-beden veya zihin-beden ilişkisi hakkındaki görüşlerini toparlamak üzere bir anlama-

[39] Şu dünyanın güzelliğine bakın, herşey capcanlı!

aygıtı olarak hizmet edecektir. Terimi, Deleuze'e göre, "çok genel ve tatmin edici olmaktan uzak bir tarzda kendi amaçları için...uydurur, Leibniz."[40] Ama bu anlama-aygıtı, Spinoza'da tatmin edici bir şekilde işler.

Ethica'da kavranması pek de kolay olmayan ve Spinoza'nın farkında olduğu için pek çok ek veya yardımcı önerme ile beslediği bir önerme (II,13), zihin-beden ilişkisinin yüreğinde durur: "İnsan zihnini oluşturan idenin nesnesi (*objectum ideae*), bedendir."[41] Bu önermede, Spinoza, eğer en düz anlamıyla alırsak veya katmanlarına bakmazsak, der ki, insan zihni bir ideden oluşur, yani o bir idedir ve her ide bir şeyin idesi olduğu için, bu idenin nesnesi veya şeyi, insan bedenidir. Paralelizmden dolayı önerme tersine çevrilebilir ve denebilir ki, her bedenin bir idesi veya zihni vardır ve insan bedeninin idesi, insan zihnidir. Bundan çıkan sonuca göre, insan zihin ve bedenden oluşan bir bireydir ve tüm sonlu bireyler gibi, bir birlik oluşturur. Aslında, bu, Aristoteles'deki "birey"e, madde ve formdan oluşan birliğe benzer. Ama, aynı değil, benzer.

Bununla birlikte, Spinoza iki *attributum* arasına öyle bir bariyer dikmiştir ki bunlar birbirlerine indirgenemezler ve birbirlerine göndermezler ve aralarında geçişe açık bir nedensellik ilişkisi kurulamaz. O halde, bunların *modus*ları için de aynı şey geçerli olacaktır. Bu yüzden Spinoza "ne beden zihni düşünmeye ne de zihin bedeni hareket etmeye veya atalete veya (eğer başka herhangi bir şey varsa) başka herhangi bir şeye belirleyebilir"[42] derken, her bir 'yarım'ın kendine has birliği ve bireyselliği olduğunu ve de belirlenimi olduğunu (ve elbette daha pek çok şeyi) söyler. Bu yüzden de yayılım *modus*ları düşünce *attributum*u sayesinde açılamaz ve düşünce *modus*ları, yayılım *attributum*u sayesinde açılamaz veya biri diğeri sayesinde açılıp açıklanamaz, anlaşılamaz; çünkü biri diğerinin

---

[40] G. Deleuze, s. 108

[41] II, 13.

[42] III, 2.

nedeni olamaz. O halde, aralarında bir neden-etki ardışıklığı yoktur veya bir nedensellik ilişkisi yoktur. Ama, "idelerin düzen ve bağıntıları, şeylerin düzen ve bağıntıları ile bir ve aynıdır."[43] Ve "İnsan zihnini oluşturan idenin nesnesinde olup biten her ne varsa, insan zihni tarafından algılanmak zorundadır veya insan zihninde o şeyin bir idesi zorunlu olarak vardır; yani, eğer insan zihnini oluşturan idenin nesnesi bir beden ise, bu bedende olup biten hiçbir şey olamaz ki zihin tarafından algılanmasın."[44] Ve böylece "...zihin ve beden, kâh düşünce *attributum*u kâh yayılım *attributum*u altında kavranan bir ve aynı şeydir. Bu kaynaktandır ki, [D]oğa ister bu ister şu *attributum* altında kavransın, [düşünen ve yayılan] şeylerin düzen veya bağıntısı birdir; bu yüzden, bedenimizin eylemlerinin ve tutkularının düzeni, zihnimizin eylemlerinin ve tutkularının düzeni ile doğa gereği eşzamanlıdır."[45]

---

[43] II, 7.

[44] II, 12.

[45] III, 2, sch. Bu *Scholium*un devamı da çok-katmanlı bir tartışmaya gebedir. Çünkü Spinoza, meselesini yeterince göstermiş olduğuna kanî olmakla birlikte başkalarınca aynı yeterlilikte görüleceğinden pek emin değildir ve emin olmama gerekçesini açıklarken söyledikleri, uzun uzun düşünülmeye ve tartışılmaya değer; ama burada sadece, o da bir kısmı ile, nakledilebilir: "... yine de insanların, hele de tecrübe ile sabitlenmedikçe, bu söylenenleri aklı selim ile tartmaya sevk edilebileceğine pek inanmıyorum; çünkü insanlar, bedenin sadece zihnin bir komutuyla kâh hareket ettiğine kâh atıl olduğuna ve sadece zihnin istemesine ve düşünme maharetine bağımlı olan pek çok şey yaptığına sarsılmaz bir biçimde ikna olmuşlardır. Doğrusu, bedenin neler yapabileceğini şimdiye dek hiç kimse belirlememiştir; yani tecrübe henüz kimseye, zihin tarafından belirlenmeksizin ve [Doğanın] sadece bedensel diye düşünülmesi bakımından, tek başına Doğanın yasalarından hareketle, bedenin neleri yapabileceği ve neleri yapamayacağını öğretmiş değildir....beden, sadece kendi doğasının yasalarından hareketle, öyle çok şey yapabilir ki zihni hayret içinde kalır....Bundan çıkan sonuca göre, insanlar, bedenin şu ya da bu eyleminin, bedene hükmeden zihinden kaynaklandığını söylediklerinde, ne söylediklerini bilmiyorlar ve parlak sözler ile [sesi hoş kelimeler ile- Curley] söz konusu eylemin hakiki nedeninden bihaber olduklarını ve onda hayret edilecek bir şey bulmadıklarını itiraf etmekten başka bir şey yapmıyorlar."

Bu durumda zihnimiz, düşünce *attributum*u dahilinde Tanrı'nın veya Doğanın bir *modus*u, tezahürü, zuhur edişi iken, bedenimiz yayılım *attributum*u dahilinde Tanrı'nın veya Doğanın bir *modus*u, tezahürü, zuhur edişidir. Tüm bireyler için aynı şey geçerlidir. Her ne varsa ve hatta vardıysa ve var olacaksa hepsi için geçerlidir. Ama biz insanlar, bir düşünce ve bir yayılım *modus*undan oluştuğumuz için, yani zihin/ruh ve bedenden oluşan bireyler olduğumuz için, *attributa* arasında sadece ikisini biliriz ve sadece ikisinin sonlu dışavurumu olabiliriz. Evet bu noktada bize düşen, hakiki ve(ya) *adequat* ifadeler olmaktır. Ama olamasak da, *Deus sive Natura* gerçekliğinden veya mükemmelliğinden bir şey yitirmez; biz ise çok şey yitirebiliriz.

Madem, 'bize düşen' meselesine veya 'bize düşen elma'ya geldik, bununla ilgili bir şeyi daha belirleyebiliriz. Spinoza için, fizik dünyadaki her değişim, halden hale geçiş (*modificatio*), yayılımın bir tezahürüdür ve aynı anda bu tezahürün düşüncede bir karşılığı, bir idesi olur. Biz bunu bilmesek, bunun bilincinde olmasak veya bildiğimizi bilmesek, öz-bilincinde *olmasak bile*, bu böyledir. Şimdi, fizik dünyadaki "değişimler" ile ne kastedildiğini kolayca anlarız (en azından, hani şu "olgu" denilenler olarak anlarız) ve bunları henüz algılamamış olmamızı da anlarız, ama ya bunların ideleri? Onlar neredediri? Spinoza, onların "Tanrı'da" veya Doğada olduklarını söyler ve onlar bizde değil de 'orada' oldukları için, ne hakiki ne de *adequat* olmaktan kesilirler; tam tersine kesinlikle ve zorunlu olarak hakiki ve *adequat*tırlar. "Çünkü Tanrı'da olan tüm ideler, ideleri oldukları şey ile bütünüyle uyumludur ve dolayısıyla hakikidir." Başka deyişle, "***idea***" (ki o, bir şeyin idesidir) **ile** şey (ki o, bir idenin nesnesidir) veya "***ideatum***" arasındaki tam uygunluğun (*convenio*), bağdaşmanın muhakkak olduğu Tanrı veya Doğadaki tüm ideler, hakiki veya doğrudur ve *adequat*tır. O halde, fizik dünyadaki değişimler, olup bitenler, *modificatio*lar, bizim için, 'karşılaşılabilir' veya 'temas edilebilir' ve de 'düşünülebilir' kalır ve onlar, –deyimi siz mazur görün, ama Wittgenstein sakın duymasın bile!– 'oralarda bir yerde', bizi beklemektedir; veya en

doğrusu, Tanrı veya Doğada, hazır ama nazır olmayan bir şekilde, bizi beklemektedir. Bize düşen, yalnızca algılamak veya **keşfetmektir**. Uzak değil, ulaşılmaz değil, öte yakada değil: **Burada**. Çünkü Tanrı, aşkın değil, içkindir. Tanrı'ya veya Doğaya "refere" edilen (*referuntur*[46]) ideler, hem hakiki hem de *adequat*tır.

Artık, başlarken verdiğimiz sorulara Spinoza'nın yanıtlarını görebiliriz.

1)Tanrı'nın iyiliğini, kötünün varoluşu ile nasıl bağdaştırmalıyız? Spinoza'dan önce, bu soruya verilen yanıtlar arasında en genel olarak, kötünün veya kötülüğün, insanın özgür iradesinin zorunlu neticesi[47] olması; maddenin ıslah olmazlığı[48]; Tanrı'yı dünyaya bağlayan tinsel zincirin, gereğinden uzun ve hatta belki de sonsuzluğu içerisinde kademe kademe varoluşa gelişin neticesi olarak azalan varoluş ve mükemmelliğin nişanesi[49] olması; kö-

---

[46] Bkz. II, 32. Kullandığım çevirilerin hiç birinin, ve onları kullanmayı sürdürenlerin, bu fiile dikkat etmemiş olmasına şaşırdım. Çünkü, *adequat* ide veya bilgi (Spinoza "*idea*"nın bir katmanında, çok doğru olarak, bunları özdeşleştirir), nedeni ile bilmektir veya nedenini içeren idedir; böylece bir ide, *causa sui* olan Tanrı'ya refere ediyor, yani geri götürüyorsa veya geri taşıyorsa, ona *adequat* denir. Şaştığım çevirmenler arasında en şaştığım ise, kendisine en çok güvendiğim Curley oldu; çünkü "to relate" fiili ile çevirmiş; Gutmann da öyle. Ya zihin-beden ilişkisi adına kitap yazan Michael della Rocca'ya ne demeli?(örneğin bkz., s.110) Paul Kashap da aynı şeyi yapıyor (bkz.s. 68) Oysa, hepsinin kendi dilleri içinde, Spinoza'nın "*referre*" fiilini "*to relate*" ile değil de "*to refer*" ile karşılama imkanı vardı; evet gerçi buna 'yanlış' denilemez, biliyorum; ama, 'yanlış yönlendirici' ve bulanıklaştırıcı olduğu açıktır. Önermeyi Hilmi Ziya "Bütün fikirler Tanrı'ya nispet edilmeleri bakımından doğrudur."; Aziz Yardımlı "Tüm idealar, Tanrı ile ilişkili oldukları sürece, gerçektir." diye çeviriyor. Sanırım en doğrusu veya sadık olanı şöyle olabilir: "Tüm ideler, Tanrı'ya geri taşınmaları bakımından hakikidir." Çünkü bu durumda, nedeni ile bilmenin, *causa sui* olan neden ile bilmek olduğunu anlamamız kolaylaşır ve Spinoza meramını anlatmak için elinden geleni yapmıştır. Strauss da, Deluze de Spinoza'yı "harfiyen" okumak gerektiği uyarılarında çok haklıdırlar.

[47] Adem, 'elma'yı özgür iradesi olduğu için yedi!

[48] Kötülük, maddiyattan gelir!

[49] Uzak düştük!

tünün bir yanılsama olması[50]; bir tür tembellik olması[51] v.b. vardır.[52] Spinoza'nın yanıtı ise, bu soruyu bir bakıma iptal eden bir yanıttır; bu anlamda, soruyu yanıtlayan değil, yanlışlayan bir yanıttır. Çünkü bu sorudaki 'Tanrı', antropomorfiktir ve dahası ne Tanrı'nın ne kosmik dünyanın iyiliğinden ya da kötülüğünden söz edilebilir ve bu anlamda denebilir ki Tanrı veya Doğa, iyi ve kötünün ötesindedir ve bu yüzden de soru, saçmadır.

2) İnsanın özgür iradesi, Tanrı'nın önceden varolan bilgisi ile veya ön-görüsü ile nasıl bağdaştırılabilir? Bu soru, Tanrı'nın tikelleri de bilip bilmeyeceği bahsi üzerindeki veya en genel olarak da Tanrı'nın bilgisi üzerindeki tartışmaları da içine alarak genişler. 'Tanrı her şeyi bilir'in neticesi olarak bu bilginin 'tüm zamanlar'a ve özellikle de 'gelecek' zamana yayılması, insanın eylemlerindeki veya daha doğrusu tüm yapıp etmelerindeki iradî özgürlüğe, kararlarını almadaki özgürlüğe ne derece yansıyacağını tartışmaya götürmüştür. İslam felsefe ve kelâm geleneği içerisinde hayli tartışılan bu soruya "cuz'î irade ve küllî irade" ayrımıyla yanıt verilmeye; veya Tanrı'nın bilgisinin tikelleri değil tümelleri içerdiği ile yanıt verilmeye; veya bu konunun "sır" alanına girdiği ile yanıt verilmeye çalışılmıştır. Bu gelenek, yahudi-hristiyan bağlamlara çeviriler yoluyla taşınmıştır. Evet, yanıtlar muhteliftir. Spinoza'nınki ise tektir: Soru yanlıştır, çünkü sorunun kendisinin dayandığı önyargı yanlıştır; insanın belirlenmemişlik anlamında özgürlüğü veya aklından ayrı bir iradesi, kararı, tasdik ya da red yetisi yoktur ve dahası Tanrı'nın öngörüsü denilen şey, antropomorfik bir Tanrı kavrayışına dayanır ve bu yüzden soru, saçmadır.

3)Tanrı, kendi iradesinden bağımsız olarak mı bir 'iyi'yi ister, yoksa 'iyi' O'nun iradesi olarak mı 'iyi'dir? Belki de tam bu soru üzerinden Aquinalı Thomas ve Duns Scotus karşı karşıya gelir;

---

[50] Yok aslında kötü diye bir şey, her şey yolunda; kuruntu bunlar, kuruntu!

[51] Daha çok çalışmalıyız!

[52] Söz konusu soruya, verilegelen yanıtların bu şekilde derlenmesi kısmen McShea'ya aittir. Bkz. s.14

çünkü ikisi, sorunun en mümtaz muhataplarıdır. Çok kabaca, ilkinin pozisyonu, irade ve aklı birleştirdiği ve Tanrı'nın gücünün birliğine, bölünmezliğine vurgu yaptığı ve aslında iradî olanı aklî olana bağımlı kılarak veya istemeyi ve kararı rasyonel isteme diye anlayarak 'entellektualist' bir 'iyi' anlayışına yaslanan bir pozisyondur. İkincinin pozisyonu ise, iradeyi aklın üstüne koyduğu ve Tanrı'nın gücünün tam da iradesinde, mutlak özgür olan iradesinde olduğunu vurguladığı ve aslında aklî olanı iradî olana bağımlı kılarak 'voluntarist' bir 'iyi' anlayışına yaslanan bir pozisyondur. İlkinde sorun, Tanrı'nın, istediğini 'iyi' olana göre istemesi anlamında bir tür 'tâbiyet'e uğratılması iken; ikincisinde sorun, Tanrı'nın isteğine göre 'iyi'nin belirlenmesi anlamında bir tür (sıradan anlamında) 'keyfiyet'e uğratılmasıdır. Spinoza'nın yanıtı, yukarıdaki soruda verilen yanıtıyla örtüşür. Dolayısıyla aslında, ne Aquinas ne de Scotus haklı ve hatta haksızdır. Çünkü soru, yanlış bir önyargıya dayanır ve onların yanıtlarının kusurlarını giderme çabası, hangisi lehine sarfedilirse sarfedilsin, boşa sarfedilen bir çaba olacaktır.[53]

4) Tanrı'nın evren ile ilişkisi nedir? Tanrı bir ruh veya tin ise, kısmen veya tamamen maddî olan evren ile nasıl bir ilişkiye sahiptir? Sorunun ilk kısmına Spinoza'nın yanıtı, *Deus sive Natura* deyişinde içerilir. Sorunun ikinci yarısının yanıtı da aynı yerdedir. Tanrı, evrenin aşkın değil, içkin nedenidir; evrenin yaratıcısı değil, üreticisidir ve onunla ilişkisi bir *Natura naturans*'ın *Natura naturata* ile ilişkisi neyse odur. Spinoza, sorunun formunu değiştirir, hatta sorunun formunu deforme eder.

5)Tanımlamak (*to define*) sınırlamak (*to limit*) ise, sınırlamak olumsuzlamak (*to negate*) ise Tanrı hakkında pozitif bir önerme ('Tanrı ...dır' şeklinde bir önerme) O'nu sınırlamış ve bundan dolayı da, aslında imkansız bir şeyi yapmış olmaz mı?

---

[53] Burada, onları okuyup anlama çabasının boş bir çaba olduğunu söylemek gibi bir kastımız asla olamaz. Bu arada, yeri gelmişken, Spinoza, Thomas ve Scotus'u mükemmelen bilir ve bu bahiste olmasa da, onların ikisinden de pek çok şey öğrenmiş olduğunun pek çok nişanesini taşır. Ama bu, başlı başına bir çalışma konusudur.

Eğer 'Tanrı mükemmeldir' tanımlamasına sadık kalınacaksa, Tanrı insan namına nasıl neşe veya keder duyabilir? Soruya yanıtlar, negatif teoloji, pozitif teoloji ve superlatif teoloji uyarınca epeyce tartışılmıştır. Kabaca, ilkinde, Tanrı'nın ne olduğunun değil ne olmadığının söylenmesi; ikincisinde, bunun yeterli olmayacağı gerekçesiyle ne olduğunun söylenmesi; üçüncüsünde ise Tanrı'nın ne olduğunun söylenmesi ama söylenenin bir ve aynı zamanda değillenerek aşkınlaştırılması söz konusudur. Örneğin, ilkinde 'Tanrı akılsal değildir' önermesi; ikincisinde 'Tanrı akılsaldır' önermesi; üçüncüsünde 'Tanrı akılsal-üstüdür' önermesi doğrudur. O halde, tümü de tanımladıkları ölçüde sınırlamayı sürdürürler, ama aksi durumda da susmaktan başka çare yoktur. O zaman burada biraz duralım. Yok aslında durmayalım da, hızımızı düşürelim; bir jet hızından, kara trene değilse de –çünkü kara tren gecikir, belki hiç gelmez–, bir ekspres katarı hızına inelim. Başka deyişle, Deleuze'ün, Spinoza'nın meselelerini ele alırken yaptığına işaret ettiği ve yanlış anlayan çevirmenlerin metnini tashih ederek verdiği şekli ile, "mümkün olduğu kadar hızlı ama aklın gerektirdiği şekilde";[54] ilerleyelim.

[54] Deleuze, bu ifadeyi Spinoza'nın *Emendatione*'sindeki bir pasajdan alır ve fransızca çevirisine serzenişte bulunur (bkz. *a.g.e.* 136). Bu konuda, ekspres hızımı düşürmemek için daha fazla oya-lanmayacağım.

III. Tanım Nedir?

"Sarhoşun, eğer ayık olsaydı
söyleyemeyecek olduklarını
söylediğini sanmayın"[55]

Neden tanımlamak sınırlamaktır? Çevirerek sorarsak, sanırım sorunun yanıtının bir kısmı görünüşe çıkar: Neden ***definire***, ***finire***dir? Evet 'tanımlamak'da da 'sınırlamak'da da '***finis***', sınır veya son vardır ve '*infinitum*', sınırsız veya sonsuz olanın buna tahammülü olamaz. Başka veya daha doğru bir deyişle, '*finis*'i ilga etmenin yolu yoktur, yapılabilecek en fazla şey, bu '*finis*'in kıyısına veya olsa olsa tam üzerine, yani '***de***'ye, *de-finire*'nin 'de'sine gelmek olabilir: Bir bakıma, "dil hapishanesi"nin parmaklıklarına yapışmaya, sokulmaya ve kafayı değil ama belki eli kolu, bu parmaklıkların arasından dışarı çıkarmaya çalışmak. İşte '*definire*'de böyle bir zorluk vardır: '*infinitum*'u '*definitio*'da yakalamak zordur. Ama yakalanamazsa, *infinitum*, *inter alia*, *indefinitio* kalır ve bu, susmaktır.

Bence Spinoza, tüm bunları, elbette herkesten kat kat iyi, gördüğü için "tanım" dediğinde hakiki, yani doğru ve gerçek tanımı anlar ve tanımı da tanımlar; yani şöyle: *de~definitio*. O halde Spinoza, sınırın (*finis*) üzerinde (*definitio*) durarın üzerinde (*de-definitio*) durur. O, *Ethica*'nın "*De Deo*" adlı ilk kısmında, tam

---

[55] III, 2, sch.; mealen.

başında, hiçbir söz söylemeden önce tanımlarını verir ve tanımlarındaki söz-dağarı veya terminoloji (veya tüm sözler, tüm terimler veya ***term-inatio***, yani hem sözler hem sınırlar veya sınırlamalar) biteviye titizdir. Evet o, önce tanımlarını belirler, yani o, önce *definitio*larını, *determinare* etmekle, artık açık olsa gerek, ***de-term-inare*** etmekle, ilgili terimi tam sözün veya sınırın üzerine koymakla, en önemli terimleri belirlerken onlar ile neyi anladığını veya onların her birinde neleri toparladığını ifade etmek veya dışavurmak ile başlar. Hemen ardından *axiomata*'ya geçer. Artık tüm *propositio*lar bunların ağzından dökülecektir. Dökülür de. Ama öyle bir *propositio*'ya gelinir ki önceden verilen tanımın açılması ve aynı zamanda da tanımın tanımlanması icab eder. Bu sekizinci önermedir ve önerme, tam da tözün sonsuz olması ile ilgilidir; bu önermenin *demonstratio*'su ise sınırsızın, sonsuzun ne olduğu ile ilgilidir. Bunu bir değil iki *scholium* izler. Bu *schola*dan ilki, kelime kelime söylemeye çalışırsak, şöyledir. "Sonlu olma (*finitum esse*), hakikaten (*revera*), herhangi bir doğanın varoluşuna dair (*existentiae alicujus naturae*), kısmen (*ex parte*), bir olumsuzlama (*negatio*) olduğu ve sonsuz olma (*infinitum* [*esse*]) ise mutlak bir olumlama (*absoluta affirmatio*) olduğu için (*cum...sit*), o halde (*ergo*) tekbaşına 7.önermeden (*ex sola prop.7* [yani "varolmak bir tözün doğasına içkindir" veya "...nüfuz etmiş haldedir" önermesinden]) dökülür (*sequitur* [sözcüklerin kendiliğinden dökülmesi anlamında, dökülür]) ki, her töz (*omnem substantiam*), sonsuz olmaya borçludur[56] (*debere esse infinitam*)." Denebilir ki, eğer biz, tözü sonlu bir şey olarak alırsak, yani onu olumsuz olmayan bir sıfat ile tasdik edersek, --dil bu ya!– onun varoluşunu kısmen de olsa olumsuzlayan bir olumlamada, tasdikte bulunmuş oluruz. Ama bu saçma olur, çünkü tözün doğası veya özü, tanımından (III.tanım) da gö-

[56] "borçludur", tuhaf gelebilir ama, 'olması gereken ve olan' ayrımının henüz yapılmadığı zamanlarda, böyle deniyordu (MacIntyre bunun hikayesini çok iyi anlatır); bizim anlayacağımız şekliyle, bunu şöyle de karşılayabilirdik: "...olması icab eder" veya "olması lazım gelir" veya "olmak durumundadır" ve hatta "olmak zorundadır".

rüleceği gibi ("*in se est*", yani kendinde veya kendi kendisinde var olan), varolmayı içine alır. Bu yüzden de töz, başka bir şey değil, bizzat kendisinden ötürü ve kendi kendisinde vardır. Bunu idrak etmek kolay değildir, çünkü bu, insana, sanki herşey ve hiçbirşey gibi gelebilir. Spinoza, *scholan*ın ikincisinin ilk cümlesine şu sözler ile başlar. "*Non dubito* (kuşkum yok)," [57] ve cümleyi şu sözlerle bitirir: "*difficile sit*", "zordur". Neden? (Spinoza'nın bu *scholium*'da, "tanım"a neler söylerken geldiğini görmek için, bakalım.[58]) 'Bu, herkese, yani şeyleri bozulmuş bir halde, onun buna bunun ona kaynaştırılması neticesinde saflığı bozulmuş, karmakarışık hale gelmiş olarak muhakeme eden ve "şeyleri ilk nedenleri sayesinde (*per primas suas causas*) bilmeye alışkın olmayan" herkese zor gelecektir; çünkü bu gibiler, tözün hal değişimlerini (*modificationes*) tözün kendisinden ayırdedemezler ve bunları tözün kendisi sanırlar; şeylerin ne halde veya tarzda oluşagetirildiğini, akadurduğunu, türetildiğini bilmezler. Bundan dolayı da onlar, doğal, fiziksel şeylerde görmeye alışkın oldukları başlangıcı, yanılıp her şeye iliştirirler; şeylerin hakiki nedenlerinden haberi olmayanlar, her şeyi birbirine karıştırıp bozar ve "hiçbir zihin çatışkısına girmeden" veya "gönül huzursuzluğuna kapılmadan" bir şeyin başka bir şeye eşkal değiştirebileceğini, dönüşebileceğini uydururlar. Böylece de ilahî doğayı insanî olan ile bozup Tanrı'ya insanî duygular (*affectus*) atfederler, özellikle de bu duyguların zihinde ne tarzda imal edildiklerini bilmedikleri sürece, bunu kolayca yaparlar. Şayet insanlar tözün doğasına dikkat edecek olsaydılar, tözün doğasındaki varoluştan hiç kuşku duymazlardı ve bu önerme herkes için bir *axiom* olurdu, kendinden-açık ama düşünülüp söylenmeye değer bir şey olurdu ve ortak fikirler (*notiones communes*), paylaşılan, yaygın mef-

---

[57] Spinoza için 'kuşku yokluğu' = 'emin olmak' değildir. Emin olmak, başka bir kattadır.

[58] Bundan sonrası ne tamamen bana, ne de birebir Spinoza'ya ait cümleler olacağı için çift tırnak içinde değil, tek tırnak içinde; yani yer yer atlayıp yer yer eklediğim şeyler olduğu için tam çeviri değil, ama elden geldiğince sıkı takip.

humlar arasında bu da sayılırdı. O zaman da, töz ile, kendi kendisinde var olan ve kendisi sayesinde kavranan, alınan şeyi, bilgisi veya tanınması başka bir şeyin bilgisine veya tanınmasına muhtaç olmayan şeyi anlarlardı; hal değiştirmeler ile de bir başka şeyde var olanı ve kavramı, içinde oldukları şeyin kavramından şekillenenleri anlarlardı. Bu, varolmayan, mevcut olmayan, hazırda olmayan (*non existant*) hal değiştirmelerin (*modificationes*) hakiki idelerine, gerçek bilgilerine veya onlara dair doğru cümlelere (*ideas veras*), ne yolla varabileceğimizdir; çünkü onlar, aklın dışında (*extra intellectum*) mevcut, hazır olmasalar bile, yine de onların özleri başka bir şeyde, bu başka şey sayesinde kavranabilecekleri bir tarzda, barınır. Ancak töze dair hakikat veya doğruluk böyle değildir, onun hakikati, aklın sınır-dışında da mevcuttur ve hakikatin de kendisidir, çünkü tözün hakikati yine kendisindedir ve kendisi aracılığıyla kavranır; hakikat, hakikiliğin de sahteliğin de veya doğruluğun da yanlışlığın da ölçütüdür, yani hem kendinin hem kendinden başka olanın mihenk taşıdır. Bu yüzden, eğer biri, bir tözün açık ve seçik, yani hakiki, doğru bir idesine sahip olduğunu, ama yine de bu tözün var olup olmadığından kuşkulu olduğunu söyleseydi, aslında aynen doğru bir idesi, bilgisi olduğunu söyleyip de bu idesinin, bilgisinin yanlış olup olmadığından kuşkulu olduğunu söylemiş gibi olurdu. Benzer şekilde, biri bir tözün yaratılmış olduğunu ileri sürerse, o, aynı zamanda, bir yanlış idenin, bilginin doğru olduğunu ileri sürer. Elbette, bundan daha saçma bir şey hayal edilemez[59]. Böylece, teslim etmek zorunludur ki, tözün varoluşu, tıpkı özü gibi, eternal hakikattir. Bundan başka bir yol ile, aynı doğaya sahip yalnızca bir şeyin olabileceği, tek bir tözün olabileceği vargısına varabiliriz.' İşte bunu "burada göstermenin zahmete değer olduğunu düşünüyorum" diyen Spinoza, böylece, tanım veya daha doğrusu tanımlama, *definitio* bahsine geçer. Biz, biraz oyalanalım.

---

[59] "*concipi potest*" in olumsuzlanmışı olan bu ifadedeki fiil, *concipere* fiilidir; yani, Spinoza'nın başından beri, birkaç istisna ile, 'kavramak' fiili ile çevirdiğimizin aynıdır ve bu, bir zihin çatışkısı yaratıyor ve sanki söz konusu fiili 'kavramak' fiili ile karşılamakta bir kusur işlenmiş duygusu veriyor.

Hakiki bir tanımlama, tanımlanan ile örtüşmek, kısmen değil birebir örtüşmek zorundadır; ama, Borges'den hatırlayacağımız gibi, nasıl ki bir yerin haritası vaad ettiği şeyi tam olarak yapmak için o yerin üstüne örtüldüğünde o yer ile beraber kıvrılabilecek, katlanabilecek şekilde olmalı ise yani sözün söylediği gibi *complete* bir *plan* olmalı ise; ama bunu yapmak insan güçlerinin dairesinde değil ise; yapabileceğimiz tüm şey, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz gibi, sadece onu kendi sınırlarımıza indirmek için, ölçekler içinde, katlaya katlaya küçültmek ve bu anlamda sıkıştırmak, preslemek, suyunu veya öz-suyunu çıkaracak şekilde preslemek, yani sözün söylediği gibi, onu *ex-press etmek*, yani *presden* geçirmek, yani hem matbu anlamda onu kağıt üzerine damgalamak hem de sıka sıka veya eze eze ufaltmaktır. O halde şeyi, dile getirmek veya dile düşürmek, zor; ama zorunludur; çünkü şeyi dile getirmek, ifade etmek, onu sözlere ve(ya) sözlerle sıkıştırarak suyunu, öz-suyunu dışarı çıkarmak, böylece de şeyin içindekini dışına vurmaktır ve şeyi bir 'tamga'ya dönüştürmektir. İmdi, eğer şeyin üzerine herkes kendi damgasını vurursa ve aslında vurunca, ilk damga, orijinal damga görünmez olur ve şeyi tanımamızın yegane yolu olan damga, elbette bozulur, *confusion*a uğrar veya *inadequat* hale gelir. İlk damgayı bulmak için üstündekileri kazımak ise, çok titiz ve amansız bir çalışma gerektirir; çünkü bu işlemin kendini ehil sayan ehliyetsiz bir el ile yapılması, maazallah, orijinali sakatlayabilir; o yüzden çok tehlikelidir, ama neyse ki hiçbir el, onu yok etmez, edemez. Çünkü, bu gibi kendini ehil sanan ehliyetsiz ellerin çekiçle, törpü ile, kısaca uygunsuz kaba *aletler* ile, onu sakatlamaları neticesi, onu un ufak edip toz etmelerine karşı (veya rağmen), hamd olsun ki, bir kalkan damgayı korur; kalkan, Spinoza'nın "*notiones communes*" dediği, benim bu bağlamda, 'ortak damgalar' diyeceğim şeydir. Evet, Spinoza'nın mührünün üzerindeki "***caute***"yi, işte böyle bir 'aman dikkat!' diye okuyorum. O yüzden bazan, Spinoza'nın 'damga'sını kendi dilime vurmak için, kendi dilim ile basmak için tutuşuyor, bazan da evet,

korkuyorum; dile düşüp damgalanmaktan değil, dili düşürüp uygunsuz damgalamaktan. Neyse!

İmdi, Spinoza'ya göre hakiki bir tanım nasıl olur? Spinoza, tanımı tanımlamadan önce bir 'dikkat!' çeker; "*notandum*" ve ardından, vurgular kendisine ait olmamak üzere, aynen şöyle der: "***veram*** *uniuscujusque rei* ***definitionem nihil involvere***, *neque* ***exprimere*** *praeter rei definitae* ***naturam***." Söylediği şuna benzer bir şeydir: "bir şeyin hakiki tanımı, tanımlanan şeyin doğasından gayrı bir şeyi ne içine katar ne de dışa vurur." Bu, benim *de~definitio* diyerek katını göstermeye çalıştığım, aslında katını, *pile*sini açmaya çalıştığım, 'sınırın tam üzerinde duranın tam üzerinde durma' diye açmaya çalıştığım şeyin, sadece bir kısmını verir. Çünkü Spinoza sözünü tamamlamış değil. O yüzden vurguları, damgaları görelim ama okumaya birazdan geçebiliriz. Spinoza, yine vurgular bana ait olmak üzere, aynen şöyle devam eder: "*Ex quo* ***sequitur*** *hoc nempe nullam* ***definitionem*** *certum* ***aliquem numerum*** *individuorum* ***involvere***, *neque* ***exprimere***, *quandoquidem nihil aliud* ***exprimit***, *quam* ***naturam rei*** *definitae*." Bu kez araya girmeden aktaramayacağım haliyle, söylediği şuna benzer bir şeydir: "Bundan dökülene [yukarıda verdiği tanım tanımından akan, dökülen sözlere] göre, hiçbir tanım başka bazı bir takım [veya herhangi bir belli sayıdaki] bireyleri içine katmaz veya dışa vurmaz."

Şimdi duralım ve şu "dökülen sözler"e bakalım; önce, iki cümledeki aynı sözlere bakalım: *definitio*, *natura*, *rei*, *involvere*, *exprimere*. İlki, yani *definitio* hakkında söyleştik ve devam ediyoruz. İkincisi, *natura*, hakkında ise en başından beri, *Deus sive Natura*'yı ilk gördüğünüz yerden beri konuşuyor ve onu çözmeye çalışıyoruz ve hatta tüm bunları O'nun uğruna yazıyoruz, ama buradaki anlamı, küçük harfle vermemizden de belli olduğu gibi, büyük harflinin sade bir cephesini, katmanını mimliyor ve en kestirmeden söylersek, *essentia*'yı ve *existentia*'yı işaretliyor; yani *natura*, öz ve varoluşun damgası.

Üçüncüye gelince, *res* veya *rei*, yani "şey"... Amman amman en korkuncu! Hem de bir heyuladan, hayaletten bile korkunç! Hilekâr mı hilekâr! Kabustan bin beter! İnsan onu düşündüğünde efkar basar insana, yani bütün fikirler kafasına üşüşür; insanı, fakr u zaruret içinde bırakıp fakir kılar. Onun yediği damganın haddi hesabı yok. Anlata anlata tüketemezsiniz. Bu yüzden onun anlamını tarif, en zoru, zorların zoru. Değil burada birkaç satır içinde preslemek, onun anlamı üzerine kitap yazılır. Tüm sözlerinize karışır, itiraz eder, rest çeker. Evet, üzerine kitap yazmak da neymiş, aslında bütün yazılmış kitaplar onun üzerinedir. Anselmus'un "kendisinden daha büyüğü düşünülemez olan" dediğine çok benzer, ama buna bile kafa tutacak kadar acaip birşey! Bakın görüyorsunuz hemen gelip takılıyor işte. Ben de onu tırnağa sokarım; hem de bilgisayarım yazsa sonsuz tırnağa. "Şey" ile, Spinoza, ... off olmayacak, totoloji yapmayayım diyorum ama, teslim olmak aklın selameti için en hayırlısı! Kurtulamıyorum! Çok tekinsiz bir yere girdim. Çünkü o, insanı böyle sayıklatır, saçmalatır, saçar dağıtır. (Ay nasıl toparlasam?) Yerine ne ikame etmeye kalksanız, parçalar geçer. Hobbes'un, "saygılı bir tonda konuşursak o, ölümlü tanrıdır" dediği Leviathan'ından bin kat daha şaibelidir; şuyuu vukuundan bin beterdir. Onda şeytanî bir yan vardır. İnsanı, kendisi üzerine konuşmaktan, söz söylemekten, kendini alamaz hale getirir. Onu aslında, belki de, filozof değil, en iyi şayir anlar, yani buna dair şuur en iyi şairde, daha doğrusu bu şuur en iyi şiir içinde, tecessüm veya tebessüm eder. Platon da bu yüzden şairlere çok kızar, ama bir yandan da şiyir yazmaya, filozof-şair olmaya direnemez ve şu sözü söyleyemez: Dur! Peki. Bu *vertigo*ya son vermek gerek...

"Şey" ile Spinoza şeyi anlar. Evet sahi söylüyorum, gerçekten böyle ve bundan daha iyi anlatılamaz aslında. O kadar iyi bilir ki Spinoza 'şey'i, değil ben fakir, filozoflar bile onun şey'ini özetlemeyi beceremez. E ne yapıcaz? Çıtlatabiliriz belki. *Ethica*'nın ilk tanımı *causa sui* üzerinedir, ikinci tanımı ise "*ea res*" sözü ile başlar; yani "şeyin" sözü ile başlar ve 'şey'i emniyetli bir alana çekmek için şeyin sınırlı, sonlu halini

tanımlamaya koyulur. Bu aslında ikinci prangadır 'şey'e vurulan; ilki *causa sui*'dir ve *causa sui*, aslında, *Ethica*'nın, uçup gitmesinler diye herşeyi ve aslında 'şey'i üzerine bağlayacağı kazıktır; 'şey'in teminatıdır veya 'şey'in emanet edildiği kutuptur. Evet ikinci tanım, (ki gerçek veya hakiki bir tanım değildir) 'şey'in zaptedilmezliğine bir sınır çekmek üzere, onun sonlu halini beden (*corpus*) ile birleştirir ve sonlu bedenin bile düşünce ile sınırlanmaz (*non terminatur*) olduğunu teslim eder. Neyse ki bu tanım ile başlanmamıştır. Çünkü devam edilemezdi. Üçüncü tanım, yani töz tanımı, *kazık*'a, *causa sui*'ye geri dönüp ona bağlanır ve kendisinden sonraki tanımlara yolu açar. 'Şey' bir süreliğine ihmal edilir, ta ki emniyetli bir yere varılana dek. *Substantia*, *attributum*, *modus* ve en önemlisi *Deus* tanımından sonra yedinci tanımda "*ea res*" tekrar görünür; hemen yanında "*libera*", "serbest" vardır. Korkmayın! Artık, 'şey', dizginlenmiştir; tanım hangi şeye "özgür" denileceği ile ilgilidir ve yanıtı "*determinatur*", belirlenmiş şeye, kendisi tarafından belirlenene "özgür" denileceğidir. 'Şey', artık isterse eternal olsun, sağlama alınmıştır. 'Şey'in varolmayanı, 'hiç'i, 'yok'u bile içine katmasına göz yumulmak ve o tarafını teorize etmeye kalkmamak, nazarı öbür yarıya çevirmek lazımdır. İlk Kısmın, bence fazlasıyla ihmal edilmiş olan son tanımı, eternal şeyi, varolan şey ile tesbit eder: "*Aeternitas* ile, ben, *existentia*nın kendisini anlıyorum, ta ki sadece eternal şeyin *definitio*sundan zorunlu olarak dökülüyor diye kavransın." Evet Spinoza, "eternallik" sözü ile varoluşun kendisini biraraya getirdiğini söylemektedir ve ardından bunun, tam da eternal şeyin özünden, doğasından veya tanımından çıktığını şöylemektedir. Nedir bu "eternal şey" peki? O, "Doğa"dır. O halde Doğa, varoluşun kendisidir; Doğa'nın doğası, varolmaktır.

Spinoza'nın sekiz tanımı arasında sadece ikisinin "*explicatio*"su vardır. İlki, altıncı tanımda, yani *Deus* tanımındadır; ikincisi de *Aeternitas* tanımındadır. Neden? *Deus sive Aeternitas* demek için; yani *Deus sive Natura* veya *Deus sive Existentia* demek için. Yine de neden bu tanımlarını açma ihtiyacı

duymuştur? *Caute*! Çünkü bu terimler, çok-anlamlı, çok-katlı veya kat katdır da ondan. Daha henüz başındayken, onların bu kat katlığına işaret edilir ve sözün söylediği gibi, onlara ilk *ex-plicatio*'ları uygulanır; yani, onların katları, pileleri açılmaya, düzleştirilmeye, kırışıklıkları düzeltilmeye, üzerlerindeki luzumsuz buruşukluklar giderilmeye, gereksiz bükülmeler, kıvrılmalar yayılmaya hemen başlanmalıdır. Önce bu yapılmadan, *explinatio*'ya geçilemez; yani sözün söylediği gibi, *ex-pli-natio*'ya geçilemez; katlarını kaldırıp anlatmaya, yormaya geçilemez; önce açmayan açıklayamaz veya katı görüp kaldırmayanın açıklaması sahtedir.[60]

Nerede kalmıştık? Şeyde. Evet eternal şey. Spinoza, şeyi katlıyordu sonra açıyordu. Evet tam buradayız. Şimdi bakalım sekizinci tanımın, katlamanın açılmasına: "Çünkü, böyle varoluş, tıpkı şeyin özü gibi, bir eternal hakikat olarak kavranır ve bu minvalde süre ya da zaman ile (*per durationem, aut tempus*) [onun] katları-açılamaz (*explicari non potest*), hatta süre (*duratio*) başı ve sonu olmayan (*principio & fin carere*) diye kavransa bile."[61] Açmanın ilk yarısı, bizi burada ilgilendiren. Ne

---

[60] Bana bunları görme ve söyleme yolunu açan Leo Strauss ve Gilles Deleuze'ün önünde saygıyla eğiliyor, hatta iki kat olana dek eğiliyorum: Selam olsun onlara! Strauss için, susuyorum. Deleuze'ü açıyorum, şöyle diyor: "Yeni katlama tarzları keşfediyoruz...ama habire katlıyoruz, katını açıyoruz, geri katlıyoruz." (bkz. s.5)

[61] "ve"den sonrası, o kadar mühim ki, burada değil, başka bir çalışmada ele alınmalı. Çünkü, Spinoza'nın'eternallik'i ile herkes, onun söylediğinin tam tersini anlıyor ve zaman-dışı olanı kastettiğini sanıyor. Oysa Spinoza tam tersine, eternalliğin katları arasında zaman ya da süre ile ilgili hiçbir şey yok diyor; eternal olma var olma ile, varlık ile ilgili diyor ve de, süreyi değil, hatta ezelî ve ebedî diye anlaşılsa bile süreyi değil, zamanı 'varlık'ın içinde değil, yanında bırakıyor. *İdea* ile *ideatum* gibi ve *idea ideae* gibi. Süre veya zaman (*duratio sive tempus*) demiyor; süre ya da zaman (*duratio aut tempus*) diyor. Bu önemli. Çünkü zamanı süreden ayırıyor ve isterse süre başsız ve sonsuz olsun, yine de eternalliğin katlarında değil diyor ve bana kalırsa "ve"lerin en güzeli ile 'varoluş ve zaman'ı yanyana bırakıyor; tıpkı "*Mens et Corpus*" derkenki güzel "*et*" ile, bu "ve" ile onları yanyana bırakması gibi. O, büyük bir geleneği, zangır zangır sarsıyor. Ama bu, uzun bir mesele ve çok heyecan verici!

diyor Spinoza? Şeyin özü, eternal hakikattir diyor. Pes doğrusu! Kim 'şey'in hakkını böyle vermiş? Çünkü bu da demektir ki şey, varlıkın ta kendisidir ve hakikatin kendisidir; hakikat varlıkındır ve varlık hakikatindir; e artık 'varlıkın evi dildir'[62] demek Spinoza'nın dilinin ucunda. Çünkü bakın nasıl içerliyor "Varlık, Şey ve birşey"e "transandantaller" denmesine: "Bilmenin[63] zorunlu olduğu (*quod scitu necessarium sit*) hiçbirşeyi atlamamak için, *Aşkınsallar* denen terimlerin (*termini, **Transcendentales** dicit*), orijinlerini sürükleyen (*suam duxerunt origenem*) nedenleri özetleyeceğim, Varlık, Şey, birşey [terimleri] için [bunu yapacağım]." Bundan sonrasını serbest bir dille vereceğim, çünkü Spinoza'nın sonraki sözleri, bu şekilde birebir olarak (veya birebir olmaya çalışılarak) aktarılırsa, bizi başka yerlere savrulmaya zorlar ve kara tren hızına düşmemek için, expres katarı hızıyla ilerlemek için, *libera* bir dille (elbette Spinoza'nın belirlenimi altında) yol almak uygun olur. Evet, Spinoza'ya göre, insan bedeni sınırlıdır (*limitatum est*), bu yüzden de ancak belli sayıda imi, işareti veya damgayı (*certi imaginum numeri*) seçik bir şekilde (*distincte*), kendinde olduğu haliyle seçik bir şekilde (*in se distincte*), yani nasıl ise öyle olduğu haliyle, yakalama gücündedir; yani insan bedeni, sınırlı bir beden/cisim olduğu için bedenin güçleri de sınırlıdır ve paralelizmden dolayı zihnin güçleri de sınırlıdır. Aslında Spinoza, çok basit bir şey söylemektedir; biz herşeyi bir anda nasılsa öyle yakalama, idrak etme gücünde değiliz, doğamız gereği bizim hadlerimiz var ve haddimizi bilirsek (ki bu, öğrenmek ile, irfan sahibi olmak ile veya arif olmak ile mümkündür), haddimizi öğrenirsek, şeyleri hakiki ve hatta *adequat* bir şekilde, Tanrı veya Doğa'da oldukları gibi, görmeyi de becerebiliriz. Ama biz haddimizi bilmezsek, haddimizi aşmaya

---

[62] "Dil varlığın evidir" değil.

[63] *Caute!* Buradaki 'bilmek', 'tanımak' anlamındaki bilmek değil, 'hikmet sahibi olmak' veya 'irfan sahibi olmak', 'ilim sahibi olmak' anlamındaki bilmektir. Bunu, kaydetmeyen tüm çeviriler, kusurludur ve kaydedenine hiç rastlamadım.

kalkarsak ve belli sayıda damgayı görmeye çalışmak yerine tüm işaretlere, adeta tüm *attributa*ya sahipmişiz gibi yönelirsek, hem kendimiz bozuluruz hem de baktığımız şeyi bozarız. O yüzden Spinoza, eğer bu imgelerin sayısı geçilirse, imgeler, damgalar kaynaşıp bozulmaya başlayacaktır (*hae imagines confundi incipient*) der; ve hele de bu sayı büyük bir farkla geçilirse (*si hic imaginum numerus...longe excedatur*), seçik bir şekilde alabileceğimiz imge sayısının çok üstüne çıkılırsa, artık seçik olan olmayana, herşey her şeye kaynaşarak bozulacaktır ve bu, bedenimizin karışık damga algılarının zihnimizdeki idelerinin de zihin tarafından karışık halde damgalanmasını beraberinde getirecek ve bir sürü şeyin, hatta tüm bedenlerin/cisimlerin tek bir damga ile biraraya getirmesini doğuracak ve zihin hepsini veya herşeyi "adeta tek bir *atributtum* altında, yani Varlık, Şey, v.s. *attributum*u altında toparlayacaktır" (*quasi sub uno attributo comprehendet, nempe sub attributo Entis, Rei, &c.*). O halde Varlık, Şey yediği damgalar ile, yüklenile yüklenile, yükleme, *attributum*a, hem de biricik yükleme, *attributum*a dönmüştür. Oysa her ikisi de, birer yüklem olmak değil, iki yüklem altında alınmak zorundadır; yani varlık, düşünce yüklemine bağlı olarak öze, *essentia*'ya, yayılım yüklemine bağlı olarak ise varoluşa, *existentia*'ya aittir ve bunun aynısı 'şey' için de geçerlidir. Ayrıca ne varlık ne de şey, aşkındır; tersine tamamen buralıdır. Böylece, "şey" hayli güvenli bir yere (belki de sadece şimdilik) çekilmiştir. Artık, sanırım, şu "şey"den korkmama gerek yok; Spinoza, onu katlamıştır veya onun tehlikeli yüzünü katlamış, gözönünden kaldırmış, onu zarflamıştır.

Şeye dalıp unutmadık inşallah! Sınırlar üzerine konuşuyorduk. *Definitio*'nun *infinitum*'u nasıl olup da tanımsız, *indefinitio* bırakmadığını. Bunu görmek için Spinoza'nın *de~definitio*'suna baktık. İki tahdit gördük. Önce gelenden hareketle ikinciye geçildiği için ve Spinoza, "bundan dökülene göre..." diye sözüne başladığı için dökülen sözleri topluyorduk. Dökülenler, *definitio*, *natura*, *reilres*, *involvere*, *exprimere* idi. Şimdi sıra, *involvere*'nin.

"*İnvolvere*", yani *in-volv-ere* neyi katlamış içine, açalım, bakalım. Onun, açabilirsek, zarfını açalım. Ne var içinde? İçinde, tam ortasında, fiili var: '*Volvo*', bir araba markası! Şimdi, 'hayır değil' desem, yalan olur! Demek ki araya bir arabağ olarak bir araba girmiş![64] Hani "maksat kafiye düşürmekse, öyle bir düşürürüm ki şüşürürsün" demiş ya adam, işte aynen öyle! Hey yarabbim!

Neyse, '*volvo*', '*volvere*', en kestirmeden gidersek, 'evirmek', 'çevirmek', 'devirmek' demek. Evet, bir anlamı çevirmek, ama nasıl? Halka çevirmek gibi de, çit çevirmek gibi de, kuşak çevirmek gibi de, kafayı bir yana döndürüp çevirmek gibi de, bakışları üzerine çevirmek gibi de, hatta adamı şaşkına çevirmek gibi de olur; durun, elimin hamuruyla söyleyeyim, hamuru açarken yufkayı oklavanın çevresine çevirmek gibi de olur; kitap/defter sayfalarını çevirmek gibi de, kağıdı katlayıp çevirmek gibi de ,...olur. Eyvah! Daha evirmek ve devirmek de var! Hiç girmeyelim, onlara; bırakalım 'çevirmek' çevirsin dursun. Çünkü fiilimiz, '*volvere*' değil, '*involvere*'; ama onu açmadan '*involvere*'yi açıklayamayiz. Evet, *in-volv-ere*, çevirmenin tüm anlamları saklı kalmak üzere, 'içine-çevirmek' demek. Hangi 'içine'? Spinoza'nın tanımında kullandığı anlam ile kendimizi

---

[64] Bakın, bu elbette bir şaka, ama gerçek-dışı değil. Çünkü, gerçekten, ne yazık ki, şeyleri böyle anlayanlar var; sonra da benim gibi anlayanlara katıla katıla güler, bu gibiler; katıla katıla gülmenin ne olduğunu bilmeden üstelik. Benzer bir örnek vereyim. Dün, tanın ağarmasına yakın bir saatte yatmaya giderken, kütüphanemden, okuma fırsatı bulamadığım bir kitap aldım yanıma, çünkü içinde 'Spinoza Üzerine' diye bir iki sayfalık bir bölüm vardı. Uykum da geldiği için bu kısa yazı tam karar diye düşündüm. Bu bir çeviri kitaptı. Yattım ve okumaya başladım; aman aman ne berbat bir çeviri diyorum ama, alıştım zaten kötü çevirilere, azimle okuyorum, az kaldı zaten bitireyim ve uykunun beni almasına izin vereyim, diyorum. Fakat o da ne? Çevirmen bir dipnot düşmüş ki hiç dibi yok. Hani adam adama der ya 'neresini düzelteyim?', şimdi kadın, okura diyor ki neresini düzelteyim? Dipnot şöyle: "yazar, burada Hegel'in sabahleyin öten küçük baskı makinası kuşunun felsefi hayvan olmadığını söylerken, Hegel'i eleştirmektedir." İmdi, "sabahleyin" değil, alaca karanlıkta; "öten" değil, uçan; "küçük baskı makinası" değil, Minerva; "kuş" değil, baykuş...Hay Allah müstehakını versin! Uyuyacaktım.

sınırlamazsak, uzayacak ve 'iç'inden çıkamayacağız. Evet, içine-çevirmek, 'içine katlamak' ve aynı zamanda 'kat'ın burada gönderdiği şekliyle, 'içine katmak' demektir; yani içine koymak gibi veya içine birşey koyup zarflamak gibi; ve bu yüzden de mazrufu kaplamak, örtmek üzere mazrufun içine koyulacağı kağıdı, bir iç oluşturacak şekilde içe doğru sarmak, kıvırmak, bükmek, kırmak, dürmek gibi. Ama (*caute!*) bu kaplamanın veya örtmenin kendisi, saklamak için yapılmaz; tam tersine, bu zarf, mazrufu gösterir; çünkü, mazrufu, mazruf yapan zarfıdır ve dolayısıyla zarf saklamak için *değil*, tersine *göstermek*, *imâ etmek, işaret etmek* içindir. Başka deyişle, zarf olmadan mektubu taşraya, dışarıya yollayamazsınız ve mektubu, mazrufu, yollanmaya hazır eden zarfıdır. Sanırım, bu kadarı yeter ve mektubun postaya verilme zamanı gelmiştir.

Dökülen son söz, yani *exprimere*'ye gelince. *Ex-pr-imere* diye açalım, başka açma yolları da olduğunu hatırlatarak. Hiç uzatmayacağım, şimdi bir şey söyleyeceğim, gerisi kendiliğinden dökülecek. Çünkü hatırlayacağız. *Exprimo*, geçişli fiildir ve onun ortaçı, *expressus*'dur. Artık mektup, taşraya doğru yol alırken biz de bir expresso içebiliriz!

Evet, şimdi tanımın tanımını hatırlayalım. Ne diyordu Spinoza? 1) "***veram uniuscujusque rei definitionem nihil involvere, neque exprimere*** *praeter rei definitae* ***naturam.***" Söylediği şuna benzer bir şeydir, demiştim: "bir şeyin hakiki tanımı, tanımlanan şeyin doğasından gayrı bir şeyi ne içine katar ne de dışa vurur." Şimdi, onu şöyle okuyabiliriz: 'bir şeyin hakiki tanımı, tanımlanan şeyin damgasından gayrı bir şeyi ne mazrufa katar ne de zarfa.' Sanırım, yeterince açık. Sonra ne diyordu? 2) "*Ex quo* ***sequitur*** *hoc nempe nullam* ***definitionem*** *certum* ***aliquem numerum*** *individuorum* ***involvere, neque exprimere,*** *quandoquidem nihil aliud* ***exprimit,*** *quam* ***naturam rei*** *definitae.*" Demiştim ki, söylediği şuna benzer bir şeydir: "Bundan dökülene göre, hiçbir tanım başka bazı bir takım [veya herhangi bir belli sayıdaki] bireyleri içine katmaz veya dışa vurmaz." Şimdi onu şöyle okuyabiliriz: 'Madem ki bir şeyin

tanımı, tanımlanan şeyin damgasından, özünden, doğasından gayrı bir şeyi ne mazrufa ne de zarfa katar, o zaman hiçbir tanım başka belli bir takım bireyleri mazrufuna da zarfına da koymaz.' Burada açık olmayan bir şey var: "*certum* ***aliquem numerum*** *individuorum*", alternatifli olarak "başka bazı bir takım bireyler veya herhangi bir belli sayıdaki bireyler" denebilir. Ne demek bu? İngilizce çevirilerinde, buradaki "*aliqui*" hep "*any*" ile, 'herhangi', 'herhangi bir' ile verilmiş. Doğru; ama, 'any'deki, 'her*hangi*'deki başka olanı, tanımadık, yabancı olanı görürsek veya *alienus*'u, yabancıyı hatırlarsak, doğru. Ama "*certum*"a, 'bazı' mı, 'belli' mi; yoksa 'kesin' mi, 'emin' mi demeli? İngilizler, aynı kökten gelen '*certain*' ile söylemişler, bu kertede rahatlar. Biz ne yapacağız? Ayrıca 'bir takım bireyler" mi, "...sayıdaki bireyler" mi? Sözleri bilmenin yetmediği yerde miyiz? Henüz değil. Ben, şimdi ve burada hiçbir gramer hesabı veremem; ama tüm bu belirsizlerin toparlanarak şöyle çevrilmek zorunda olduğuna eminim: "bireye dair herhangi bir kesin sayıyı". Bu durumda tanımın ikinci kısmında Spinoza'nın söylediği şuna benzer: "Bundan dökülene göre, hiçbir tanım bireye dair herhangi bir kesin sayıyı içine katmaz veya dışa vurmaz." Güzel. Şimdi bu ne demek? Şu sayı meselesi de nereden çıktı? Yani Spinoza, hakiki tanımın sayılar ile alakası yoktur mu, diyor? Öyle görünüyor. Görünmek ile kalmayıp öyle de. Çünkü Spinoza, henüz sözünü tamamlamamıştı ve şimdi onu, sözünü kesmeden dinlemeye devam edelim: "Bir şeyin hakiki tanımı, tanımlanan şeyin doğasından gayrı bir şeyi ne içine katar ne de dışa vurur. Bundan dökülene göre, hiçbir tanım bireye dair herhangi bir kesin sayıyı içine katmaz veya dışa vurmaz; çünkü tanım, tanımlanan şeyin doğasından başka birşeyi dışa vurmaz." Demek ki sayı, şeyin doğasına ait değildir veya şeyin doğası, damgası sayıyı içine katmaz; yani onun mazrufunda sayı yoktur ve bu yüzden zarfında da olamaz. Aslında o kadar açık ki söylenen; ama Spinoza söyleyeceğini dosdoğru ve apaçık bir şekilde söylemiş olmasına rağmen, söylediğini bir de örnek yardımı ile ifade ederek pekiştirir: "Örneğin, üçgenin tanımı, üçgenin yalın doğasından

başka hiçbirşeyi dışa vurmaz; herhangi bir kesin sayıda üçgeni dışa vurmaz." İşte, der Spinoza, tanım dediğin böyle olur ve böyle olunca da zaten hakiki tanım olur.

Ama daha bitmedi. Biz bu tanım, tanımlama meselesine nereden gelmiştik? Bir sorudan. Neydi soru? Şuydu: Tanımlamak sınırlamak ise, sınırlamak olumsuzlamak ise Tanrı hakkında pozitif bir önerme ('Tanrı ...dır' şeklinde bir önerme) O'nu sınırlamış ve bundan dolayı da, aslında imkansız bir şeyi yapmış olmaz mı? Eğer 'Tanrı mükemmeldir' şeklindeki bir tanımlamaya sadık kalınacaksa, Tanrı insan namına nasıl sevinç veya keder duyabilir? Spinoza, üçgen örneğini verdikten hemen sonra bir, hatta iki "*notandum*", "dikkat!" daha çeker. Bu "dikkat"lere baktıktan sonra, sürüncemede kalan sorumuzu apaçık yanıtlayabiliriz.

Artık parantezsiz yazmalıyım, çünkü sözlerin açılmasına değil, gözlerin, zihnin gözlerinin, açılmasına gerek var, bundan sonrasında. İlk "dikkat!"in ardından Spinoza der ki: "Varolan herbir şey için, onun varolmasını borçlu olduğu herhangi bir kesin nedenin olması zorunludur." Yani bu, demektir ki, hiçten hiçbir şey çıkmaz; nedensiz hiçbir şey olmaz; hatta Tanrı bile nedensiz olamayacağı için, kendinin nedenidir, kendisinden başka hiçbir şeye varlığını borçlu değildir ve kendisinden başka hiçbir şeye verecek hesabı yoktur ve *causa sui* olarak mazrufu ve zarfı birdir. Bundan ötesi hiçtir veya yoktur. Söylenen açık, net, gayet kesin veya emin bir şey. Şimdi sıra ikinci "dikkat!"te: "Herhangi bir şeyin varolmasını borçlu olduğu neden, ya bu varolan şeyin kendi doğasında ve tanımında (zaten varolmak şeyin doğasına nüfuz etmiştir) ya da onun dışında olmalıdır." Evet bu ilkinin biraz daha açılmışıdır. Şeyin varolma nedeni ya kendisinde ya da başka bir şeydedir, demek, Tanrı ve *modus*ları dışında bir şey yoktur demenin bir başka yoludur ve aslında konusunu *sub specie aeternitatis* kavramanın yoludur; yani hep yanlış karşılandığı gibi 'eternallik türü altında' değil, *eternallik nazarı ile*, yani *varoluş nazarı ile* kavramanın yoludur. Ama burada, kaydedilmesi gereken bir husus da şudur: bu ikinci "dikkat"i izleyen sözlerde

şeyin tanımı ve şeyin doğası öyle bir yanyanadır ki şeyin tanımı veya şeyin doğası demek mümkündür. İşte bu, hakiki tanımın en kestirme tarifini verir: hakiki tanım şeyin doğası ile örtüşen tanımdır.

Tüm bunlardan çıkan sonuca göre, Spinoza'nın Tanrı tanımı hakikidir. "Tanrı, mutlak olarak sonsuz varlıktır (*ens absolute infinitum*); yani her biri eternal ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemden oluşan tözdür." Bunun dışındaki tanımlar, Tanrı'nın doğasını veya özünü, yani yüklemlerini değil, sıfatlarını, özelliklerini, adlarını verir. Aynı yükleme sahip bir başka şey olamaz; çünkü olursa aynı iki şey olur ki bu saçmadır, çünkü o zaman 'iki şey' bile diyemeyiz. Töz bir tanedir, ama şeyleri sayı ile düşünmek şeylerin özüne değil, özelliklerine dairdir. Öz, özelliklere önce gelir. Bu anlamda, 'Tanrı bir tanedir' demek veya bu tanımlama ile başlamak, sayılar ile düşünmeye başlamaktır, ki yanlış bir başlangıçtır veya hakiki tanım değildir; Tanrı'ya bir ad yüklemek, O'nu tanımlamak değil, sınırlamaktır; O'nu sınırlamamak uğruna tanımsız bırakmak ise, şeyleri birbirine karıştıranlara hiçbir yarar sağlamaz ve en kötüsü, kendisi de onlara karışır. O halde, "Tanrı *absolute infinitum*'dur" (buradaki 'dur', '*ens*' yerine geçer) demek, zorunludur, ama yetmez; çünkü bu tanım *complete*, tam değildir. Çünkü Spinoza'da 'Tanrı' ad değil, 'fiil'dir ve bir fiili adlar ile açmak ve açıklamak uygun değildir; fiil, yine fiiller ile, yani ad veya sıfat olmayan yüklemler ile, *attributum*lar ile kendini ifade edebilir veya kendini dışa vurabilir; bu yüzden Spinoza *Deus* ile ilgili tanımının ilk cümlesini "yani" diye açmak ve hatta ona bir *explicatio* eklemek; dahası; *Deus* tanımını, altıncı sıraya koymak zorunda kalmış ve herşeye önce gelen Tanrı'sını bekletmek zorunda kalmıştır. Önce etrafını tarif ile oyalanmıştır. Böylece hakiki bir tanım için donanmıştır ve evet *Deus* için hakiki bir tanım yazmıştır. Yeter mi?

Hayır. O halde, ne sözlerin ne de tanımların bir çırpıda tarif edebileceği bir şeydir, bu. Bir tanımın yapabileceği şey, tıpkı bir bölgenin haritasının yapabileceği şeye benzer; ama nasıl ki

haritaya bakmak söz konusu bölgeyi gezmek ile aynı değilse, tanımların ve tanımlardaki sözlerin anlamını sökmek, tanımlanan şeyi anlamak ile aynı değildir. Çok daha fazlasına ihtiyaç vardır; sözlerden çok daha fazlasına. Cümlelere ve birbirini sımsıkı takip eden ve şeyleri cem eden cümlelere; axiomlara, *demonstratio*'lara, *scholium*'lara gerek vardır. Yeter mi? Hayır. O yüzden Spinoza, her biri bir diğerinden daha yüksek bilgi içeren üç tür bilmeden bahseder: *cognitionem primi generis*, yani birinci tür bilgi; *cognitionem secundi generis*, yani ikinci tür bilgi; ve üçüncüsü *scientia intuitiva*, buna, bizim dilimizde hep "sezgisel bilgi" denmiştir. İlki algısal, imgesel, tecrübeye dayalı, kanı karakterinde bilgidir; ikincisi, rasyonel, akıl yürütmeye dayalı, temellendirmeye dayalı bilgidir. Bu bilgilerin ikisi de, adlarından görüldüğü gibi, 'tanıma' bilgisi, 'tanımaya dayalı', 'tan eylemeye dayalı' bilgi iken, üçüncüsü öyle değildir; o, "alimâne temaşa"dır. Bu üçüncüsü ile, der Spinoza, "Tanrı'nın yüklemlerinin formal özüne dair *adequat* bir ideden, şeylerin özüne dair *adequat* bir bilgiye", yani idenin idesinin idesine, öz - bilincin bilincine geçilir.

Evet madem ki O, herşeydir; herşeyi anlamaya çabalamak lazımdır. Bu, aşk ile yapılmaz da ne ile yapılabilir ki! Zihnin veya gönlün alabileceği en yüksek haz veya duyulabilecek en büyük neşe olan aşk, hele de böyle bir 'Maşuk'a duyulursa, aşık, aşkların en güzelini yaşar. İşte Spinoza, buna Tanrı'ya duyulan entellektüel aşk der: *Amor Dei intellectualis* . Ancak, o, şunu da söyler: "*Qui Deum amat, conari non potest, ut Deus ipsum contra amet*"[65]; demektir ki, "Tanrı'ya aşık olan, karşılık olarak Tanrı'nın da kendisine aşık olması için çabalayamaz." Spinoza'nın Tanrı'sı, antropomorfik değildir ve bu yüzden gerçek Tanrı olarak, zatı iyinin, kötünün ve duyguların ötesindedir. Dolayısıyla bu gerçek Tanrı'ya aşk duyan, aynı karşılığı arzularsa, aşık olduğu Tanrı'nın Tanrı olmamasını arzulamış gibi olur.[66]

---

[65] V, 29.

[66] V, 29, dem.

O halde sorunun yanıtını Spinoza, yine sorunun formunu deforme ederek verir. 'Tanrı mükemmeldir' önermesine Spinoza'nın bir önerme olmak bakımından itirazı olmasa gerektir; ama bu, Tanrı'nın hakiki tanımı değildir; çünkü, O'nun özünü dışa vurmaz. Öte yandan, Tanrı, insan namına ne keder ne neşe duyar. Spinoza'nın Tanrı'sı bir '*persona*' değildir; bir yaratıcı fail değildir. Bu yüzden Spinoza'nın ağzıyla konuşan şairin dediği gibi "Seni seviyorum, ama bundan sana ne?" diyebilen bir aşktır, Spinoza'nınki. Bu hiç kolay değildir, ama *Ethica*'sını kapatırken Spinoza'nın dediği gibi, "*omnia praeclara tam difficilia, quam rara sunt*", yani "tüm göz kamaştırıcı şeyler, nadir oldukları kadar zordurlar da."

Evet, Spinoza'nın kendisi de hem göz kamaştırıcı hem nadirdir ve dolayısıyla zordur. Ama bizim o güzel deyişimizdeki gibi, "gülü seven spinozasına katlanır" hem de katlanmanın tüm anlamları ile katlanır; çünkü 'spinoza', *fortuna*'ya bakın ki, İspanyolcada 'diken' demektir. Keza, Spinoza'nın mühründeki "Gül" imgesi, ne *fortuna*dır, yani ne kader veya ne kaza veya ne tesadüf! Ama, Spinoza diken ise "Gül" nedir? Aynen *şark*ının söylediği gibi, "güle sorma, o bilmez aşkı, sevdayı, neşeyi." Kime sormalı peki? Bülbüle.[67]

[67] Kısa bir süreden beri, bedeni, aramızda değil de toprakta yayılan, kendisini çok sevdiğim ve hafızamda hıfz ettiğim Tunca Kortantamer'in "Gül Kasidesi"ne nazire olsun! Ona selam olsun!

IV. İnsan Nedir?

"*Homo cogitat.*"[68]

İnsan, *Deus* sive *Natura*'nın bir parçasıdır. Tanrı'sı Spinoza'nınki gibi olanın, insanı da Spinoza'nınki gibi olur. Evet, belki, sadece anlatma kolaylığı adına, şu cümle kurulabilir: "Her teoloji, zorunlu olarak bir antropolojidir." Yine belki, sadece anlatma kolaylığı adına, şu cümle de kurulabilir: 'Tanrı üzerine olan ile insan üzerine olan, bir madalyonun iki yüzü gibidir.' Tüm bu cümleleri çekinerek kurmamız ve onların önüne tedbir ibareleri katmamız, Spinoza'yı kısaltarak vermenin zorluğuna işaret etmek içindir. Evet, teşbihte hata olmaz denir; denir de, ekseriyetle teşbihin teşbih olduğu unutulup asıl olduğu sanılırsa, teşbih hataların en büyüğüne sürükleyebilir. O halde, önceki bölümlerde söylenenleri, kulağımıza küpe yaparak ilerlersek, Spinoza'nın insan üzerine söylediklerini anlama ve anlatma, içimize katma ve dışımıza vurma yolumuzda tökezleme ihtimalini en aza düşürebiliriz. Evet, küpemizi taktık değil mi? Bu yola küpesiz çıkılmaz! Çünkü bu yol, ahlakın, hulk veya mizacın veya karakterin, kısaca ethikin yoludur veya erdemlerin yoludur. İyinin ve kötünün ne olduğunu öğrenme yoludur. Evet,

---

[68] "İnsan düşünür.", II, 2. Axiom.

Spinoza'nın kitabına ad olan şeyin yoludur ve Spinoza'nın kitabının adının "*Ethica*" olması çok şey anlatır.

Meselenin yüreğinden başlayalım. Spinoza için Tanrı, nasıl ki özgür iradesi ile yaratmıyor ise, insan da özgür iradesi ile yaratmaz. Tanrı'nın türetimleri nasıl zorunluluk içindeki türetimler ise, insanın yapıp etmeleri de öyledir, çünkü Doğa'da hiçbir şey olumsal değildir ve insan Doğanın bir parçası olmak bakımından Doğanın tüm diğer parçaları ile aynı doğal zorunluluğa uyar ve insanın hiçbir ayrıcalığı yoktur; o, hiçbir parçadan daha mükemmel veya gerçek/real olmadığı gibi, hiçbir Doğa parçası üzerinde egemenlik de kuramaz. Böyle bir egemenlik hayali, Spinoza'ya göre, insanın "gözleri açıkken rüya görme"sine benzer ve Doğa içindeki insanı, "egemenlik içinde bir egemenlik", "*imperium in imperio*"[69] olarak almaya benzer. Oysa, herşey Doğanın evrensel yasaları ile anlaşılmak zorundadır; çünkü, Doğa her yerde ve her zaman bir ve aynıdır.

İnsanın tüm yapıp etmeleri, *Deus sive Natura*'nın ve kendi özünün zorunluluğundan çıkar. Başka deyişle kendi doğasının ve Doğanın zorunluluğundan çıkar, dökülür. İnsanın eyleme gücü ve düşünme gücü, Tanrı'da olduğu gibi, bir ve aynıdır. Tanrı'da olduğu gibi, insanda da düşünsel ve yayılımsal olmak üzere iki öznitelik vardır; ama bunlar, kuşkusuz, Tanrı'nın *attributum*ları ile özdeş değildir; çünkü sınırlıdırlar ve aslında Tanrı'nın bu iki sonsuz *attributum*unun sonlu *ifadeler*idirler ve bu yüzden Tanrı'nın zihninden ve bedeninden söz edilememesine[70] karşılık insanın zihni ve bedeni vardır ve insan bu ikisinden oluşan bireydir, tıpkı tüm bireyler veya tek tek şeyler gibi veya tüm doğal bireyler gibi.

Nasıl ki istediği şeyi bilir, bildiği şeyi arzular olması bakımından Tanrı'da bilgi, irade ve arzu birbirinden ayrılmıyor ise, insanın da aklı, iradesi ve arzusu birbirinden ayrılamaz.

---

[69] III, prae.

[70] Spinoza, bir kez bile 'Tanrı'nın zihni' ya da 'Tanrı'nın bedeni' demez; ve bir bakıma tam da böyle denmemesinin gerekçeleri uğruna yazar.

İnsanın da düşünsel ve yayılımsal güçleri veya tinsel ve fiziksel güçleri vardır. Spinoza'ya göre, insan tüm güçlerine Tanrı'dan dolayı sahiptir ve insanın Tanrı'dan dolayı sahip olduğu en büyük gücü, insanı tüm diğer bireylerden ayırdedeceğimiz yanı, kosmik düzeni düşünme ve bilme gücüdür. İnsan işte bu gücü sayesinde erdemlere ulaşabilir, erdem alışkanlığı edinebilir, en yüksek iyiyi kazanabilir. İnsan için, en yüksek iyi, Tanrı'nın bilgisidir. Çünkü zihnin anlayabileceği en yüksek şey Tanrı'dır. Bu aynı zamanda insanın en büyük *beatitudo*'sudur, mutluluğudur, daha doğrusu kutluluğu ve daha da doğrusu hoşnutluğudur.[71] Spinoza, *Ethica*'nın son önermesinde "*beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus*" derken, "hoşnutluk, erdemin ödülü değil, ama erdemin kendisidir" derken, Tanrı bilgisinden çıkan Tanrı aşkına, sevgisine gönderir: "Zihin, ne kadar bu Tanrısal aşktan veya hoşnutluktan sevinç/zevk duyarsa (*gaudere*) o kadar anlar (*intellegere*); yani duygular (*affectus*) üzerinde o kadar güç (*potentia*) sahibi olur ve kötü olan (*qui mali sunt*) duygulara o kadar az maruz kalır [veya kötü duygulardan o kadar az acı çeker veya kötü duygulara o kadar az katlanır] (*pati*)."[72] İşte bu pasaj elimizden tutsun ve geriye çekilip onu biraz açmaya çalışalım.

"Duygular üzerinde güç sahibi olmak", Spinoza'nın içerisinde yaşadığı *ethos* itibarıyla ethik sorun kendini böyle arz etmektedir. Spinoza, bu sorunu öyle bir yerden yakalar ki sorunun içi de dışı da değişir. Bunu görmek için, hemen bakılacak yer 'duygu'nun ne olduğudur. Nedir duygu? Umut , korku, sevgi,

---

[71] Spinoza'nın "*beatitudo*"sunu çevirmekte çekilen güçlüğün aynısının Aristoteles'in "*eudaimonia*"sında da olması tesadüf değildir. Çünkü Cicero, "*eudaimonia*"nın latince karşılığı olarak "*beatitudo*"yu harfiyen çevirmişti. Spinoza, bundan habersiz değildi ve bu çok ayrıntılı bir dökümü, dökülmeyi istediği için, benim daha ileride yazmayı planladığım şeylerden biri olarak, burada katlanmış halde kalmak durumundadır. Bu arada hem *eudaimonia* hem de *beatitudo* için, en harfiyen ve iyi karşılığın, daha iyisi bulunana kadar, 'hoşnutluk' olduğunu düşünüyorum. Bu arada, belirtmeliyim ki Spinoza, sadece *beatitudo*'yu kullanmaz, zaman zaman onu *felicitas*, mutluluk ile yanyana kor, zaman zaman da sadece *felicitas*'ı kullanır.

[72] V, 42, dem.

merhamet, nefret, neşe, öfke, güven, kıskançlık, sevinç, keder, ...dir. Ama bunlar, 'duygu nedir?' sorusunun değil, 'duygular nelerdir?' sorusunun yanıtı olabilir; çünkü duyguları tanımlamaz, sıralar. Duygu veya *affectus* ile Spinoza ne anlar? Bedenin *affectio*larını, duygulanımlarını ve de bu duygulanımların idelerini anlar. Bedenin duygulanımları ne demek? En kestirme cevap, bedenin alıp veya algılayıp etkilenmeleri ve uyarılmaları; yani bir yayılım *modus*u olan bedenimizin diğer yayılım *modus*ları ile teması yoluyla uyarılması veya duygulandırılmasıdır. Buradaki 'temas' sözü, bizi sadece dokunma duyusuna yollamamalı, çünkü bu temas, işitme ile de, görme ile de, koklama ile de, tatma ile de ve hatta (*caute!*) sözler ile de[73], suskunluklar ile de, hayaller ile de, rüyalar ile de, hatıralar ile de, unutuşlar ile de[74] olabilir. Eğer, zamanı gelmişse, mutfaktan gelen koku, bedenimizin 'acıktım' zilini çalması için bir temas yaratır ve o zili çaldığında, aynı anda onun duygusu veya idesi zihnimizde oluşur. Eğer, bedenimiz için zamanı gelmemişse, yemek kokusu ona temas bile etmeyebilir ya da çok farklı bir şekilde temas edebilir ve tam bu duygulanımın duygusu bizde 'iğrenç' duygusunu, aynı anda oluşturur. İmdi, bu ve benzeri temaslar ile, hem bedenimizde hem zihnimizde olup da, yani bedenimiz duygulanır ve zihnimizde bu duygulanımın duygusu oluşur da, biz farketmeye de biliriz. Ama farketmesek de olan olmuştur ve farkedilmeyi bekleyecektir. İşte bu farkedilme, söz konusu duygulanımın duygusunun idesini oluşturduğumuzda gerçekleşir.

Spinoza'nın 'duygu' tanımında şöyle bir ara cümle vardır: "bedenin *agendi potentia*'sının," edimde veya eylemde bulunma gücünün, "arttığı ya da azaldığı veya desteklendiği ya da kösteklendiği duygulanımları...anlıyorum." Demek ki bizde öyle duygulanmalar olabilir ki, eyleme gücümüzü artırabilir ya da

---

[73] Bkz. II, 49, sch.; sözler ve imgeler yayılımsal, bedensel "*motus*"lar, çalkantılardır.

[74] Bkz. II, 49, sch.ve III, 2, sch. Muhteşem Spinoza!

tam tersine yol açabilir. "Dolayısıyla bu duygulanımların *adequat* nedeni olabilirsek, duygu ile *actio*'yu, aksi takdirde ise *passio*'yu anlıyorum."[75]

Caute! Spinoza için, nasıl ki, fizik dünyadaki her değişim, halden hale geçiş (*modificatio*), yayılımın bir tezahürüdür ve aynı anda bu tezahürün düşüncede bir karşılığı, bir idesi olur; aynı şekilde insan bedenindeki her değişim, etkilenim, halden hale geçiş veya duygulanım (*affectio*), yayılımın insan bedenindeki bir tezahürüdür, *modus*udur ve bu *modus*un düşüncede bir karşılığı, bir idesi olur. İşte bu ide, yani bir düşünce *modus*u olan bu ide, *affectus*dur. Ama bunun bir *affectio*nun idesi olduğunun idesi, yani idenin idesi de bir *affectus*dur. İşte, bu yüzden, Spinoza duygunun bu ilk haline (ide iken) *passio*, yani pasyon; ikincisine (idenin idesi iken) *actio*, yani aksiyon der. İlk hali, yani pasyon olarak duygu, bizim zihnimizin tamamen edilgin bir şekilde aldığı veya maruz kaldığı veya katlandığı bir şeydir; ama eğer zihnimiz, bu pasyonun *adequat* idesine de sahip olursa, ki bu durumda bir ide olan pasyonun idesine, ama bu idenin (pasyonun) idesinin *adequate* idesine sahip olursa, edilgin olmaktan etkin olmaya, edimde veya eylemde bulunmaya geçer ve bu durumda aksiyon olarak duyguya sahip olur veya kendi aksiyonundan duygulanır; bu durumda da zihnimiz sadece duygulanımların bilincinde olmakla kalmayıp kendinin bilincinin bilincine vardığı, yani kendindeki bir ideyi şey kılıp onun idesini türettiği için ve bu en son idenin, *idea ideae* 'nin, bu kez de kendisinde nasıl ortaya çıktığını anlayarak onun *adequat nedeni kendisi olduğu için veya kendisi olduğu ölçüde*, pasyonu aksiyona çevirir; bir maruz kalmayı, uğramayı, katlanmayı ve unutmayalım ki *zorunlu* olan bir maruz kalmayı, uğramayı, katlanmayı, yani pasyonu, edilginliği, bir etkinliğe, etkin olmaya, aksiyona çevirebilir. İşte bunu başaran, Spinoza'ya göre ***özgür*** de olur.

---

[75] III, def.3.

'*Passio*' sözü veya adı, '*pati*' fiilinden gelir[76]. Bu fiil, maruz kalmak, uğramak, katlanmak, tutulmak, tahammül etmek, duçar olmak, dayanmak/direnmek anlamına gelir; böylece örneğin hem acı çekmek, ıstırab çekmek, acıya uğramak, maruz kalmak, acıya katlanmak, acıya tutulmak zorunda kalmak ve boyun eğmek, hem de acıya, azaba dayanmak, acıya katlanmak/acıya direnmek, acısını tutmak, acısını içine gömmek, yani sabretmek[77], boyun eğmek anlamına gelir. Bu durumda *passio* hangisi esas alınarak çevrilmeli dilimize? Eğer 'tutku' sözü ile tüm bu anlamları ve onların çağrışımlarını içine koyan bir şeyi anlıyorsak ne âlâ! Daha iyisi bulunmaz. Yani, 'tutku' ile, tutulma, tutuklanma, tutuklu kalma, tutsak olma, tutuk olma ve edilgin anlamları ile 'tutma'yı anlıyor isek; etkin anlamları ile 'tutmak'ı anlamıyor[78] isek ve tutuşmak, tutkun olmakı anlamıyor isek doğrudur. Evet, şimdiki durumda, Spinoza, '*passio*'yu edilginlik anlamları ile 'tutku' karşılığını vereceğimiz şekilde kullanır. Bunu aklımızda tutalım.

Caute! '*Actio*' sözü veya adına gelince, ... işte bunun fiili hakkında kitap ve hatta kitaplar yazılır, çünkü fiilinin kendisi 'fiil olmak', 'fiilde bulunmak', 'bilfiil halde olmak' demektir. En kestirmeden gidersek, hatta yürümez uçarsak, 'fiil olmak, fiilde olmak/bulunmak, bilfiil halde bulunmak' demek, düşünce *attributum*u altında da yayılım *attributum*u altında da 'gerçek' olmak demektir, yani *hakikaten var olmak* demektir. Başka

---

[76] Bu konuda grekçe '*paskhein*' fiilinden gelen '*pathos*' en doğru, çünkü gerçek, kaynaktır ama, burada yüzeyde durup latince içinde kalalım; yok hatta latince içinde bile değil, latincenin yüzeyinde kalalım, hatta yüzeyinin de yüzeyinde.

[77] Augustinus tarafından mevcut erdemler listesine bir erdem olarak katılan, eklenen 'sabır'ın, yani '*patientia*'nın aynı kökten gelmesi çok şey anlatsa gerektir; hele de İsa'nın çarmıhta çektiklerinin '*Passio*' ile anlatıldığı hatırlanırsa iş iyice büyür. Bu konu, *Ethica*'da zımnen, *TTP*'de ise alenen anlatılır.

[78] Yani 'tutmak', edilgin olmaktan ziyade etkinlik bildiren anlamları ile anlaşılmamalı, yoksa işin içinden çıkamayız; çünkü, TDK'nın yayınladığı "Türkçe Sözlük"te, 'tutmak'ın elliüç tane anlamı var; demek ki resmî olarak elliüç katı var.

deyişle, failin bilfiil faaliyette bulunması demektir, ki bu 'bilfiil', faaliyette bulunanı bir fail yapar. Bu anlamda, eyleyenin eylerken eylemde bulunmak suretiyle eylemci olmasıdır. O halde esas vurgu 'bilfiil'de, 'faaliyette bulunmak'ta veya 'eylemde bulunmak'tadır; yani belirleyici olan, ne fail/eylemci ne de faaliyet/eylemdir; ama 'faaliyette bulunmak'ın kendisidir; veya belirleyici olan, 'eylemde bulunmak'ın 'eylemek'in kendisidir. Başka deyişle, edenin etkinlikte bulunmak suretiyle/edenin etmek suretiyle, etkin olmasıdır; yani zaman zarfıyla söylersek, ne daha önce ne daha sonra, tam o esnada eden 'eden' olur ve etkinliği 'etkinlik' olur. '*Actor*', '*act*' sayesinde '*actio*'da bulunur. Böylece *actor*'u '*actor*' eden ve *actio*'yu '*actio*' eden ,'*act*'tır. [79] Umarım açıktır; burada, daha fazla açamam. Evet, Spinoza'nın '*actio*'sunu, bu bağlamdakileri biraraya toplarsak, 'eylem' diye karşılanabilir.

İmdi, önümüzde duran soru, bir tutkunun hangi yoldan bir eylem olacağıdır. Hatırlayalım. Spinoza, duygu ile ilgili tanımında, duygudan hem bedenin duygulanımlarını hem de katlayarak bu duygulanımların idelerini anladığını söylüyor ve ekliyordu ki, bedenin *agendi potentia*'sı duygulanımlara bağlı olarak artar ya da azalır. Şöyle vermiştik: "bedenin *agendi potentia*'sının," edimde veya eylemde bulunma gücünün, "arttığı ya da azaldığı veya desteklendiği ya da kösteklendiği duygulanımları...anlıyorum." Şimdi, hemen bir düzeltme yapalım. Şu "*agendi potentia*" ne demek? Sırayla, "*agendi*", "*agere*" fiilinden gelir ve bu fiil, hemen yukarıda söz ettiğimiz *actio*'nun latincedeki fiilidir. Tanımak biraz zor, çünkü yabancı ve ajan olarak sızmış! Yabancı, çünkü kökleri grekçede. Neyse, yüzeyde kalıp *actio*'ya eylem dediğimize göre, ona da 'eylemek' diyelim. '*Potentia*'ya gelince, Aristoteles'den de tanırsınız, *dunamis*'in latincesi. Gayet tabii, damgalana damgalana gelmiş. En sade haliyle, kuvvet, kudret anlamında güç demek; aynı zamanda, 'erdem' diyegeldiğimiz '*virtus*' onun biraderi; '*virtus*', grekçe '*arete*'nin çevirisi. Spinoza, bunları mükemelen bilir; ve

[79] Burada 'act'ı , (latincede değil ama yine de kolaylık olsun diye) fiil olarak, *actio* 'nun fiili olarak anlayalım; 'etmek', 'yapmak' gibi bir fiil.

tozlarını alıp adreslerine geri yollamaya çalışır. Onun için kitabının adı *moralis* değil, *ethica*'dır. Bu kadar yeter. Bir daha böyle şeyler söylemeyeceğim. Hızlanalım! Neye yetişeceğiz? Son bölüme! Neden? E, orada da beni bekleyenler var. Hem, itiraf ediyorum, ben daha *Ethica*'nın tamamını okumadım, hatta daha ilk kısmını bile bitirmedim. Şimdi inanmazsınız da, ama Allah biliyor, sizden mi saklayacağım, gerçekten öyle, şöyle oturup da başından sonuna hiç okumadım, okuyamadım; çünkü, zaman bulamadım. Spinoza beni affeder mi dersiniz? Ama bundan ona ne? Doğru ya ona ne? Ne yapayım, etrafı anca topluyorum veya anca etrafı topluyorum. Kadınlık zor zanaat! Ayrıntı mahluku, çünkü kadın; duygulanır durur. Oh... rahatlamadım ama içimden çıksın bari. Ama söz (!), toprağa uzanmadan veya yayılmadan evvel[80], okuyacağım! Okuyayım. O zaman, eminim, daha çok ve güzel söylerim.

Evet Spinoza'ya göre, duygulanımların ve eş zamanlı olarak duyguların bizim eyleme gücümüzü artırdığı ya da azalttığı olur. Azaltanları da artıranları da, aynı doğal zorunluluktan çıkar. Başka deyişle, Doğanın, bizim eyleme gücümüzü ne artırmak ile ne azaltmak ile uğraştığı yoktur. Bununla olsa olsa biz uğraşabiliriz; biz insanlar. Neyiz biz? Doğanın parçası. Bizim özümüz ne? İşte bu çok-katlı. Özümüz, iştah, *conatus*, arzu, tutku, korku, umut, neş'e, güç, erdem, bilgi, iyinin ve kötünün bilgisi, özgürlük...ve aşk. O , '...' daha sayamadıklarım.

İştah nedir? Bir yayılım *modus*udur. Arzu, onun idesinin idesidir. Yani, iştahın düşünsel karşılığı olan idesinin idesi, arzudur. O halde, arzu, iştahın bilincidir veya bilinçli iştahtır. İnsanın özünde isteme ve arzulama vardır. Doğası gereği insan, ister ve arzular ve çabalar. Ne için çabalar?

---

[80] Al işte yine duygulandım. Sevgili Mehmet Küçük bu satırları okusa, beni çok iyi anlardı. Soyadı 'küçük',. kendi 'büyük'tü. Beni keder içinde bırakan haberini almazdan çok kısa bir süre önce, onunla konuşmuş, ona artık Spinoza okumak ve yazmak istediğimi ve bununla ilgili düşüncelerimin minik bir parçasını söylediğimde, -çok içki içmişti, sarhoştu, o haliyle- bana öyle bir cümle kurmuştu ki o andan beri hayran kalarak ve zevk içinde düşünüyorum. Onda bilgece bir taraf vardı. Ona da selam olsun!

İşte *conatus*, yani 'çaba' burada ortaya çıkar. İnsan, Doğa gereği ve bu yüzden doğası gereği çaba sarfeder. Bu Doğa gereğidir; çünkü tüm doğal varlıklarda, tüm fiziksel bireylerde vardır. Dolayısıyla *conatus* tüm fiziksel bireylerin özünde vardır. İnsan, Doğanın bir parçası olduğuna göre, onda da vardır. Hatta, Spinoza'ya göre, *conatus* tüm şeylerin özünü oluşturur. Evet, çaba, tüm bireysel şeylerin bireyselliğini veren özdür. Ama ne için çaba veya ne çabası? *Conatus sese conservandi*, yani kendini koruma çabası. İşte bu her şeyde vardır, canlı cansız her şeyde vardır ve şeyler bunun sayesinde oldukları şey olmuşlardır, olmaktadırlar ve olacaktırlar. Kendini koruma çabası, *Deus sive Natura*'nın şeylere vurduğu damgadır. Bu yüzden, hiçbir şey, kendini kendinden kaynaklanan nedenler ile korumamazlık edemez. Keşke şöyle bir cümle gramatik olarak hatalı olmasa ve açık olsa idi: her şey kendini koruma *eder*. Bu 'etmek', *Deus sive Natura*'nın gücünün ifadesidir. Eğer şey, (bağışlayın, ama yine yapıcam ve elimi dışarı çıkarıcam) kendini koruma 'etmemek'te ise, bunun nedeni başka bir şeydedir; şeyin kendinde değil. Çünkü şeyin özü, şeyin kendi(si), kendini koruma çabasıdır. Bu çaba, şeyin dışından gelen bir etki ile, ancak ve ancak dışarıdan gelen bir başka şey ile bozulur veya dağılır veya çöker. Eğer böyle bir dış etki veya dış neden olmazsa şey varolmaya devam eder. Ama böyle bir etkinin/nedenin olmaması *imkansız*dır; çünkü, tüm fiziksel bireyler, doğaları gereği, başka şeyler ile sınırlıdır veya mahduttur ve dahası hiçbir fiziksel bireyin özü, doğası gereği varoluşu içine katmaz. Başka deyişle, tüm bireysel fiziksel şeylerin özü, zorunlu olarak varoluşu içine almaz; veya fiziksel şeylerin özü ve varoluşu bir ve aynı değildir; veya özü ve varoluşu ayrıdır. Çünkü, onların varoluş nedeni kendilerinde değil, başka bir şeydedir; dolayısıyla hiçbir fiziksel bireysel şey kendisinden ötürü var değildir. Ama, tüm bireysel şeylere, Tanrı veya Doğa, varoluşta kalma çabasını, kendini koruma çabasını nakşetmiştir, vurmuştur. Bu yüzden de tüm fiziksel bireysel şeyler, kendini koruma çabası ile özlerini dışa vururlar;

vuramadıkları noktada, 'etmek'ten veya eylemekten kesildikleri noktada, maruz kalmışlar demektir (eyvah telefon çalıyor yine!).

Evet, Doğa, erdemli olsun erdemsiz olsun, her insana bu *conatus*u nakşetmiştir. Ama bu *conatus*ların kendisini dışa vurma tarzlarındaki farklılık ile, şeyler birbirlerinden farklılaştığına göre, insanî *conatus*u, insanî kılan bir ayrımı olmalıdır. Vardır. İnsanî çaba, *conatus in suo esse perseverandi* olarak, yani ayrıntıya girmezsek, kendi varlığında kalma, kendi varlığında sebat etme veya sabit kalma ve bu anlamda kendi varlığını koruma çabası olarak zuhur eder. Bu insanî çaba, *conatus sese conservandi*'dedir, ondan ayrı değildir. Çünkü herşeyde bu çaba vardır; şey ne ise, özünü bu çaba ona verir. Peki insandakini gördük, bu çaba başka şeylerde nasıl zuhur eder, derseniz, bu uğurda çaba göstermelisiniz, derim.

Spinoza'ya göre, örneğin bu çaba, canlılarda canı koruma çabası iken; örneğin taşta direnç olarak zuhur eder. İmdi, insanî çaba tüm çabalarca sarılmış, çevrilmiş haldedir. İnsanî çaba, yine de tüm diğer çabalardan, biz insanların gözüyle, üstündür. Çünkü, şeylerin katmanları artıkça, şeylerin özü katmanlandıkça, şeyler o kadar tekamül etme gücünü barındırır; mükemmelleşme gücünü barındırır. İnsan, tüm fiziksel bireyler arasında, biz insanların gözüyle gördüğü gibi, en katmanlı olanıdır. Hatta, bu katlar, kendi içlerinde de katlanır dururlar. Erkek olurlar, kadın olurlar, arada dururlar; cahil olurlar, yarı-cahil olurlar, bilge olurlar; güçlü olurlar, güçsüz olurlar, erdemli ya da erdemsiz olurlar, özgür ya da köle olurlar, iyi ya da kötü olurlar. Halden hale girerler. Ama her ne olurlarsa olsunlar, Doğaya karşı koyamazlar, Ona egemen olamazlar, Ona hükmedemezler. Çünkü Doğa herşeye hükmeder, herşeye hakimdir.

İnsanî çaba, kendisini en iyi, şeyleri Doğa'nın içindeki yerleri ile tanıma ve bilme çabası olduğunda dışa vurur. İnsanın özü, düşünmesi ve bilmesidir. Bu düşünme ve bilme, kendini, tüm diğer fiziksel şeyler ile beraber ve beraberlik içinde Doğa veya Tanrı'da bilmekdir. Bu 'bilmek', yani bildiğini bildiğini bilmek, insanî *conatus*un doruğudur ve her insan bu doruğa çıkmaya, Doğa

gereği ve doğası gereği yeterince donanımlı olarak dünyaya gelir; ama hepsinin nefesi buna yetmez. Fakat, yeten de yetmeyen de, bir ve aynı Doğanın parçasıdır ve Doğa açısından aynı mükemmellik ve gerçekliktedir.

Biz insanlar, Spinoza'ya göre, hiçbir eksikliği, yetersizliği Doğa'ya atfedemeyiz; çünkü bu atıf hiçbir şey ifade etmez; Doğanın özü şöyle dursun, olsa olsa bizim bilgisizliğimizin, bizim yoksunluğumuzun ikrarıdır ve bundan öte bir şeyi dışa vurmaz; yani kendi özümüzü bile gerçekleştirmemiş, bilfiil kılmamış olduğumuzdan başka bir şey ifade etmez. Spinoza'ya göre, **insanlar, zorunlu olarak, daima, tutkulara tâbidirler.** Bu tâbiyet hem Doğa hem de doğamız gereğidir. Çünkü bizler, duygulandırılmaksızın duygulanamayız. Bedenimiz olmadan yaşayamayız. Bu anlamda, bedenimizin *affectio*ları olmadan duyamayız; duy(g)usuz kalırız. Bu da demektir ki, biz önce maruz kalmadan arz edemeyiz ve arzu edemeyiz. Bu daima böyledir ve zorunlu olarak böyledir. O zaman burada tutkuya bu tutulup kalmışlık içinde 'eylem'e, erdeme ve özgürlüğe nasıl yer açılabilir ki? Bizler, nasıl olup da iyiyi, iyi olduğu için istemeye başlayabilir ve kendimizi, bu kendimize çakılı halden nasıl sökebiliriz ki? Bizim tutkularımız, bizi tutsak etmekten nasıl serbest etmeye gidebilir ve bizler tutsak, köle olmaktan nasıl kurtuluruz ki? Zor! Ama imkansız değil! Sadece imkansız gibi görünüyor; ama göründüğü gibi değil. Yeter ki peşini bırakmayalım.

Spinoza'ya göre, bizim duygularımız arasında öyleleri vardır ki bizi eyleme sürükler; ve öyleleri vardır ki bizi eylemden alıkoyar ve hatta bizi mahveder. Bana kalırsa, Spinoza'nın armağanı, bizlere, biz modernlere, latif lutfu, işte bu duyguları tesbit etmesidir. Bizim için işin en büyük kısmını o halletmiştir. Spinoza'ya göre, bizi eyleme sevkeden duygular, neşeli duygular iken; bizi eylemden alıkoyan duygular kederli duygulardır. Bu anlamda, tüm duygular bu iki duygunun altında toplanabilir: neşe ve keder.

Ama bu duygular bize duygulanımlar ile geliyorsa ve biz bunları seçemiyorsak, yani, 'bu duygulanımın duygusu beni kederlendiriyor, o yüzden bedenimin duygulanımına izin vermeyeceğim' diyemiyorsak ne olacak? Diyemiyor muyuz gerçekten? Diyemiyoruz elbette; çünkü bunu demek, ölmek demek; ki zaten o zaman konuşamayız da! Yani yaşıyorsak, maruz kalıyoruz demektir; edilginiz demektir. Hay Allah kim kurtaracak bizi? İşte sakın bu soruyu sormayalım; Spinoza'ya göre bu soruyu sormak, teslim olmak, köle olmak anlamına gelir. Çünkü bu soru ile yola çıkarsak, vay halimize! Türkiye'den beter oluruz! Çünkü, tam da korku ile sorduğumuz bu soru, korku edilgin kılıcı, yani kederli bir pasyon olduğu için bizi harekete geçmeye değil, atıl kalmaya sürükler. Hem de gerek düşünsel gerekse bedensel olarak atıl kalmaya: biri gelsin beni veya bizi kurtarsın; biri gelmezse bari, Allah kurtarsın; yok o da kurtarmıyorsa, biri gelsin kurtarsın; biri gelmezse bari Allah kurtarsın; *ad infinitum*. İşte gerçek kısır döngü budur.

Bunun bir kısır döngü olduğunun tecrübesidir ki, bizim korku tutkumuzu bir başka tutkuya çevirir; umut tutkusuna çevirir[81]. Çünkü deneyim alanında, bu gibi duygulanımlar için zemin hazır hale gelir ve bu duygulanımların duygularının bilincine vardığımızda, kederli bir tutku olan korku yerini, derhal neşeli bir tutku olan umut tutkusuna bırakır. Aslında bunlar zaten hep içiçedir; yani korkusuz umut ve umutsuz korku pek olmaz. Öte yandan, biz insanlar, sürekli tutkular ile yaşadığımız için, sürekli hal değiştirdiğimiz için, halden hale girip çıkmakta hiç zorlanmayız; bilâkis 'bir kararda durma gönül' deyip dururuz. Renkten renge gireriz. Ama rengimizi seçemeyiz. Sadece rengimizi farkederiz ve rengimizi ancak diğer renkler ile farkedebiliriz; kendi kendimize değil, öteki yardımıyla.

Bu yüzden Spinoza'ya göre, insan evvela şunu farketmeli veya farketmiştir ki, insan için iyi, yine insandır. Çünkü, insana, Doğadaki hiçbir şey insan kadar yararlı değildir. İnsan insana ayna

---

[81] Şimdilik böyle anlayalım; çünkü bu 'umut ve korku' meselesi Spinoza'da çok-katlı bir meseledir.

olur ve bu ayna-imge, onu kendisi ile duygulandırır. Ama bunu yaşayabilmek için, bunu bilmek için önce, insan bilmek zorundadır. Bilmeden, bildiğini bildiğinin bilgisine geçilemez. Her insan bilir; bilmek her insanın özünde vardır. Yaşamak bilmektir; çünkü duygulanmaktır. O halde, bizler, zorunlu olarak bilen, çünkü gören, duyan, koklayan...canlı varlıklarız. Ama yetmez. İşte bu yüzden 'umut' yetmez. Umut, sadece, harekete geçmeye, eyleme geçmeye hazır kılar, ama kendisi bir eylem değil, yine de bir tutkudur, yani bir başlangıçtır, ama yolda olmak değildir; yani, yola çıkış hazırlığı olabilir, ama yola çıkmış olmanın nişanesi hiç değildir. İşte bu yüzden, o bir *sevkedici* olarak çok önemlidir de, kuvvenin fiile geçmesi için kendi bir hiçdir. Ya ne yapacağız? Yapacağız işte, sadece yapacağız! Eylemek suretiyle eyleme geçen eylemci olacağız! Yollara düşeceğiz! Yola çıkma hazırlığını bırakıp yürüyeceğiz! Eylem yapacağız! Haydi! Marş! Marş! Yürüyün! Güneşi zaptedeceğiz!

Gayet ajitatif değil mi? *Agere*'deki *agit* böyle bir şey işte! *Potentia agendi* böyle bir şey işte! Ajite oldunuz ise ne âlâ, olmadınız ise, yine ne âlâ! Sözüm olanlara olsun. Evet, ama unutmayalım, mesele *agit*'de değil, *agere*'de ve kuvvede, güçte değil, fiilde. Yanılmamalı ve şeyleri birbirine katmamalıyız. Gücümüzü iyi kullanmalıyız. Eylem için eylem olmaz; eylemi eylem yapan ve eylemciyi eylemci yapan 'eylemek'tir; bunun insandaki tezahürü, 'bilmek'tir; güneşin zaptedilemeyeceğini bilmek! Devrimi[82] bilmek ve yapmak veya yapa-bilmek!

Neşeli duygular! Şen duygular! Eğer bunlar sizi çalkalamıyor ise, yani neşeli bir duygu olan sevinç, sizi kıpırdatmıyor ise, Spinoza'nın bile yapacak bir şeyi yok demektir. Öyle mi? Hayır. Spinoza (ne enerji bu!), böyle olana da devadır. Spinoza'nın *psukhe* hakkında söyledikleri, tarihin gördüğü değme terapistlere, psikologlara, psikiyatristlere taş çıkartır. Spinoza,

---

[82] Fiili '*revolvere*'dir; re-volvere, geriye-çevirmek, geriye-dönmek veya yeniden-evirmek, yeniden-çevirmektir; 'yeniden'deki 'yeni' aklı çelmemeli, çünkü o, eski'ye yeni'den çok daha fazla yollar. Marx, bunu çok iyi biliyordu.

kimseyi yarı yolda bırakmaz. Eğer, sevgi, sizi dalgalandırmıyor ise, çaresiz kalmış görünürsünüz. Çünkü, bu neşeli duyguyu, siz kendinizden ötürü taşımıyor ve işin daha kötüsü bunun böyle olduğunu bilmiyorsunuz demektir. Yani bu duygunun idesi, *adequat* değil demektir.

'Umudum var' deyip oturuyorsak, bilmeliyiz ki, bu umudun nedeni biz değiliz. Çünkü biz olsaydık, oturmazdık; eyleme geçmiş olurduk ve hatta belki de öyle hızlı bir şekilde ki, bizi eyleme geçirenin bir duygu olduğunu, umudun evrildiği güven duygusu olduğunu bile farketmeden eyleme geçmiş olurduk. Biz ekseriyetle, bu şekilde eyleme geçen varlıklarız. Farketmeden eyleme geçivermiş ve eylemekte olan varlıklarız. Çünkü, çoğumuzun farkedecek vakti olmuyor. Zaman bizi öyle, sarıp sarmalıyor ki, yani yaşam bizi öyle kendiliğinden içine alıveriyor ki, 'ben bu yapmakta olduğum şeyi neden yapıyorum?' demek için veya durup düşünmek için zaman, boşluk bulamıyoruz. Kimimiz ise bunu ciddiye almıyoruz. Ama almadığımız ölçüde, sürükleniyoruz, sürü halinde sürükleniyoruz. Sürekli koşuyoruz, kendimizi unutarak koşuyoruz. Kendimizi tanımıyoruz veya kendimizi bilmiyoruz veya bilmeye fırsat vermiyoruz. Spinoza sesleniyor ve daha pek çokları sesleniyor; acelemiz var, hele bizim tüm zamanlarda olduğundan daha çok acelemiz var, duymuyoruz. 'Vakit, nakittir'i yanlış anlamış olarak sürüklenip gidiyoruz; sürdüğümüz teknoloji harikası hızlı araçlarımız ile otobanlarda, evet hız tahdidini az bulup hız tahdidini geçtiğimiz otobanlarda, hatta daha hızlısı da var, uçaklarda, sürünüyoruz, bir adım öteye gitmiyoruz; hani "az gittik uz gittik dere tepe düz gittik bir de dönüp arkaya battık ki bir arpa boyu yol bile gitmemişiz" demiş ya mesel, aynen o misal[83]; çünkü duymuyoruz..

---

[83] Şimdi yine duygulandım. Bana hep böyle başlayan masalları anlatan, anneannemdi. Anneannem hayatının üçte birini, gözleri en güçlü ışığı bile bir nebze hissetmeyecek kadar kör olarak geçirmişti:'karasu'. Ama harika masallar anlatır - bazıları çok korkunçtu- ve de tadına doyulmaz katmerler yapardı ve ben onu seyrederdim. Benim elleriyle, burnuyla ve kulaklarıyla, hafızasıyla görmeyi bilen kara gözlü ananem! Sana da selam olsun!

Spinoza şöyle sesleniyor: "Zihnin eylemleri, sadece *adequat* idelerden neşet eder; tutkular ise sadece, *inadequat* idelere bağımlıdır."[84] Zihnimiz, ne kadar çok *inadequat* ide barındırırsa, o kadar çok maruz kalır; onun eylemlerinden değil tutkularından söz edebiliriz ve bu tutkular, tutkular olarak kaldığı sürece *inadequat* idelerle yapışık halde çoğalır. Bunu anlamazsak, bir ömürü böyle sarfetmiş oluruz; ve hele yaşlanıp da bir köşeye çekildiğimizde, hani emekli olduğumuzda filan, olura, bir gün farkediverirsek, çok geç olabilir. Ne trajik! İşte kötü tam budur. İnsan için en kötü budur.

Spinoza şöyle sesleniyor: "İnsan hazır bir şeyin hayaliyle olduğu kadar geçmiş ve gelecek bir şeyin hayaliyle de Sevinç ya da Keder duyabilir."[85]

Spinoza şöyle sesleniyor: "Eğer birisi başkalarına Sevinç verdiğini hayal ettiği bir şeyi yaparsa, neden olarak, kendisinin fikriyle birlikte bulunan bir sevinçle duygulanacaktır; eğer tersine, başkalarına keder verdiğini hayal ettiği bir şey yaparsa, kendi kendisini kederle karşılayacaktır."[86]

Spinoza şöyle sesleniyor: "Vaktiyle, zevk almış olduğu bir şeyi hatırlayan biri, o şeyden ilk kez zevk aldığı zamanki ile aynı koşullarda olmaya arzu duyar....bu koşullardan birinin eksik olduğunu görürse, kederlenecektir....Bu keder, sevdiğimiz şeyin yokluğunun geri dönüp görülmesi (*respicit*, *respicere*) bakımından *Desiderium* diye çağırılır."[87] Yani onun adına "hasret" denir. Hatırlama, böyle bir eksikliğin idesini, bilincini doğuruyorsa, bu bilinç acı verir, keder verir, insanı muzdarib eder; ama tersine, hatırlama, böyle bir eksikliğin bilincine eşlik etmiyorsa, haz verir, neşe verir ve eylemeye sevk eder. Oysa hatırlamak, bir fiil olduğu ölçüde, ne keder ne neşeye bağlanır; o

---

[84] III, 3

[85] III, 18. Çeviri olduğu gibi Hilmi Ziya Ülken'den alınmıştır; dil birliği için, sadece 'sevinç'yerine 'neşe'yi koyarak okuyun.

[86] III, 30. Çeviri olduğu gibi Hilmi Ziya Ülken'den alınmıştır; dil birliği için, sadece 'sevinç'yerine 'neşe'yi ve 'fikir' yerine 'ide'yi koyarak okuyun.

[87] III, 36 ve dem.ve cor., ve sch.

eylemek olur; hatırlamanın kendisini, kendine nesne kılarak, bir bakıma ideyi şey yaparak bu şey-idenin idesine geçmiş olan zihin, eylem halinde demektir ve bu öz-bilinç demektir.

Spinoza'nın şu önermesinde, kendisini duygulandırmış olanı, muhtemelen bir hatırayı, tanıyabilir miyiz acaba: "Eğer biri (a), kendininkinden farklı herhangi bir sınıfın veya bir milletin mensubu (b) tarafından neşe veyahut da keder duygusuna eşlik eden bir şekilde duygulandırılmış ise ve bu mensubun (b) söz konusu sınıf veyahut da milletin tümel adı altında düşünülmesi, bu neşe veyahut da kedere, neden olarak eşlik ediyorsa, bu biri (a) sadece bu kişiye (b) değil ama söz konusu sınıf veyahut da milletten olan herkese sevgi veyahut da nefret duyacaktır."[88] Bu, açık olsun diye gayret ettiğim ve müdahale ettiğim ama sadık kalmaya çalıştığım, uzun cümlenin Spinoza'nın bir hatıra tarafından duygulanmış bedeninin, düşünsel karşılığının düşünülmesi ile yazılmış olduğuna inanıyorum. Bu önermeye, Spinoza, ne kanıtlama yazmıştır ne de başka bir şey. Cümle bir başka cümleye gönderir ve susar. Diyeceğim şu; Spinoza bu hatırlamayı, acı veren, keder veren hatırlamayı engelleyememiş ve yazmadan da edememiştir. İçerlemiştir. Her insan gibi, tutkulara, insan için kimisi kötü kimisi iyi olan tutkulara, elbet o da tâbidir. Ama içerlemesinin nedenini düşünür ve böylece onun *adequat* nedenini bulur ve en sonunda da bunu nasıl düşünebildiğini düşünür: İşte öz-bilincin bilinci!

Anladığımız kadar etkin, anlamadığımız kadar ise edilginizdir. Anladığımız kadar ve en önemlisi anladığımız sürece erdemli ve özgür ve mutluyuzdur; bunun dışında ne erdem ne özgürlük ne mutluluk vardır. Evet, Spinoza'ya göre, ne erdem ne özgürlük ne mutluluk, kendilerine bir kez sahip olduk mu hep bizde kalacak şeylerdir; yani bunlar, her an duygulanımlarımızın denetimi elimizde olmayacağı için ve şeyleri tümüyle belirleyemeyeceğimiz için, bir gelir bir giderler. Her an eyleme gücümüzü düşüren bir şey ya da artıran bir şey olabilir. İşte bu

---

[88] III, 46.

bakımdan da özgür, erdemli, güçlü olmak zordur; hele kalmak, evet, mümkün değildir. Çabamızın sürekliliği bunu belirler, onun kesintiye uğramaları onu belirler.

Spinoza'ya göre, iyi ve kötü insana göreli olan ve hatta her bir insana göreli olan kavramlardır, doğru; deneyim, yaşam bunun örnekleri ile doludur. Ama bir 'en iyi' idesi, bir "en yüksek iyi" idesi olmadan ve bir 'kamil insan' numunesi (*exemplar*) olmadan, bir 'insan için iyi' idesi oluşturmadan, kısaca 'iyi yaşam' üzerine düşünmeden ne kendimize ne başkalarına yararımız olur ve bir kez daha şeyleri birbirine karıştıranlara, kendimiz de karışmak zorunda kalırız. Spinoza, bu bağlamda, 'ide'yi 'ideal' olarak açmaktadır. Bu gerçekten de, bir bakıma, 'yeni' birşeydir. Bugün anladığımız anlamda 'ideal' idesinin, elbette terim olarak değil ama fikir olarak, işin içine katılmasının ve sonra yayılmasının *belki* de ilk izi, Spinoza'dadır.

Bakın bunu nasıl yapıyor Spinoza: "insanın duyguları denetleme ve kısıtlama güçsüzlüğüne Kölelik diyorum; çünkü duygulara tabi olan insan, kendisinin değil, ama *fortuna*nın hükmündedir; öylesine onun hakimiyetindedir ki, kendisi için daha iyi olana bakmasına rağmen, yine de kötü olana akmaya zorlanır[89]....Her kim bir şeyi yapmaya azmederse ve bu azme mükemmelen sahip olursa, yalnız ona inanma bakımından değil, fakat yazarın düşüncesini ve amacını doğru olarak bilen ya da bildiğini zanneden kimsenin hükmü bakımından, eseri mükemmeldir. Eğer, diyelim, tamamlanmış olmadığını varsaydığım bir eser görülürse ve yapanın amacının bir ev kurmak olduğu bilinirse, denecektir ki, ev natamamdır/tekamülü

---

[89] Tevazuya hiç gerek yok, ama kibir ile de alakası yok: Eğer, Curley ve diğerleri, bu cümleyi böyle çevirmeyi başarsalardı, sorun diye görüp üzerine kitaplar yazıp yine de içinden çıkamadıkları şey, hiç ortaya çıkmayacaktı ve ne onlar ne de onları okuyanlar hiç boşuna yorulmayacaklardı. İşte bu benim değil, benim güzeller güzeli 'Türkçe'min marifeti; Türkçe, *agora*'dakilerinki, tam Spinoza'ya, felsefeye uygun olan dil! Bir görebilsek konuştuğumuz 'dilimiz'i, hayran kalacağız ve belki başımızı taşlara vuracağız, ama acelemiz var! Benim de var! O yüzden bundan sonrasını, Hilmi Ziya'dan takip edeceğim.

bitmemiştir; ya da tersine, yapanın onu ulaştırmayı azmettiği tamamlama noktasına onun tam vardığını görünce, denecektir ki, tekamülü bitmiştir/tamamdır/mükemmeldir....Bu kelimelerin ilk belirtisi budur gibi görünüyor. Bununla birlikte, insanlar genel ideler teşkil etmeye ve düşünceleriyle evlerin, yapıların, kulelerin v.b. numunelerini tasarlamaya, nitekim bazı numuneleri başka numunelere tercih etmeye başladıkları zaman, herkesin kendisince aynı suretle teşekkül etmiş genel idede uyuştuğunu gördüğü zaman mükemmel/tamam; tersine onlar tarafından tasarlanan numuneye daha az uygun olduğunu gördüğü zaman natamam/tekamülü bitmemiş dediği olur....insanların, şeylere ait hakiki bir bilgiden çok bir önyargı dolayısıyla, âdet üzere doğal şeylere mükemmel/tamam ya da natamam/tekamül halinde dediklerini görürüz. Gerçi...gösterdik ki Doğa bir ereğe göre eylemez...ve...zorunlulukla eyler. Öyle ise Tanrı'nın veya Doğanın ne için var olduğunun sebebi ya da nedeni daima bir ve aynı şeydir....İyiye ve kötüye gelince, kendilerinde gözönüne alındıklarında, şeylerin hiçbir müsbet cihetine işaret etmezler ve sayelerinde şeyleri birbirleriyle karşılaştırdığımız düşünme tarzlarından ve oluşturduğumuz kavramlardan başka bir şey değildirler; bir ve aynı şey, aynı zamanda hem iyi, hem kötü, hem alakasız/ne iyi ne kötü olabilir. Diyelim musikî, melânkolik için iyidir, yas tutan için kötüdür, sağır için ne iyi ne kötüdür. Hernekadar böyle ise de, yine de bu kelimeleri saklamamız lazımdır. Çünkü, kendisini gözün önünde tutup hıfz edebileceğimiz bir insanî doğa numunesi olarak, bir insan idesi teşkil etmek arzusunda olduğumuz için,...bu kelimeleri saklamak bizim için zarurîdir....iyi ile, kendi önümüze koyduğumuz bu insanî doğa numunesine, sayesinde gitgide daha çok yaklaşabileceğimiz bir vesile (*medium*) olduğu emin bir şekilde malumumuz olan (*certo scimus*) şeyi anlayacağız. Kötü ile, söz konusu numuneye yeniden-bakmamıza engel olduğu emin bir şekilde malumumuz olan şeyi anlayacağız. Daha sonra da, bu numuneye daha çok ya da daha az yaklaşmaları bakımından insanların daha çok tekamül etmiş ya da daha az tekamül etmiş

olduklarını söyleyeceğiz. *Notandum*, birinin daha azdan daha çoka doğru tekamüle/mükemmelliğe/kemale geçtiğini söylediğimde, onun bir özden veya formdan bir başkasına döndüğünü anlamıyorum. Örneğin bir at, bir insana dönüşseydi, aynen bir böceğe dönüşseydi de olacağı gibi, yok olurdu."[90]

Evet Spinoza, burada önümüze bir ideal koymakta ve bizi onun ardına katmaktadır. Çünkü, kendisi de aynı şeyi yapmıştır ve bilir ki, ideali olmayan insan, ne yapacağını bilemez. Bu numune veya ideal, üçüncü tür ilimin sahibi olan ve özgür olan, erdemli olan, gücünü fiile geçirdiği için çok daha güçlü olan, hayat dolu, irfan dolu bir insan idealidir. Asla bir münzevî, çileci, asık suratlı, gülmeyen, yemeyen, içmeyen vs. biri değildir. Çünkü bunlar kamil, mütekamil, mükemmel, kemale ermiş insanın değil, natamam bir insanın alametleridir. Sözü yine Spinoza'ya bırakalım: "Şen-şakraklık (*hilaritas*) daima iyidir ve asla ifradı olamaz. Fakat, Melankoliklik;...daima kötüdür."[91] Hele şunu bir dinleyin, bakın "nefret asla iyi olamaz" önermesinin müzakeresinde ne diyor Spinoza: "...kötü olduğunu söylemiş olduğum alay etme ve gülme arasında büyük bir farklılık saptıyorum. Çünkü gülme ve şaka sadece neşedir ve bu yüzden, aşırı olmamak kaydıyla, kendilerinden ötürü iyidirler. Zalim ve kederli batılınanç dışında hiçbir şey bize zevki yasaklamaz....eğer kıskanç değilse, [kimse] benim zaafımdan ve müşkülümden haz duymaz; gözyaşlarımızı, hıçkırıklarımızı, korkularımızı, ve

---

[90] IV, prae. Evet Hilmi Ziya'dan izleyeyim dedim ama, tamamen yapamadım; Hilmi Ziya'nın bazı kelimeleri, sözleri çok iyi ama atlamalar var; ve Aziz Yardımlı'da hiç böyle bir atlamaya denk gelmediğimi, onun titiz sadakatını kaydetmeliyim. Meraklısı görür. Öte yandan, bir şeye dikkat çekmeden geçemeyeceğim: Bu IV. Kısmın Önsöz'ü, burada açamayacağım şekilde, Spinoza'yı, Maimonides'e ve İslam filozoflarına bağlamaktadır. Burada açamıyorum ama, merak edene en kestirmeden hemen iki adres gösterebilirim; o, Maimonides'in *Dalalat al-ha'irin*'ine veya onun ingilizcedeki en iyi çevirisi olan Sholomo Pines çevirisine ve mesela İbn Tufeyl'in, türkçe çevirisi de olan, *Hayy İbn Yakzan*'ına bakabilir.

[91] IV,42. *Hilaritas*, 'neşe'nin, *laetitia*'nın en yakınında duranlardan biri, hatta bazan ona karışanıdır; sanırım, 'espiritüellik', doğru anlam çağrışımlarıyla espiritüellik, veya nüktedanlık bile denebilir.

gönül zaaflarının nişanesi olan bu gibi başka şeyleri erdemler diye önümüze sürmez (*ducit*); fakat, tersine, neşe ile ne kadar duygulanırsak, o kadar...mükemmelliğe geçeriz, yani, zorunlu olarak o kadar ilahî doğaya katılırız. Şeylerden faydalanmak ve onlardan mümkün olduğunca zevk almak (elbette, gına getirecek denli değil, çünkü bu zevk almak olmaz), bilge bir adamın şanındandır [adam gibi bilgelik budur.][92] Kendini ölçülü ve hoş yiyecek ve içeceklerle diriltip dinçleştirmek, kokulardan ve yeşeren bitkilerin güzelliğinden, şıklık, müzik, spor oyunları ve tiyatrodan ve insanın başkalarına zarar vermeksizin yararlanabileceği bu tür başka şeylerden haz almak bilge insana yaraşır şeylerdir....bu yaşama yolu en iyisidir ve her bakımdan salık verilmelidir."[93]

Bu yaşam, *ratio* yaşamıdır, yani ölçü yaşamı, oran yaşamı ve akıllı-uslu yaşamdır. Spinoza için, ölçülülük, itidal, çok önemlidir. Bunlar, duygular ile bağı olmayan, kendilerinde güçler, kuvvetler veya erdemlerdir. Bu da uzun bir geleneğin nişanesidir. Burada, Spinoza'yı kendi başına anlamaya ve anlatmaya çalıştığımız için ve bu konu ayrı bir çalışma konusu olacak denli geniş olduğu için sadece belirtip geçeceğiz. Evet Spinoza'ya göre, erdem, *virtus*, güç ile, *potentia* ile aynı şeydir. Bu yüzden erdemler, bizim *potentia agendi*mizi oluşturan şeylerin adıdır. Ölçülülük ve itidal erdemlerinin yanı sıra Spinoza, başka erdemlerden de söz eder. Örneğin, *castitas* böyle bir güç, kuvvettir; ona iffet veya saffet veya ismet veya namus veya hatta

---

[92] Şimdi bu deyiş beni nasıl duygulandırmaz? İşte, bizim dilimizde de dolu böyle deyişler; örneğin, bir işin tamlığı için 'adamakıllı' denmesi gibi veya 'büyü de adam ol' denmesi gibi. Sırası gelmişken, işaret etmeliyim ki, Spinoza, bu konuda da, garip denecek şekilde hassas ve düpedüz feminist ethikin kaynak yapacağı kadar münbit, verimli bir filozoftur. Örnek mi? *Deus sive Natura sive Substantia sive attributum*, yani eril veya dişil veya dişil veya cinsiz; aslında ortadakiler sağı solu toplar, bu kaza değildir; daha çok şey söylenebilir. Ama burada, yine Spinoza'nın dili sürçmüş! Bu dipnottan sonrasını Aziz Yardımlı'dan takip edeceğim.

[93] IV, 45. Yukarıda da belirttiğim gibi, 92 nolu dipnottan sonraki cümlelerin çevirisi Aziz Yardımlı'dan alınmıştır.

sadakat diyebiliriz. Spinoza, bunu açmaz. Öte yandan Spinoza, *modestia*'nın veyahut *humilitas*'ın, yani tevazu veyahut alçakgönüllülüğün bir erdem olmadığını söylerken, hatta tam tersine bir güçsüzlük ifadesi olduğunu söylerken[94] az önce söz ettiğimiz uzun geleneğe onu yerleştirmemizi haklı kılacağımız bir ipucu daha vermiş olur bize. Bu, çok önemli bir hususdur. Çünkü Spinoza, *modestia*'nın bir erdem, bir güç olmadığını söylemekle, kendini yine uzun bir diğer gelenekten ayırmakta, yani yahudi-hristiyan erdemler geleneğinden veya Augustinusçu gelenekten gelmediğini söylemektedir. Bu yüzden, *modestia*'nın bir güç mü güçsüzlük mü olduğu belirleyicidir. Örneğin bunun bir güçsüzlük olduğunu söyleyen diğer iki ismi zikretmemiz sanırım, yine de, çok şey anlatabilir: Aristoteles ve Nietzsche. Evet gerçekten her bakımdan Spinoza bu iki ismin arasında duruyor olarak da okunabilir. Ama doğrusu ya, Spinoza'yı nereye koyarsanız oradan okuma imkanımız vardır: ister araya, ister başa, ister sona veya ister en kadimlerin yanına, ister onlardan hemen sonraya ister daha da sonraya ve ister en sonraya, yani bugün ve geleceğe koyarak okuyabiliriz. Bu, Spinoza'nın büyüklüğüdür. Peki nereden başlanmalı? Kuşku yok ki herkes durduğu yerden başlar;. ama bu başlamanın doğru olup olmadığını, ancak yol alıp devam edince ve hatta yolun sonuna gelince anlamak mümkün olduğuna göre, yola bir an evvel koyulmakta fayda vardır. Ben burada, MacIntyre'dan öğrendiğim gibi, böyle başladım; durduğum yerden, Spinoza'da sorun diye görülenlerin bazılarının öyle olmadığını gördükçe yoluma devam etme azmim katlanıyor; ve ben onu açıyorum. Şimdilik yaptığımın hepsi bu.

Belirtmeliyim ki, insan adına, insan-lık adına, Spinoza'dan (da) öğrenilecek olan, çok önemli bir husus, bizim sıradan kullanımımızla da tutarlı bir deyiş ile söylersek, "kalender olmak"tır. Çünkü, 'Hakim' olan biz değiliz, Tanrı veya Doğadır. Biz bu güce maruz kalmamayı seçemeyiz, bizim böyle bir

---

[94] Bkz.III, *Affectuum Defitiones*'deki son duygunun *explicatio*'su ve III, 55, sch.

özgürlüğümüz yoktur. Buna itaat etmemek, boyun eğmemek gibi bir imkanımız yoktur. Şöyle söyler Spinoza:

"1. Herşeyi yalnızca Tanrının buyruğuna göre yapmamızı ve tanrısal doğadan pay alanlar olmayı öğrettiği ölçüde, eylemlerimiz giderek daha eksiksizleşir ve Tanrıyı giderek daha iyi anlar oluruz. Öyleyse bu öğreti ruha tam erinç getirmenin yanısıra, bize en yüksek mutluluk ya da kutluluğumuzun neden oluştuğunu gösterme üstünlüğünü de taşır; çünkü onun bizi yalnızca sevgi ve dindarlığın istediği şeyleri yapmaya götüren Tanrı bilgisinden oluştuğunu öğretir. Buradan erdemler ve en iyi eylemler için, sanki bunlar en büyük kölelikmiş gibi, Tanrıdan kendilerine en büyük ödülleri vermesini bekleyenlerin erdemin gerçek bir değerlendirmesinden ne denli uzaklaştıklarını açıkça görebiliriz; sanki erdemin kendisi ve Tanrıya hizmet etme mutluluğun kendisi ve en yüksek özgürlük değilmiş gibi.

2. Talih [*Fortuna*, Kader] ile ilgili şeyler açısından, ya da kendi gücümüzün içinde olmayan, başka bir deyişle, kendi doğamızdan doğmayan şeyler açısından nasıl davranmamız gerektiğini öğrettiği ölçüde bize hizmet eder; bize talihin [*Fortuna*, Kaderin] her biçimini dinginlik içinde beklemeyi ve ona dayanmayı öğretir, çünkü tüm şeyler Tanrının bengi buyruğunun bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olmasının onun özünden doğması ile aynı zorunlulukla doğarlar."[95] Bu kalender bir şekilde Tanrı'yı ve Kaderi sevmek değil de nedir? *Amor Dei* ile *Amor fati*, mazruf ve zarf gibidir. Bu hayatı sevmektir. Ama hepsi bu –bile– değildir, devam ediyor Spinoza:

"3. Bu öğretinin toplumsal yaşam açısından da katkıları vardır, çünkü bize hiç kimseden nefret etmemeyi, hiç kimseye öfke duymamayı ve hiç kimseye haset etmemeyi öğretir. Dahası herkese kendinin olanla yetinmeyi ve komşusuna yardım etmeyi, ama bunu kadınsı bir acıma duygusundan, yan tutmaktan ya da

---

[95] II, önerme 49'un notu. Bu çeviri, sadece köşeli parantez ve içindekiler hariç her türlü imlası ile birlikte olduğu gibi Aziz Yardımlı'nın çevirisidir. Bkz., s. 96-7.

boşinançtan değil, ama...zaman ve durumun gereklerine göre yalnızca usun klavuzluğu ile yapmayı öğretir.

4. Bu öğretinin genel toplumun üstünlüğü açısından katkıları hiç de az değildir; çünkü yurttaşların hangi yolda yönetilmeleri ve yönlendirilmeleri gerektiğini, eş deyişle birer köle gibi boyun eğmemeleri, ama en iyi şeyleri özgür olarak yapabilmeleri gerektiğini öğretir."[96]

Evet, son olarak, Spinoza'nın politika felsefesine geçmeden evvel, bilinmesi gerekip de eksik kalan bir şey olmasın diye şöyle bir geriye baktığımda, bir sürü eksiğin olduğunu görüyorum; kimine sadece işaret etmişim, kimine işaret bile edememişim. Ama bunlar beni, yolun başında olduğumu hatırladığımda, üzen değil sevindiren şeyler olarak duruyorlar, çünkü madem ki henüz açmadığımı gördüğüm çok şey var, demek ki yapacağım da çok şey var diyorum. Bunu da bana Spinoza öğretiyor. O halde onu öğrenmeye devam! Spinoza *passio*'mu ancak bu yolla bir *actio*'ya çevirebilirim. Ancak o zaman huzur bulabilirim.

---

[96] II, önerme 49'un notu. Bu çeviri, her türlü imlası ile birlikte olduğu gibi Aziz Yardımlı'nın çevirisidir. Bkz., s. 97.

V. Devlet Nedir?

"Özügür bir insan, hiçbirşeyi ölümden daha az düşünmez
ve onun bilgeliği, ölüm üzerine değil, hayat üzerine
bir derin derin düşünmedir." [97]

Huzur ve sadece huzur, en çok istediğimiz ve en çok istenmeye layık olan şey! 'İnsan için iyi nedir?' sorusunun belki de en yalın yanıtı, 'insan için iyi, huzurdur' şeklinde verilebilir. Fakat huzur nedir? Ona nasıl varılır? Huzur, bireysel mi toplumsal mı ve(ya) politik midir? Huzur, fiziksel olarak mı tinsel olarak mı alınmalıdır? Herkesin kendi iyisi peşinde koştuğu bir yerde, huzura varmak mümkün müdür? İnsanların huzur içinde birarada olmaları nasıl temin edilebilir veya nasıl emniyet altına alınabilir? Eğer benim için iyi olan ile senin için iyi olan arasında bir zıtlaşma, çatışma, hem de doğamız gereği mümkün ise, bu imkan fiile geçtiğinde sorun sadece kaba güç ile çözülüyor ve gücü gücüne yeten haklılığına bakılmaksızın çatışmadan galip çıkabiliyorsa, yenen de yenilen de huzurlu olabilir mi? Bu çatışmadan, işi kaba kuvvete dökmeden, şiddete teslim etmeden, bir çıkış yolu var mıdır ve bu yol nedir? Bireylerin çıkar çatışmaları yüzünden birbirlerini kırıp geçirmesine, akıl yoluyla bir çare bulunamaz mı? Çare, araya bir aracı, bir tür tampon

[97] IV, 67.

olarak giren 'devlet' diye bulunduğunda, acaba devlet, gerçekten çatışmayı akıl yoluyla mı çözmekte yoksa 'durun siz birbirinizi öldürmeyin, ben kimin öldürüleceğine karar vereyim ve ben öldüreyim' diyen bir aygıt mıdır? Eğer diyorsa bunu ne hakla diyordur? Bu sorular uzar gider. Sorular acaba doğru ifade edilmiş midir? Çünkü sorular, çoğu zaman, zaten kendilerine verilecek yanıtı içlerine katarak ifade edilirler; yani içlerine kattıklarını dışa vururlar. O halde mevcut soruların gerçek sorular olup olmadığından başlanmalıdır veya bu soruların içlerine kattıkları şeylerden başlanmalıdır; sorun çözmenin, soruna çözüm bulmanın, belki de en doğru yolu soruyu çözmek, soruyu tahlil etmek ve onun hakiki bir soru olup olmadığını anlamak üzere onu bileşenlerine ayırmaktır; başka deyişle soru zarfını açıp içini okumaktır.

Spinoza, böyle başlar, politika felsefesine. Önünde hazır bulduğu bir sürü soru veya sorun vardır; bunların bir kısmı içerisinde yaşamakta olduğu hayatın tecrübeleri ile sabitlenmiş, bir kısmı da felsefe tarihinin, yani kendisinden önceki, ister hemen önceki ister çok çok önceki filozofların haklarında uzun boylu düşünüp taşındıkları sorunlardır. (Hepsi bu değil ama şimdilik, böyle.) Evet, her filozofu olduğu gibi Spinoza'yı da bu konularda düşünüp taşınmaya sevkeden şey, tam da tüm filozofların huzurlarında buldukları, karşılarında buldukları, hazır buldukları şeylerdir; bu anlamda, herkese temas eden, ama filozofa teması yine de herkesinkinden ayrı olan şeylerdir, bu sorunlar. Çünkü filozof, tam da bu ayrı teması kurduğu için ve kurduğu ölçüde filozof olmuş olan, herkesten biridir; sadece biridir, ama filozof biri!

Herşeyden önce Spinoza'ya göre, benim için iyi olan ile diğerleri için iyi olan arasında gerçek bir karşıtlık, gerçek bir çatışma yoktur. Başka deyişle Spinoza'ya göre, insanlar, doğaları gereği, çatışmacı veya rekabetçi bir yapıda değil; tersine, hem yayılımın hem de düşüncenin gösterdiğine göre, yani gerek deneyimin gerekse teorinin gösterdiğine göre, insanlar ortaklaşacı veya paylaşmacı bir yapıdadır. Dolayısıyla,

Hobbes'un yaptığı gibi, o kadar da korkmaya ve bir 'Dev' olarak, bir "Leviathan" olarak, devleti anlamaya hiç gerek yoktur.

İnsan doğası, Spinoza'da, içine ne lazımsa önceden tıkıştırılan ve gerektiği zaman adeta 'ne sihirdir ne keramet' istenilen şeyi dışarı çıkarıvereceğimiz bir 'sihirli' bohça değildir. İnsan doğası gereği tutkularına maruz kalan bir varlıktır; bu sadece onun doğası gereği değil –hatta birincil bir şekilde bile değil–, Doğa gereği, böyledir. Doğanın bir parçası olarak insanın zaafları elbette vardır. Ancak, bu, insan doğasının sadece bir katıdır; insan bundan ibaret bir varlık değildir. Onun eyleme gücü, onun özüdür ve onu tüm diğer şeylerden ayıran, ona bireyselliğini veren, tam da bu güçtür: *potentia agendi*. Bu öz, yine kendisi tarafından, bir güç, bir kuvve(t) olmaktan, bir imkan olmaktan çıkarılıp gerçekliğe geçirilir. Ama hepsi bu da değil. Çünkü, insan, hem Doğa hem de doğası gereği, çaba harcayan bir varlıktır; kendi varlığında kalma çabası içindedir ve bu çaba, ona Doğa'nın nakşetmiş olduğu bir şey olarak onu hep faaliyette tutar; fiiliyatta tutar. Spinoza'nın "çaba"ya, "*conatus*"a yüklediği bu anlam, Hobbes'un *conatus*'a yüklemiş olduğundan, hani neredeyse dağlar kadar farklıdır. Hobbes'un kurt-insanı veya kurt-adamı gibi değil, insan, Spinoza'da sadece insandır. Politika felsefesinde, Spinoza'nın hep Hobbes ile bir hizada tutulması, hatta hizada bile tutulmayıp Hobbes'un bir 'müsvedde'si sayılıp ihmal edilmiş olması, Spinoza'ya, tarihin ödemeyi unuttuğu bir borç olarak kalmış görünmektedir. Spinoza, Hobbes'tan bambaşka diyebileceğimiz kadar farklıdır. Aralarındaki kimi ortak terimlerin varlığını, özsel bir ortaklığın varlığı diye okuyanların okumaları, sadece kendi anlayışsızlıklarını dışa vurur, ama Spinoza'yı değil. Dolayısıyla burada, Hobbes'u andığımız yerler, ortaklıkların nasıl da farklılıklar olduğunu tesbit amacına hizmetten öte bir şeye işaret etmeyecektir.

Spinoza'nın içerisinde yaşadığı *ethos*, devlet-birey ilişkisinin sorunsallaştırıldığı bir bağlamdır.[98] Bu anlamda, politik sorun,

---

[98] Spinoza'nın yaşam öyküsünde bu bağlamı, yapabildiğimce vermeye çalışacağım; ama henüz bunu yazmayı bitirmedim.

kendisini büyük ölçüde bir "itaat" sorunu olarak sunmaktadır. Yani bireyin devlete itaati nasıl haklı çıkarılabilir? Devletin varlığı nasıl haklı çıkarılabilir? Devlet, hükmetme hakkını nereden alır? Devlet, meşruiyetini nerede bulur? Bu ve benzer sorular, ilk kez o zamanlar hararetle tartışılmaya başlanmıştır; çünkü, ilk kez o zamanlar, "birey", bugün anladığımız anlamda bir 'insan-teki' olarak, sosyal veya politik bir birim olmak bakımından bir "kişi" diye anlaşılmaya başlanmıştır. O zamanlardan itibaren sanki bir adada tek başına yaşayan bir şey gibi görülmeye başlanmıştır. O halde, bugün ondan her ne anlıyorsak o şekli ile, "birey" o zamanlar uydurulmaya, icad edilmeye, yaratılmaya başlanmıştır. Bu icadın, yani 'insan'ın bir birey-adam, bir 'tek' olarak anlaşılmaya başlanmasının, beraberinde getirdiği şu hayret gayet anlaşılır bir hayrettir: Bu bireyler nasıl birarada yaşayabiliyorlar? Felsefe hayretten doğar ve modern politika felsefesi bu hayretten doğmuştur. Ama buna da hayret etmek gerekir! (Sadece felsefe, kendi kendine kıvrılıp kendine hayret eden bir düşünmedir.)

İşte Spinoza'nın önünde hazır bulduğu tablonun bir kısmı budur. Spinoza, hayret eder. Evet onun için, her şey her şeye bir şekilde geri taşınabilir veya her şey her şey ile bir şekilde bağlıdır; ama bu karşısındaki bağlam, o bağın karmakarışık edildiği, düğüm düğüm edildiği bir bağlamdır. Şeyleri yeniden ayırmak, düğümlenen yerlerini çözmek gerekmektedir ve elbette mevcut dil içerisinde kalarak bunu yapmak gerekmektedir; yoksa kimse bir şey anlamaz ve yapılan şeyin yapılma nedeni ortadan kalkar. Dolayısıyla, biraz zamanının onun huzuruna koydukları, biraz da kadimlerin önceden hazır ettikleri ile birşeyler yapmak gerekmektedir. Spinoza bu harmanı öylesini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir ki, ortaya eklektik bir şey değil, düpedüz çok başarılı bir sentez çıkmış ve tarihin o güne kadar, kimseden böylesine derli toplu olarak duymadığı şeyler, Spinoza'nın kaleminden kelimelere dökülmüştür.

Kadim veya klasik gelenekte insan bir *zoon politikon* olduğu için, 'insanlar nasıl birarada yaşayabilir?' sorusu veya böyle bir

hayret ortaya çıkmamıştır; çıkamazdı da. Bu yüzden kadim politika felsefesinde, politik sorun en iyi rejim sorunu olarak kendini sunarken, modern politika felsefesinde sorun, rejimin çok öncesine, politik olanın nasıl hayata geçirilmiş olduğu sorusuna kenetlenir ve burada düğümlenir. Başka deyişle sorun, politik olanın öncesini görmek meselesi olarak çıkar. Çünkü, modern zihin, inanır ki, orada "birey" vardır; ve kendi söyleyip kendi inanır ki, bak hem de nasıl her şeyin öncesinde "birey" vardı! E öyleyse, onun önceliği, her şeyden önce korunmalıdır. Bu yüzden de, bu bağlamı çok iyi okuyan ve bağlamın muhtaç olduğu şeyi ona verecek olan Hobbes, bir "doğa durumu" veya "doğal durum" kavramı icad eder. Bu o kadar tutulacak o kadar tutulacaktır ki, 20. Yüzyılın en büyük politika filozofu ilan edilen John Rawls'a varıp aynı kavramın, sadece biraz değişik katlanmışı olan "orijinal pozisyon" ile karşımıza çıkacaktır.

Spinoza, *Leviathan*'ı okumuştur; onun güçlerini ve zaaflarını görmüştür. Evet *Ethica* üzerine çalışmasını yarım bırakıp, kendisi bir kitap yazmış ve yayınlamıştır: *Tractatus Theologico-Politicus*. Bu kitap, tarihteki sorunun gerçek adını, kendi adıyla koyan bir kitaptır; evet, sorun teolojik-politik bir sorundur. Bunlar, yani teolojik sorun ile politik sorun, hep birarada bulunurlar ve bu yüzden çözülmeleri de birarada olmak zorundadır. Batı politika felsefesi geleneğinin orijininde duran, eğer Platon'un politika felsefesi ise, ta en başından itibaren sorunun böyle, yani teolojiko-politik bir sorun olduğu Platon'un hocasının ölüm biçimiyle tecrübe ettiği ve ifade ettiği gerilime de son derece uygundur. Sokrates'e baldıranı içeren bağlam, sadece teolojik değil ve sadece politik de değil; ama teolojiko-politik bir bağlamdır. Tüm insanların uğradıkları zulümlerin bağlamı, şöyle bir düşündüğümüzde, gerçekten de hep böyle ola gelmemiş midir? O halde bunlar, bağımsız şeyler olarak değil, yapışık şeyler olarak alınmalı ve bu yapışık ikizden çıkan sorun yapışık bir şekilde çözülmeye çalışılmalıdır. Ortada toplumsal bir sorun olarak, teolojiko-politik bir sorun vardır.

Evet Spinoza'nın da bir "doğal durum" veya bir "doğa durumu" vardır. Bu durum içerisindeki insanlar, barış içinde, huzur içinde değildir. Birbirleriyle didişip durmaktadırlar; savaşmaktadırlar. Çünkü orada sadece, Doğa'nın gücü hakimdir ve insanlar tutkularının esiri olarak yaşamaktadırlar ve insanları birbirlerinden ayıran yegane şeyler olarak tutkular, onları birbirlerine düşürmüştür; tam da insanî *conatus* un *inadequat* ifadeleri oldukları için tutkular insanları savaşa tutuşturur. Şimdi bu bir şeydir; ama Hobbes'un dediği gibi, insanların doğaları gereği bencil yaratıklar oldukları için doğa durumunda savaş durumunda olduklarını söylemek, bambaşka bir şeydir.

Spinoza, doğal durumu, Doğanın hüküm sürdüğü haliyle meseleye baktığımız zaman şeylerin görüleceği hal olarak anlar; yani insanın kendi özünün hesaba katılmadığı bir halin içerisine insanı yerleştirirseniz, insanın orada nasıl görüleceğinin tarifidir, doğal durum. Ama insanlar bu şekilde yaşamamaktadırlar; evet bu varsayımsal bir durumdur. İnsanlar, böyle bir düş-durumda dahi olsalar, Spinoza'ya göre, yine de toplum içinde olurlar; yani "birey" olarak yaşayamazlar; hem de doğaları gereği değil, Doğa gereği yaşayamazlar. İnsanın hikayesi, tarihi, bir tek başına adam, Adem ile başlamaz. İnsanın hikayesini böyle başlatan, aslında kendi tarihini böyle başlatan, İbranilerdir. Dolayısıyla, işe sıkı bir Kutsal Kitap tetkiki ile başlanmalıdır ve Adem öncesi insanların mevcudiyeti gösterilmelidir.

TTP işte böyle başlar ve bu da, insanlık tarihimizin gördüğü ilk dört başı mamur Kutsal Kitap kritiğidir. Bunun nasıl bir kritik olduğunu, üç beş sayfa içinde toparlamak, ona haksızlık etmek olacağı için, burada *TTP* hakkında birkaç formal cümle ile yetinmeliyiz. Orada, Spinoza, İbranî dilini (ve Grek dilini ve büyük olasılıkla Arap dilini) bilmenin tüm avantajlarını kullanıp onu, o zamanki felsefenin dili olan 'latince ile' muhteşem bir şekilde söker ve yeniden dokur ve okur.[99] Evet

[99] Yıllar önce başladığım bu kitabın çevirisini tamamlayamamamda bunun büyük etkisi var; öte yandan, sanırım aynı nedenle, yıllar önce yayınlanacağı

bireye önce gelen çok şey vardır. Spinoza, bunları söyleyebilmek için, sesini duyurabilmek için, mevcut sözlerden yararlanmaktadır. Öte yandan, hani neredeyse, *TTP*'de 'yok yoktur' desek yalan olmaz; çünkü adeta herkes ve her şey oradadır; Spinoza, kimilerini anar anlatır, kimileri için ise susar; neler ve kimler yoktur ki orada? Saymakla bitmez! Quintus Curtius, Flavius Josephius, Livius'u anarken, Herodot, İbni Haldun sustuklarıdır; Aristoteles, Platon, Gersonides, Maimonides andıkları iken, Farabi, İbni Rüşd, İbni Tufeyl sustukladır; Büyük İskender, Augustus, Cromwell andıkları iken, Cengiz Kaan, Osmanlı Sultanları sustuklarıdır; Japonlar, Türkler andığı iken, Grekler sustuğudur. Hobbes andığı iken Machiavelli sustuğudur; Ovidius, Terentius, Vergilius andıkları iken, Homeros, Aristophanes, Dante, Dede Korkut, Hafız, Sadi sustuklarıdır; Musa, İsa ve diğer pekçokları andıkları iken, Muhammed için susar; Zerdüşt, Buda da sustuğudur. *TTP*, bir deryadır! Akıllara durgunluk da verir, Akıllara duruluk da verir! Spinoza, onu yazmazdan evvel, *Ethica* üzerinde çalışıyordu; yazarken o kadar çok şey öğrenir ki, bunlardan sadece biri, üzerine çalıştığı kitabının adını değiştirmesi gerektiği ve kitabını daha genişletmesi gerektiğidir; evet Spinoza kitabına *Philosophia* adını koymayı düşünmektedir ve onu üç kısım olarak hazırlamaktadır, bu değişir ve bunun ile beraber daha pek çok şey değişir. O halde, *TTP*, *Ethica* için en doğru *giriş*tir; ama aynı zamanda, aslında en doğru *çıkış*tır. Bu anlamda, *TTP*, denebilir ki, *Ethica*'nın mazrufudur veya denebilir ki *Ethica*, *TTP*'nin katlanmış veya kaplanmış halidir; evet *Ethica*, *TTP*'nin geometrik olarak katlanmış, zarflanmış halidir. *TTP*, narratif bir biçime, 'hikaye eder' bir biçime sahiptir; *Ethica* ise ,argumantatiftir, argumanın en benzersiz biçiminde yazılmışıdır, çünkü biçimlerin biçiminde, yani geometrik biçimde yazılmıştır. Evet aralarındaki ilişki başdöndürücüdür ve ikisi, sadece ikisi, tamamlanmış metinlerdir; sadece ikisi Spinoza'nın 'kitap' veya

---

ilan edilen ve benim dört gözle beklediğim, Curley çevirisinin bir türlü çıkmamış olması da var.

'mektup' diye yazıp hazır ettiği metinlerdir. Nasıl demeli? *TTP*, tarih felsefesi ise, *Ethica* felsefe tarihidir; *TTP* tarih ise, *Ethica* tarihin felsefesidir; *TTP* tarihin felsefî dökümü ise, *Ethica* bu dökümün sadece bir uzantısıdır; *TTP* yayılım ise, *Ethica* düşüncedir; *TTP* hayata dair ise, *Ethica*'yı sarar sarmalar, içine katar; biri beden diğeri zihin ise, biliyoruz ki, bedensiz zihin olmaz ve biliyoruz ki zihinsiz beden de olmaz. Biri nefes alır, diğeri nefes verir. Bilmem ki daha nasıl anlatılır? Şöyle desem: Tarih, felsefeyi içine alır; felsefe, tarihi dışa vurur. Bunun gibi bir şey işte! Peki hangisi hangisine önce gelir? Bu soru Aristoteles'in *Metafizik*'indeki "önce gelen-sonra gelen" kavramlarını tahlili ile, *belki*, yanıtlanabilir. Çünkü "öncelik-sonralık", sadece süre ile ilgili değildir; değer ile de ilgilidir, anlam ile de ilgilidir, varoluş ile, varlık ile de ilgilidir, zaman ile de ilgilidir, ve saire, ve saire...

Doğal durum, insanın toplumsal bir varlık olarak yaşamadığı bir durum değildir. Çünkü "insanlar ister barbar ister uygar olsunlar, her yerde töreler oluşturmuş ve bir sivil durum türü şekillendirmiş oldukları ölçüde, egemenliğin nedenleri ve doğal temellerini aklın kanıtlarında aramamalı, ama insanlığın genel doğası veya koşulundan çıkarsamalıyız"[100] diyen Spinoza için, devletin veya politik bir örgütlenişin veya egemenliğin olmadığı doğal durumda, insanlar "birey" olarak değil, olsa olsa toplum halinde yaşayan bireyler olarak bulunurlar. Dolayısıyla doğal durum, devletin olmadığı, ama bu sebeple toplumun da olmadığı bir durum değildir ve Spinoza'nın net bir şekilde ifade ettiği gibi, toplumsal olmayan insanı ararsanız asla bulamazsınız; çünkü toplum öncesi insan diye bir şey yoktur ve toplum öncesini aramak insan öncesini aramak ile aynı şeydir. Bu, devletin bir 'yeni türedi' olduğunu imâ ettiği ölçüde, ileride, Marx'a "devletsiz toplum" düşüncesinde rehber olacaktır. Hem de öylesine ki, (yine bir Borges öyküsünü hatırlatan tarzda, ama bu

---

[100] *Tractatus Politicus* I,7 (bundan sonra*TP* ; *TP*'ye gönderimler, bölüm ve paragraf sayıları iledir.) *TTP ve TP*'yi , Spinoza'nın politika felsefesi açısından bir ve aynı şeyi söylüyor olarak okuyorum.

seferki öykü değil, düpedüz bir öykünmedir) yirmi üç yaşındaki Marx'ın *TTP*'yi latince orijinalinden ve eldeki almanca çevirisinden neredeyse baştan sona el yazısı ile yazıp altına ismini koyacağı denli bir rehberlik olur.[101] Ama bu neye işaret eder? Spinoza'yı bakın kimler okumuş, neler yapmış? Bundan Spinoza'ya ne? Evet, samimiyetle söylemeliyim ki, ben biraz Spinoza'yı, böyle okumaya çalışmanın, yani 'bu okumanın Spinoza'yı anlamaya ne katkısı var?' sorusu ile okumanın, daha uygun olduğuna inanıyor ve ayrıca kimi marxist okumaların, liberal okumalar kadar, onu eksik bıraktığını düşünüyorum. Ama burada bunu yazmamızın işaret ettiği, belki de daha önemli bir şey olduğuna inanıyorum. Spinoza, liberal doğal hukuk geleneği içerisinde okunduğu kadar bu geleneğin en keskin kritiği olan gelenek içerisinde de okunmuştur; bu bağlamlar çeşitliliği, Spinoza'ya kulak verme azmimizi artırmalıdır. Çünkü, onun felsefesi, birbirinin rakibi olan bağlamlar içinde iş görmeyi, "eylemek"i sürdürmüş ise, bize, felsefenin ve genel olarak 'düşünce'nin ve 'düşünme'nin bugünkü krizinde de yardım vaad edebilir; ama bu önce onu kendi kendisi ile anlamaya çalışarak başlayabilecek bir 'proje'dir. Başka deyişle önce kendinde ve sonra kendisi aracılığı ile. Öte yandan, buna itirazı olup da Spinoza'yı benimkinin tam tersinden başlayarak okuyan birine hiç itirazım olmaz; keşke! Hatta yapabilsem bunu kışkırtmayı çok isterim.

Evet, Spinoza'ya göre, madem ki bir tutku olan bir duygu, onun açık ve seçik bir idesini oluşturduğumuzda bir tutku olmaktan kesilir ve eylem olur; o halde bir duyguyu nedeni ile anladığımız takdirde, zihnin denetiminde demektir ve bu duygunun kaynağı biziz demektir veya bu duygu bizim *ratio*muzdan geliyor demektir. İşte Spinoza için, aklın duygular üzerindeki gücü budur ve aklımız bu gücünü ne kadar dışa vurursa biz insanlar o kadar, birbirimize yakın oluruz ve o kadar birbirimiz için yararlı oluruz; o kadar dayanışma ve yardımlaşma içinde oluruz. Bu, uğruna çaba sarfedilmeye en layık olan şeydir;

---

[101] Bkz. Yirmiyahu Yovel, s.78.

çünkü bize Doğa'da bizden daha yararlı bir şey; insana insandan daha yararlı ve insan için insandan daha büyük bir iyi yoktur; ama öte yandan tutkuları ile yaşayan insanlardan da insanlar için daha kötüsü yoktur. Tarih bunun acı örneklerini yazmayı sürdürüyor.

Doğal durumdaki savaş hali, tam da akletme gücümüzü kullanmadığımız hale işaret eder. Bizim güçlerimiz aynı zamanda bizim haklarımızdır. Doğal durumda, gerçek gücümüzün ifade edilmediği durumda, Doğa bizim için asla bir şey yapmayacaktır; kendimiz için her ne yaparsak veya yaptıysak, aynını yine kendimizde bulmamız da doğaldır, zorunludur. Evet bir politik egemenliğin olamadığı doğal durumda, Doğanın egemenliğine boyun eğmiş olmamız, tutkularımız ile davranıyor olmamızdan öte bir anlamda değildir. Dolayısıyla, günah, suç, yasa, itaat, özgürlük, eşitlik, adalet ya da adaletsizliğin, hak ya da haksızlığın, iyi ya da kötünün olmadığı bir durum olarak doğal durumda, Doğanın diğerinden ziyade bu insanın olduğu söylenebilecek hiçbir şey vermemesi bakımından, özel mülkiyet de yoktur ve "Doğada, her şey hekesindir."[102] Bu olmayanların tümü, politik durumda söz konusu olan şeylerdir. O halde politik örgütlenme veya egemenlik, Doğa gereği değil, insan doğası gereği varolmuştur; insanî bir edimin, rasyonel bir edimin neticesidir. İnsan, eğer Doğa gereği tutkularını aklı ile denetleme gücünde olsaydı, bunu zaten yapar ve kendisi üzerinde hiçbir buyurgan, egemen güce ihtiyaç duymaz, devletsiz bir şekilde yaşardı. Devlet, Spinoza'ya göre, ne kurtlar ne de ulular için değil, insan için vardır; çünkü insan ne Tanrı ama ne vahşi hayvandır; insan bu ikisinin arasındadır. Doğa gereği daima tutkulara maruz kalır; ama yine de, daima olmasa da, doğası gereği bu tutkuların bilincine vararak, yani öz-bilinçle davranma gücüne sahiptir ve zaman zaman bu gücünü gerçekleştirir. Fakat, bu insanların barış ve huzur içinde yaşama imkanlarını, bir tür şansa, talihe emanet etmek anlamına gelir; oysa bu konu şansa bırakılmayacak kadar ciddidir ve hatta bu, ölümcül bir tehdittir.

---

[102] *TP*. II, 23

Çünkü tutkunun egemen olduğu yerde, en yoğun yaşanan tutku korkudur ve bunun devamı nefretdir ve düşmanlıktır. Herkes, mümkün olduğunca korkunun, nefretin, düşmanlığın olmayacağı güvenli bir biçimde yaşamayı ister. İnsanların beraberliğinde "birliği ve güveni temin etme sanatı" olarak egemenlik, işte bu aklın veya rasyonel muhasebenin neticesidir; devlet, daima aklın hükmünde olmayan ve olamayan tüm insanların aklı olarak hükmetmek için vardır.

Spinoza'nın doğal hak ve doğal yasa hakkındaki düşünceleri, metafiziği ile tümüyle tutarlıdır. Doğanın gücü, nasıl ki Doğanın hakkı ise ve yasası ise; insanın gücü de, insanın hakkı ve yasasıdır. Bu noktada, Spinoza'nın, Hobbes gibi, güç ile hakkı özdeşleştirdiğini görürüz; ama Hobbes'un 'güç' ile anladığı şey ile Spinoza'nınki başka başkadır; tıpkı doğal durum ve sivil durumdan anladıklarının başka başka olması gibi. Spinoza için, insanın gücü, aklını kullanma gücüdür ve bu güç Doğa'nın gücünün hilafına kullanılmaz. Hal böyle olunca, Spinoza'da insanın doğal güçlerine ve doğal haklarına yabancılaşması, onları devretmesi, hele de bir "toplum sözleşmesi" ile iradî olarak bunu yapması mümkün değildir. İnsanlar, doğaları gereği bir *civitas* oluşturmuşlardır; ama bu çok uzun zaman almıştır, insanlar türlü acılara katlanarak bu yolu bulmuşlardır ve Spinoza, bu yüzden devleti, bir anda yapılan bir sözleşme ile kurulmuş sayanları "acelecilik" etmek ile yargılar ve eleştirir. Hatta böyle bir sözleşme veya akit veya ahitin izinin, tarihte, bulunsa bulunsa Eski Ahit'te, Rab ile halkı arasındaki bir aracılı konuşmada bulunabileceğini, ki bunun bile türlü acılardan, maruzattan, eziyetten sonra ve insanlığın başlangıçından çok çok sonra söz konusu olduğunu gösterir. Bu uzun hikayeyi *TTP*'de Spinoza, başından sonuna dek takip etmeye koyulur ve Tanrı-Kral'dan tanrısal-krala ve sadece krala akan tarihi anlatırken, yönetme hakkının meşruiyeti sorununun nasıl kılıktan kılığa girmiş olduğunu gözlerimizin önüne serer. Tarihi yeniden yazmanın yolu ona geri dönmek değil de nedir ki? İmdi, Spinoza, politik egemenin, egemenliğinin gücünün, tarihte ilk kez,

tebaının gücünden geldiğini ve yine tarihte ilk kez *civitas*'ın gücünün uyruklarından değil, *civis*'den, *yurtaşlarından* geldiğini söylemekte ve bu yüzden demokrasinin en meşru ve insan doğasına en uygun rejim olduğunu ifade etmektedir. İbranilerin teokratik devletinden başlayarak akan devletin tarihi Spinoza'yı demokratik devlete taşımıştır. O halde, teokratik devlet bir ilk devlet formu olarak tesbit edilebilir, demokratik devlet ise son devlet formu olarak subut edecektir; ama nihaî değil, çünkü tarih devam etmektedir ve yapılanlar, insan yapımıdır; ve hata yapmak insana mahsustur veya insanî bir şeydir.[103] Bu tarih, içerisine, daha sonra adı koyulacağı şekilde "yahudi sorunu"nu da katar ve Spinoza, geçmişe dair dökümü ile geleceğin önemli sorunlarını gelecekten evvel tesbit eder. Örneğin, demokratik bir devlette, yurttaşların dinsel özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğü sorunu, *TTP*'nin sayfalarında tecessüm eder; sırf sorunlar mı, çözüm önerileri ile beraber sorunlar.

İmdi, burada, bu devasa karşısında, bir küçük deneme yapmaya çalışacağım. Spinoza'nın politika felsefesine, daha yakından, *TTP* (ve *TP* 'nin) sayfalarını çevirerek bakalım. *TTP* 'nin "Giriş"inde Spinoza şu sözler ile başlar: "Eğer, insanlar etraflarında olup biten her şeyi kesin denetim altında tutabilseydiler veyahut talihleri hep yaver gitseydi, asla batılinançlı olmazlardı", evet biliyoruz ki oldular, çünkü "umut ve korku arasında acınası bir halde bocalayıp duran insanlar,...önlerine gelen herşeye inanmaya tümüyle hazırdırlar." Deneyim veya pratik hepimize şunu gösterir: "İnsanların çoğunluğu refah içinde oldukları zaman,...bilgelikle öylesine dolup taşar ki, verilen her nasihatı şahsî bir hakaret olarak alır; ama sıkıntı içinde oldukları zaman ise nereye baş vuracağını bilmez ve her önüne gelene akıl versin diye yalvarıp yaka-

---

[103] *TTP*'nin son sözlerinden bir önceki cümlesinde Spinoza böyle yazar : *scio me hominem esse et errare potuisse*, yani, insan olduğum ve hata yapmış olabileceğim malumumdur. Bu cümleyi takip eden cümle şöyledir: *ne autem errarem, sedulo curavi*, yani, ama yine de hata yapmamak için didindim durdum.

rır."[104] Bu tutkuların insanıdır; ona en çok hakim olan tutkular ise, korku ve adeta onun ikizi olan umuttur. Evet Spinoza için, korku kadar umut da, bizi çaresiz bir halde "akış"a terkeder. Çünkü bunların *adequat* nedeni bizde değilse, yani korkunun umutsuzluk demek olduğunun bilincine varmış ve umudu da güven duygusuna çevirmiş olsak bile, yaptığımız şeyi bu yüzden yapıyor olduğumuzun farkında değilsek, savruluyoruz demektir. Doğanın gücünün dışa vurumu olan, ama kendi gücünü dışa vurmamış olan insan, güçsüz insandır. "İlahî Yasa" başlıklı bölümde Spinoza, Tanrı'nın gücünün, aynı zamanda, "sadece analoji yoluyla"[105] veya mecazî olarak O'nun yasası veya buyruğu, emri, hukuku olduğunu söyler. Çünkü, "yasa" ve "hukuk" esasen insan yapımıdır ve bu terimler, insanların itaat edebilecekleri ya da etmeyebilecekleri bir emri bildiriyor diye kabul edilir; "yasa koyucuyucular, yasaya uyanlara kitlelere en arzuladıkları şeyi vaad eder ve ihlalcileri ise, kitlelerin en korktukları şey ile tehdit ederler; böylece, kitleleri bir atın dizginlenmesi gibi durdurmaya çabalarlar."[106] Bu "yasa"nın, 'yasak' formunda anlaşılmasıdır; "zorlama" olarak anlaşılmasıdır: "Hakikaten, darağacı korkusu ile, kendinin olanı başkasına veren, başkalarının hükmü ve zorlaması ile eyler"[107] ve ona adil veya haklı denemez. Bu yasanın, doğru anlaşılmaması haline, yasanın gerçek nedeninin bilinmemesi haline örnektir; çünkü bilinse, bir zorlama değil, bir zorunluluk olarak kavranır ve yasaya itaat, hiç de bir kısıt olarak yaşanmaz. Spinoza, bu noktada "Süleyman'ın Meselleri"ne gönderir ve onu kendine şahit tutar: "Hakkı yapmak salih için sevinçtir; Fakat fesat işleyenler için ezilmedir."[108] Bu bağlamda, yasa, ikiye

---

[104] *TTP*, S1, E3. (Shirley ve Elwes çevirilerinden birlikte takip edilecek, ilk sayı Shirley'nin sayfa sayısı; ikincisi Elwes'in olacak ve bunlar adlarının başharfleriyle verilecek).

[105] *TTP*, S50, E58.

[106] *TTP*, E58.

[107] *TTP*, E58.

[108] Bu, Kutsal Kitap'ın 'eski çeviri'sinden alınmıştır; yeni çeviri şöyle der: "Hak yerine gelince doğru kişi sevinir; Fesatçı dehşete düşer" 21/15.

ayrılabilir: İlahî yasa ve insanî yasa. İnsanî yasa da, ilahî yasa da, bir "*ratio vivendi*"dir, bir yaşama yoludur. İnsanî yasa, bu bağlamda pozitif yasa veya hukukî/adlî yasa, "insanın yaşamını ve devletin huzur ve güvenliğini sağlama"ya hizmet ederken, ilahî yasa, eğer doğru anlaşılırsa, "komşumuzu sevmemizi" isteyen bir emir veya buyruktur. Bu, Spinoza için, vahyedilen dinin evrensel kuralıdır. Spinoza, bölümler boyu, elbette pek çok başka şeyin yanısıra, belki de, bunu anlatmaya çalışır.

Evet Spinoza için, toplum bir *civitas* olmak zorundadır; bir devlet olmak zorundadır ve zaten olmuştur; insan "toplumsallaşabilir hayvan" da değildir, "toplumsallaştırılabilir hayvan" de değildir, çünkü zaten toplumsaldır. Peki birey olarak insan, devlete nasıl itaat eder? Sözleşme gereği mi? Hayır. Çünkü sözleşmelerin bağlayıcılığı sınırlıdır; ama bunu söylemek Hobbes'un "kılıçsız sözleşmeler boştur" demesinden yine de farklıdır. Çünkü Spinoza'ya göre, devletin oluşumunda, söz konusu olan şey, "insan doğasının evrensel yasası" adı verilecek olan birşeydir. Buna göre, "herkes, iki iyi arasında daha büyük iyi olduğu yargısında bulunduğu iyiyi ve iki kötü arasında ise kendisine daha küçük kötü diye görüneni seçer."[109] Spinoza, bu yasanın formüle edilmesinde, "kendisine daha büyük ya da daha küçük görüneni" ifadesini kasten kullandığını söyleyerek ekler ki, "çünkü, bundan, zorunlu olarak, onun doğru yargıda bulunduğu çıkmaz."[110] Kısaca bu kural uyarınca seçim yapmış olmanın kendisi, kendisinden ötürü doğru veya adil veya haklı bir seçim yapılmış olduğu anlamına gelmeyecektir. Ama öte yandan bunun anlamına geldiği şey şudur: "bu yasadan zorunlu olarak çıkar ki, kimse, tüm iyi niyeti ile [namusu ile veya dürüst bir

---

[109] *TTP*, S181.

[110] *TTP*, E203. Buradaki sözler, iki ingilizçe çeviri arasında hayli farklı karşılanmıştır; bu, çevirmenlerin yanlış çevirmesinden ziyade, anladıklarını çevirmelerinden kaynaklanır; çünkü başka türlü çeviri yapılmaz ve başka türlü 'hain' olunmaz! O halde, bir kitabı 'çevirme'den onu anlamak söz konusu olamayacağına göre ve anlamak, istesek de istemesek de, onu kendi anlayışımıza indirgemek olduğuna göre, kimse hata yapmaz mı?

şekilde] tüm şeyler üzerindeki hakkından vazgeçme sözü veremez ve daha büyük bir kötü korkusu veyahut daha büyük bir iyi umudu olmaksızın sözünde duramaz."[111] Buradaki "veyahut", umudun korkudan, yine de daha çok kararları veya eylemleri belirlediğine işaret eder. Umut duygusunun bilinci "güven" (*securitas*) olduğuna göre, güven duygusu, devlete bizi, daha ziyade götüren şeydir. Spinoza'nın sözleri, burada 'veyahut'un getireceği anlamların yanı sıra, bir bütün olarak, pekala, Spinoza'nın devletin oluşumuna başlangıç diye "sözleşme"yi koymamış olduğuna delil diye okunabilir. Çünkü, hemen ardından gelen sözler, bu okumayı pekiştirir niteliktedir. Örnek vereyim der, Spinoza; "varsayalım ki bir hırsız, eşyalarımı kendisine verme sözü vermeye ...beni zorluyor. Doğal hakkım, göstermiş olduğum gibi, gücüm ile belirlendiğine göre, eğer bu hırsızdan kendimi kurnazlık [hile veya taktik kullanmak] suretiyle kurtarabilirsem, istediği şeyler hakkında ona söz verip, kurnazlık yapma ve onun istediği her ne ise kabul edermiş gibi yapma doğal hakkımın olduğu açıktır."[112] O halde Spinoza, ne doğal durum, ne toplumsal sözleşme ve ne de doğal hak terimlerini, Hobbes gibi (veya Grotius veya Locke veya hatta Rousseau gibi) kullanır. Bu, fazlasıyla, açılmaya muhtaç olarak kalmış bir okumadır; hem Spinoza'nın politika felsefesi adına, ve evet hem de benim burada denemesini yaptığım şeyin bizzat kendisi adına.

Bireyler, devlete, kendi karakterlerine bağlı olarak itaat eder; erdemlerine göre itaat eder. Eğer tutkunun egemen olduğu bir birey ise, devlete tutkuları nedeniyle, korku ve umut nedeniyle itaat eder; daha ziyade aklı selim içinde olanlar ise bu sebeb ile itaat ederler. Dolayısıyla devlet, öyle bir formda olmalıdır ki, herkes onun bedeni, devlet ise bu bedenin zihni olarak görülsün. Bu, bir *civitas*'ın en önemli özelliğidir. *Civitas*, devletin formu ile beraber veya rejimi ile beraber ele alınan halidir ve aslında en

---

[111] Bu, bir harman çeviridir: *TTP*, S182-2, E203. Köşeli parantez içindeki sözler Elwes'indir. Öte yandan, bu harmanda iki çevirmenin çevirdiğinden biraz fazlası vardır ve o fazlalık bağlaçta, 'veyahut'tadır.

[112] *TTP*, S182, E203. Bu da harman çeviridir.

iyi rejimin hangisi olduğu sorusu bu ele alışa eşlik eder. Devletin oluşumunda ve varoluşunda en etkili olan şey, güven duygusu ve aklı selimdir. Aklı selim, evet belki de en doğru haliyle Aristoteles'in "*kata ton orton logon*" davranış dediği ve bir entelektüel erdem olan *phronesis*'in, davranışlarımızda, karakterimizde kendini dışa vurma biçimidir. Ama Spinoza'nın politika felsefesinin böyle bir tarihsel bağlama nasıl oturduğunu göstermek, bu tarihi yeniden yazmaktan bağımsız olamaz. Bu, benim burada, kalkışamayacağım iştir. Ama bu işin büyük bir kısmı zaten MacIntyre[113] tarafından yapılmıştır; benim iddiam, Spinoza'nın, MacIntyre'ın o muhteşem dökümünde, eksik kaldığını söylemekten ibarettir ve bunun gösterilmesi bir kez daha burada altından kalkılacak bir iş değildir. Çünkü büyük bir 'proje'dir. Burada, eğer verilebilirse, sadece bir ipucu vermek ile kendimi sınırlıyorum.

Spinoza için devlet, bir *civitas* olarak bulunuyorsa, bu onun gücünü ve meşruiyetini bedeninden, yani yurttaşlarından aldığı anlamına gelir. Bu güç, ancak demokratik bir rejimde kendini dışa vurabilir ve bu yüzden demokrasi, "devletin amacı"na, yani özgürlüğe en uygun rejimdir ve demokraside "halkın çoğunluğu, yöneticiler için bir korku vesilesi olmadığı"[114] için ve tersi de, yani yöneticiler de halk için böyle olmadığı ölçüde ve için devlet kendini bir *civitas* olarak, bir yurttaş-devleti olarak dışavurur. Burada, ilahî yasanın "komşu sevgisi", politik karşılığını bulacaktır ve bu karşılık "yurttaşlık sevgisi" veya "yurt sevgisi" olarak tezahür edecektir. Egemen gücün yurttaş olduğu yerde, egemenliğe yabancılık giderek daha da azalacaktır: İtaat, bir kendi kendine itaat olarak yaşanacaktır.

Şöyle yazıyor Spinoza: "Bu tarzda bir toplum, herhangi bir doğal hak ihlali olmaksızın...oluşturulabilir, yani her bir birey, gücünün bütününü politik bedene verirse, bu politik beden tüm şeyler üzerinde egemen doğal hakka sahip olacaktır; yani biricik

---

[113] Bkz. MacIntyre, *After Virtue* ve *Whose Justice? Which Rationalty?* ve *Ethikin Kısa Tarihi*; ayrıca bkz. benim *İki Adalet Arasında* adlı çalışmam.

[114] Bkz. *TP*, VIII, 5

ve tartışmasız hakimiyet olacaktır ve herkes ona.... boyun eğecektir. Bu tür bir politik bedene, Demokrasi denir; o, bir bütün olarak tüm gücünü icra eden bir toplum olarak tanımlanabilir."[115] Bu, itaat problemine taşındığında, herkes, her ne yaparsa yapsın, "egemen gücün emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür; bunlar, olur da saçma bile olsalar [onlara uymaya herkes mecburdur], aksi takdirde kamu düşmanı olacaklardır ve devletin bekasını bir ilk borç olarak teşvik eden akla karşı eylemiş olacaklardır. Çünkü akıl bize iki kötü arasından daha az kötü olanı seçmeyi bildirir."[116]

Fakat, bu çok ciddi bir açmaz değil midir? Yani, yasa, saçma ve bu anlamda akla aykırı, irrasyonel bir şeyi gerektiriyorsa, ona uyma yükümlülüğü, ona itaat mecburiyeti, bir yurttaşın eyleme gücüne ve bu anlamda özgürlüğüne gölge düşürmez mi? Spinoza'nın buna peşpeşe iki yanıtı vardır.

1) "Yönetimlerin tam anlamıyla irrasyonel emirler dayatmaları çok nadirdir, çünkü onlar kendi menfaatlerine başvurmaya ve güçlerini kamusal iyiye başvurarak tutmaya ve aklın diktelerine göre eylemeye mecburdurlar." Bu birinci yanıttır, ama tamamlanmamıştır ve şimdi soru biraz değişir: Bu, "nadir" de olsa, yurttaşın ve aslında yurttaş-devletinin, daima, özgür bir biçimde eylemesinin ve varolmasının garantisi nedir? Spinoza, şöyle yazar: "Kimse bir tiranın hükmünde uzun süre kalamaz. Bir demokraside irrasyonel emirlerden, daha az korkulacaktır, çünkü halkın çoğunluğunun, hele de bu geniş bir çoğunluk ise, irrasyonel bir planda uzlaşması neredeyse imkansızdır." Şimdi de karşımızda şu "neredeyse" çıkmıştır; yani bir hükümette, o hükümet geniş bir çoğunluğun hükümeti olarak iş başına geçmiş olsa dahi, hiçbir yasanın irrasyonel olmayacağının kesin garantisi nedir? Spinoza buna şöyle yanıt verir: "bir demokrasinin temeli ve amacı, irrasyonel oldukları ölçüde arzulardan kaçınmak ve insanları mümkün olduğunca

[115] *TTP*, E205.
[116] *TTP*, E205.

aklın denetiminde tutmaktır; öyle ki onlar barış ve uyum içinde yaşayabilsinler. Eğer, bu temel yok edilirse, bütün bünye iflas eder."

Yani itaat, her durumda şarttır. Bu, Spinoza'nın, sivil ayaklanmaya veya sivil itaatsizliğe geçit vermediği anlamına gelir. Bu, yurttaşların köleler olması mı demektir? Spinoza şöyle der: "Belki de bizim uyrukları kölelere çevirdiğimiz düşünülecektir; çünkü köleler emirlere uyar, özgür insanlar ise istedikleri gibi yaşar; bu ide, bir yanlış-anlamaya dayanır, çünkü gerçek köle, tutkuları tarafından yönetilen insandır ve o, kendisi için neyin iyi olduğunu ne görür ne de öyle davranır."[117] Peki gerçek kölelik budur; ama yurttaş köle değil, uyruktur. İnsanlara 'uyruklar' olarak bakılan yere, nasıl olur da yurttaş-devleti, *civitas* denir? Spinoza, bir çocuğun ebeveynine itaatinin, kölelik anlamına gelmediğini söyler. O zaman bu, uyruğun 'baba' olan hükümete itaati gibi midir? Uzatmayacağım. Spinoza için ne, egemen güç 'baba'dır; ne de yurttaş ne yaptığını bilmeyen bir 'çocuk'tur. Spinoza tam da bunu kırmak ister.[118] Ama bir devlet, bir ve aynı zamanda "*respublica et imperium*" olmayı içine alır. Ortak iyi veya kamu yararı, bir ve aynı zamanda hem yöneten hem yönetilen olmamızı ve bu anlamda da hem uyruk hem yurttaş olmamızı gerektirir. Belki şöyle toparlamak mümkündür: Yurttaşlar arasında, tutkuları ile yaşayanlar için devletin, bir 'üst-güç' olması ve onların da 'uyruk' olması zorunludur; aklı ile yaşayanlar içinse devletin bir 'yük' olması zorunludur. Bu noktadan sonra, Spinoza, bu 'yük'ün nasıl hafifileteceği ile uğraşır.

2)Bu uğraşılmaya en değer olan yandır, çünkü hem 'yurttaş'ın ve hem de 'uyruk'un huzuru bununla ilgilidir; ve dahası, bu, 'uyruk' olanın nasıl 'yurttaş' olacağına da bir ışık tutabilir. Çünkü Spinoza'nın ıstırabı, sadece aydınlanmış yurttaş için değil, uyruk içindir de; çünkü herkes bir ve aynı gemidedir ve cahil

---

[117] *TTP*, E206

[118] bkz. örneğin *TTP*, S184-5, E206

uyruklar ve bilgili uyruklar arasında devletin bir ayrım yapmak gibi ne bir gücü, ne bir hakkı ne de bir amacı ve ödevi vardır; tersine, *civitas* herkesindir; onu sevenin de sevmeyenin de. Doğuştan eşit olmayanların, eşitliğinin temini buna bağlıdır. Dolayısıyla, demokratik bir devlette, yasakoyucular, yasaları buna dair bir aklı selim ile koymaya mecburdur; çünkü, sivil durumda kimse, hiçbir doğal gücünden ve bu anlamda doğal hakkından yabancılaşmış değildir. Bu yüzden, sivil durum, içerisinde, doğal durumu taşımaktadır. Çünkü Spinoza'ya göre, örneğin, "yargı verme" gücü, insanın istese bile bir başkasına devredebileceği bir güç değildir. Böylece de, örneğin, "demokraside, hiç kimse, olup bitenler hakkında daha fazla konuşma hakkına sahip olmayacak kadar mutlak bir şekilde, doğal hakkını devretmez; yalnızca, onu, kendisinin bir parçası olduğu bir toplumun çoğunluğuna emanet eder. Böylece tüm insanlar eşit kalır."[119] Egemenlik içerisindeki "haksızlık"ın izahı buna bağlıdır: "Haksızlık, yasallık bahanesi ile, bir insanı doğru yorumlanmış yasaların ona verdiği şeyden, onu mahrum etmektir...yasaları yerine getirenler, kişiler arasında hiçbir fark gözetmemeye, tüm insanları eşit saymaya ve her insanın hakkını eşit olarak savunmaya, zengini kıskanmamaya, yoksulu hor görmemeye mecburdur."[120]

Ama bir başka "haksızlık" daha var olabilir: "saçma yasalar". Hiçbir güç veya hakimiyet veya hükümet, "insanların yargılarını kendi anlamagüçlerine göre ya da verili bir duygudan duygulanarak oluşturmalarından onları alıkoyamaz."[121] O halde, aklı selim, herkesin, yönetenin de yönetilenin de, aslında kısaca tüm yurttaşların rehberi olmak zorundadır. Hükümet, bu aklı selim ile davranacak ve yurttaşlar da ona itaat edeceklerdir. "Çünkü egemenin hakkı kendi gücü ile sınırlıdır...her insan, elinden alınamaz doğal hakkı gereği, kendi düşüncelerinin

---

[119] *TTP*, E207, S185. İki çeviri arasında ciddi farklılık vardır; Elwes esas alınmıştır.

[120] *TTP*, E208.

[121] *TTP*, E258. Bir kez daha Shirley'nin çevirisi çok farklıdır, bkz. S231.

efendisi olduğu için, çeşitli ve çelişkili tarzlarda düşünen insanlar, felaket getiren sonuçları olmaksızın, yalnızca egemen gücün diktelerine göre konuşmaya zorlanamazlar...O halde, düşündüğünü ifade etme ve başkalarına öğretme [iletme] özgürlüğünden bireyi mahrum bırakan bir yönetim en şiddetli [tiranik] yönetim olacaktır ve bu özgürlüğü her insana temin eden bir yönetim ölçülü bir yönetim olacaktır."[122] Bu sözler gösterir ki, ne hükümet edenler ve ne de hükmedilenler, yapabileceklerini yapmaktan alıkoyulabilirler; yasalar, bu noktada ancak belli bir ölçüde bağlayıcıdır; bu ölçü, evet ölüm kalım meselesi haline her an ve aslında her iki taraf için de gelebilir, ama demokrasi içinde, yine de tüm diğer rejimlerden çok daha fazla, çare bulma imkanı bu yönetimin doğası veya tanımı gereği vardır; sivil ayaklanma, iç savaş demektir ve bunun yarardan çok zarar getirme olasılığı yüksektir, en azından bıçak kemiğe dayanasıya dek ve iş ölüm-kalım meselesi haline ve şiddete dökülene dek. Bu an geldikten sonra da ne tutku ne akıl! İnsanının yapacağı bir şey kalmaz, çünkü artık Doğanın yasası işler: "daha küçük bedenlere/cisimlere çarpan tüm bedenle-rin/cisimlerin, bu daha küçük bedenlere/cisimlere çarptıkları ölçüde hareketlerinin çoğunu kaybetmeleri yasası"[123] veyahut Doğanın gücü işler: "büyük balık küçük balığı yer." Bu "söz"ün olmadığı yerdir. Spinoza, her türlü şiddeti, insanî yaşamdan uzak tutma ve onu "söz" ile durdurma çabası içindedir.

Saçma yasalar, evet yine yasal sınırlar içerisinde kalınarak değiştirilmeye çalışılmalıdır. Bu zaman zarfında, söz konusu "saçma yasa"ya itaat şarttır. Şöyle yazar Spinoza: "Örneğin, bir yasanın aklı selime aykırı olduğunu ve bundan dolayı kaldırılması gerektiğini savunan bir insan varsayalım. Eğer o, görüşünü, yasaları tek başına yapma ve kaldırma hakkına, otoritesine sahip olan egemen gücün yargısına sunarsa ve bu meyanda söz konusu yasanın emrettiği şeye karşı hiçbir şekilde

---

[122] *TTP*, S231, E258.
[123] *TTP*, S49, E57.

davranmazsa, o insan, devletin mazharına layıktır ve iyi bir yurttaşın yapacağı şekilde eylemde bulunmuştur."[124] Evet bir uyruk böyle yaparsa, bir yurttaştır ve o, aynı zamanda "iyi yurttaş"tır; yasaların böylesi müzakerelere açık olduğu yerde, uyruklar değil, yurttaşlar vardır, çünkü politik bedenin duygulanımları politik zihinde karşılığını bir ve aynı zamanda bulur ve bu, Spinoza'nın zihin ve beden arasındaki ilişkiyi açıklarken söylediği tüm şeyler ile hem tutarlıdır ve hem de onlarla birlikte bir kez daha düşünülmeye hazırdır; çünkü, örneğin, bedensiz bir zihinde hiçbir ide olamaz ve özgür olmayan bir zihin, bedeninin duygulanımlarını tayin edememekle birlikte, onun güvenliğini koruyamaz. Bu, ne kamusal alan-özel alan ayrımına sıkışan ve ne de 'güç politikaları'na, fatihlere, kahramanlara, mesihlere yaslanan bir izahtır.

Öte yandan, yine de şu "saçma yasa" meselesi ile ilgili olarak Spinoza'nın, yönetime, egemen güce, meclise, söyleyecek pek çok sözü vardır. Evet, yasa saçma bile olsa ona itaat mecburîdir ve etmeyen bir "ajitatör"[125] dür veya "kamu düşmanı"dır. Ama onu da bu hale getiren, pekala, yine devletin kendisi olabilir ve Spinoza, işin bu tarafını hiç unutmaz. *TTP*'nin kime hitabettiği sorusu, çok haklı ve anlamlı bir şekilde uzun uzun tartışılmıştır ve henüz bu konuda tam bir netlik yoktur. Ben burada ve bu bağlamda, yeni bir teklif ile mi geliyorum bilmem, ama, yeni olmasını, uygun olmasına, yeğlemem. (Çünkü Spinoza, *TTP*'nin "Önsöz"ünde "insanların, kitabımı, kendi adetlerine göre yanlış yorumlamalarındansa bütünüyle ihmal etmelerini isterdim" diyor.) Şimdi, Spinoza'nın kitabını kapatırken son sözlerine dikkat çekmek istiyorum: "Bu incelemede kendime koyduğum görevi tamamlamış oluyorum. Geriye sadece, şunu net olarak ifade etmem kaldı; bu kitabın içinde, ülkemin yöneticilerinin tetkik ve yargısına bile-isteye sunmadığım hiçbir şey yok."[126] Bu

---

[124] *TTP*, S232, E259.
[125] *TTP*, S232, E258
[126] *TTP*, S238, E265

ifadenin bir ve aynısı "Önsöz"de de vardır. O halde Spinoza, kendi ülkesinin yöneticilerine ve aslında tüm ülkelerin yöneticilerine yazmaktadır. Bu kitabın sonunda, onlara, 'siz de yurttaşsınız ve zaten başka çareniz yok' diye seslenmekte ve şu sözleri ile, bir karakter erdemi olan cesaretin ve bir entellektüel erdem olan bilgeliğin timsali olduğunu, kanıtlamaktadır ve (tüm başka sözleri gibi) bu sözler hiç buharlaşmamıştır: "Varsayılsın ki özgürlük bastırılabilir ve insanlar, yöneticilerin emretmediği tek bir şeyi bile fısıldamayı göze alamayacak denli denetim altında tutulabilir. Hâlâ, yine de, kesinlikle, insanların sadece düşünmeye mecbur tutuldukları şeyi düşünecek olmaları asla söz konusu olmayacaktır. Bundan kaçınılmaz bir şekilde çıkacak şey, olsa olsa şu olurdu; insanlar, günlük yaşamlarında başka bir şey düşünüp başka bir şey söylerlerdi...Bu, tüm yanlış işlerin ve tüm dürüst icraatların bozulmasının kaynağıdır. Tüm insanların konuşmalarının bir hizaya getirilebilmesi, mümkün olanın sınırlarının çok ötesindedir. Tam tersine, onları ifade özgürlüğünden mahrum bırakma yönündeki çaba, ne kadar büyük olursa, onların buna direnmeleri o denli müzminleşir....İnsanlar, genel olarak öyle bir yapıdadırlar ki, doğru olduğuna inandıkları görüşleri suç diye damgalandığında ve de Tanrı'ya ve insana karşı dindar tutumlarını güdüleyen şey, ihanet diye mütalâa edildiğinde, hınçları en üst düzeye çıkar. Bunun sonucunda, onlar, yasaların hükmünün olmadığını ilân etmeye ve yöneticilere suikast hazırlamaya, ayaklanmayı teşvik etmeyi garazkâr değil de şerefli addederek bu davada her türlü aşırılığı yapmaya meyyaldirler....Bu tür yasalar, işe yaramaz....[Bu yasalar, devletin rejimini değiştirmeyi kafasına koyanlara ya da başka düşünüp başka söyleyen namussuzlara karşı işe yaramadığı gibi, öte yandan] Bir devlet için, gizleyemedikleri farklı görüşleri savunduklarından dolayı namuslu insanların suçlular gibi sürgüne gönderilmesinden daha büyük bir talihsizlik hayal edilebilir mi? Hiçbir suç, günah, kabahat işlememiş insanlara, sadece aydınlanmış bir zihne sahip oldukları için, düşmanlar diye bakılmasından ve onların ölüme mahkum edilmesinden daha

felaketli ne olabilir? Ya suçluların dehşeti olan darağacının, hoşgörü ve erdemin en yüksek örneklerinin, yönetici gücün alet edilebileceği rezilliğin tüm alâmetleri ile halka sergilendiği bir arena haline gelmesi? Kendilerini bilenler, suçluların korktuğu gibi ölümden korkmazlar, merhamet de dilenmezler, çünkü utanç duyulan işler yüzünden azap çekmezler. Tersine onlar, iyi bir dava içinde ölmeyi bir ceza değil, bir şeref ve özgürlük için ölmeyi gurur diye düşünürler.... O halde bu tür insanların ölümünden alınacak tek ders, ya zalimi pohpohlamak ya da mazlumu taklit etmektir."[127]

Spinoza'nın kitabı yasaklanır ve o, bir daha hiçbir şey yayınlamaz; ama yazar. Önce *Ethica*'yı tamamlar. Başka şeyler de yazar. Her bilge insanın olduğu gibi, Spinoza'nın rakibi, kendisidir ve bu yüzden, tıkandığını gördüğü şeyleri, yaşadıklarına katarak açmaya başlar ve esas olarak kurumlar üzerine düşünmeye başlar. *TP*'nin tonu, *TTP*'den, biraz farklıdır; *TP*'de Spinoza, hangi rejim formunda olursa olsun, kurumların nasıl sağlam ve erdemli tutulacağı üzerine yazar. İster monarşik ister aristokratik ister demokratik olsunlar, devletleri *civitas* olmaya belirleyecek kurumları tesbite koyulur; Spinoza'nın oradaki dili, özgürlükten ziyade, güçler olarak erdemlere vurgu yapar. Ama, dert bir ve aynı derttir: "Huzur, sadece savaşın yokluğu değildir, ama ***karakter gücünden çiçek açan bir erdemdir*** **de**....Huzuru, koyun güder gibi yönetilen ve sadece kölelik öğretilen uyruklarının uyuşukluğuna bağlı olan bir *civitas*, bir *civitas*'dan ziyade, çöl veya metruk bir yer diye adlandırılabilir."[128] Spinoza'nın tüm yönetim biçimlerini tarifinde demokratik bir ağırlık vardır ve üç formun esasları üzerine düşüneceğini bildirdiği bu kitapta Spinoza, önce monarşiyi, sonra aristokrasiyi ele alır ve sıra demokrasiye ve demokratik kurumlara geldiğinde, eser kesilir. Çünkü, Spinoza ölür.

---

[127] *TTP*, S234-36, E261-263. Vurgu benim.
[128] *TP*, V, 4.

Bu çalışmanın "son söz"ü yerine, birkaç şey söylemek istiyorum. Burada, bir bütün olarak Spinoza'nın felsefesini anlama ve anlatma macerasına atıldım. Bu elbette, başka şeylerin yanında, kendi ülkemin koşullarını da düşünerek yaptığım bir şeydi; yani bu çalışmanın, türkçedeki bir ilk başlı başına "Spinoza" telifi olmasının, böyle bir "bütün" ele alışı gerektirdiğine inandım. Onun sadece metafiziğini ya da epistemolojisini ya da antropolojisini ya da sadece politika felsefesini inceleyen ya da onu sadece felsefe tarihindeki bir benzeri veya benzerleri ile karşılaştıran bir çalışma olmamalı diye düşündüm; hepsi, olmalı içinde diye düşündüm. Bu, bir maceraydı ve dört dörtlük olamayacak kadar büyük bir iş olduğu için, bu bir maceraydı. Bundan kimin ne kadar fayda veyahut ülfet sağlayacağını hiç kestiremediğim bir macera. Elbette bazen çiçek açıp bazen solacağız. Biliyorum ki ben bir insanım ve biliyorum ki hatasız kul olmaz! "Ama yine de, hata yapmamak için didindim durdum."

Gönderim Kaynakçası

Deleuze, Gilles; *Expressionnism in Philosophy: Spinoza*, trans. Martin Joughin, Zone Books, New York, 1990.

Della Roca, Michael; *Representation and Mind-Body Problem in Spinoza*, Oxford Un. Pr., New York, 1996.

Feure, Lewis S.; *Spinoza and the Rise of Liberalism*, Transaction Books, New Brunswick and Oxford, 1987.

Kashap, S. Paul; *Spinoza and Moral Freedom*, State Un. of New York Pr., Albany, 1987.

MacIntyre, Alasdair; *After Virtue*, Un. of Notre Dame Pr., 1984.

MacIntyre, Alasdair; *Ethik'in Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler & Solmaz Zelyut Hünler, Paradigma, İstanbul, Şubat 2001.

MacIntyre, Alasdair; *Whose Justice? Which Rationality?*, Un. of Notre Dame Pr., 1988.

McShea, Robert; *The Philosophy of Spinoza*, Columbia Un. Pr., Nex York & London, 1968.

Pollock, Frederick, *Spinoza: His Life and Philosophy*, Duckworth-London, Macmillan-New York, 1899.

Randall, J. H. ; *The Career of Philosophy*, Vol. I, Columbia Un. Pr. , New York, 1962.

Spinoza, Baruch; *Theological-Political Treatise*, trans. Samuel Shirley, Hackett Pub. Com., 1998.

Spinoza, Benedict de; *A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise*, trans. R. H. M. Elwes, Dover Publications, New York, 1951.

Spinoza, Benedict de; *Ethics*, trans. Edwin Curley, Penguin Books, 1996.

Spinoza, Benedict de; *Ethics*, trans. James Gutmann, Hafner pr., New York, London, 1946.

Spinoza, Benedictus de; *Törebilim* (*ve koşut özgün metin*), çev. Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul,1996.

Spinoza; *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Ülken yay., İstanbul, 1984.

Wolf, A. ; *The correspondence of Spinoza*, Russell & Russell, New York, 1966.

Yovel, Yirmiyahu; *Spinoza and Other Heretics*: *The Adventures of Immanence* (vol. II), Princeton Un. Pr., 1989.

İndex

Adem, 86
adequat ideler, 20, 21, 22
ahlak, 57
akıl, 17, 19, 97
Almanya, 7
amor Dei, 78
amor fati, 78
Amsterdam, 3, 4
anlama-aygıtı, 32
antropoloji, 57, 102
Aquinalı Thomas, 37
Aristophanes, 87
Aristoteles, 32, 63, 77, 87, 96
ateizm, 22
attributum, 13, 16, 17, 29, 30, 32, 33, 46, 49, 58
Augustinus, 77
axiom, 41
Aydınlanma, 7
beden, 29, 32, 63, 101
bilgisizlik, 21
bilincin bilinci, 61
birey, 84
Byron, 7
causa sui, 19, 22, 30
Cengiz Kaan, 87
cogitatio, 5, 13
cogito, 26
cognitionis privatione, 20
Coleridge, 7
conatus, 65, 66, 83
Dante, 87
Dede Korkut, 87
deizm, 7
Deleuze, 38
demokrasi, 97, 99
demokratik devlet, 99
Descartes, 5, 8, 9, 11, 12, 26
Deus sive Aeternitas, 46
Deus sive Existentia, 46
Deus sive Natura, 13, 24, 26, 34, 37, 46, 57
devlet, 81, 84, 89, 90, 92, 95, 96
dil hapishanesi, 39
dinlerin hakikati, 7
doğa, 14, 15, 16, 17, 24, 25, 27, 33, 4, 35, 46, 48, 64, 65, 66, 86, 90, 91
doğal durum, 90
Duns Scotus, 37
Dutch Cumhuriyeti, 4
duygu, 59, 60, 67, 68, 69, 89
duygulanım, 64, 68
düşünce, 30
egemenlik, 58, 99
Einstein, 7
Eliot, 7
epistemoloji, 15, 104
erdem, 63, 66, 76, 96
essentia, 19, 30, 44, 49
eşitlik, 99
eternal mutluluk, 8
eternallik nazarı, 53
Ethica, 7, 11, 14, 18, 25, 32, 39, 64, 85, 87, 88, 103
Ethica'nın, 18
ethos, 59
existentia, 44
Farabi, 87
faydacılar, 7
Ferdinand, 3
finalist yanılsama, 26
finalizm, 18
fizik, 34
Flavius Josephius, 87
Freud, 7
Galileo, 11
gerçeklik, 15
Gersonides, 87
Goethe, 7
Grotius, 95
Hafız, 87
Hegel, 7
Heine, 7

Herodot, 87
Hobbes, 6, 8, 45, 83, 91, 94, 95
Homeros, 87
İbni Haldun, 87
İbni Rüşd, 16, 87
İbni Tufeyl, 87
içkin neden, 37
içkinlik, 19
idea, 33, 34
ideatum, 34
ilahî Yasa, 93
inadequat, 22, 25
insan doğası, 83
irade, 8, 17, 19, 58
İsa, 87
İsabella, 3
İştah, 64
itidal, 76
Johan de Witt, 5
kader, 78
kamil insan, 73
Kant, 7, 15
keder, 67
kılıçsız sözleşme, 94
kosmos, 15
kölelik, 73
kötünün varoluşu, 35
Kutsal Kitap kritiği, 86
Leibniz, 6, 32
Lessing, 7
Leviathan, 83, 85
Livius, 87
Locke, 6, 95
Machiavelli, 87
MacIntyre, 96
Maimonides, 87
Marx, 7, 89
McKeon, 8
McShea, 7, 16, 24
metafizik, 7, 23, 102
modus, 7, 27, 29, 31, 32, 46, 53, 64
Moses Mendelssohn, 7
Muhammed, 87
Musa, 87
mutluluk, 72
Natura naturans, 17, 37
Natura naturata, 17, 37
neşe, 67, 69, 75
Nietzsche, 7, 77
notiones communes, 42, 43
ontoloji, 15
Ölçülülük, 76
öz, 13
özgür, 61
özgür irade, 36, 58
özgürlük, 24, 36, 72
panteizm, 22
paralellism, 31
Parmenidesç, 16
phronesis, 96
Platon, 18, 45, 85, 87
Plotinos, 18
politika felsefesi, 82, 85, 104
Pollock, 14
psukhe, 69
Quintus Curtius, 87
Randall, 7
Rawls, 85
Romantikler, 7
Rousseau, 7, 95
ruh, 27
Sadi, 87
Sefardim, 3
sevinç, 71
Shelley, 7
sivil ayaklanma, 98
Skolastik felsefe, 8
skolastisizm, 8
Sokrates, 85
solipsizm, 12
sözleşme, 94
Spinozacılık, 8
substantia, 46
südur, 18
Süleyman'ın Meselleri, 93
Tanım, 39, 42
Tanrı, 8, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 48, 53, 54, 55, 58, 59, 65, 66, 78, 93
Tanrı'nın varoluşu, 7, 14
taşma teorisi, 18

teizm, 23
teoloji, 38
teori, 82
tikeller, 36
totoloji, 45
töz, 12, 17, 26, 27, 30, 42, 54
Tractatus Politicus, 6
Tractatus Theologico-Politicus, 5, 85
transandantaller, 48
tutku, 33, 68, 95, 98
tutkular, 33
tümeller, 36
vahdet-i vücud, 16
Van den Enden, 4, 5
Wittgenstein, 34
Wolfson, 8
Wordsworth, 7
Yahudi skolastiği, 4
yayılım, 30, 31, 64
yurttaş-devleti, 96
Zerdüşt, 87
zihin, 27, 29, 31, 33, 89 101
zihin-beden ilişkisi, 31
zorunluluk, 24, 78

Paradigma'nın Gündemindekiler

Hans Georg Gadamer, Hakikat ve Yöntem
Giambattista Vico, Yeni Bilim.
Kant, Saf Aklın Eleştirisi
Richard Rorty, Felsefe ve Doğanın Aynası
Alasdair McIntyre, Etiğin Kısa Tarihi
Anthony Giddens, Sosyal Teorinin Merkezî Problemleri
Anthony Giddens, Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları
G. Steiner, Babil'den Sonra: Dilin ve Tercümenin Boyutları
Joseph Rouse, Bilgi ve İktidar/Bilimin Politik Felsefesine Doğru
P. Tillich, Ahlâk ve Ötesi
F. E. Peters, Grek Felsefesi Terimleri Sözlüğü
M. Sheikh, İslâm Felsefesi Terimleri Sözlüğü
Richard Bernstein, Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesinde: Bilim, Hermeneutik ve *Praxis*
P. L. Berger - T. Luckmann, Gerçekliğin Sosyal İnşası/ Bir Bilgi Sosyolojisi Denemesi
K. M. Wheeler, Romantizm, Pragmatizm ve Dökonstrüksiyon
Robert, A. Nisbet, Sosyolojik Gelenek
Hugh J. Silverman, Tekstüaliteler
W. J. Wainwright, Din Felsefesine Giriş
S. Priest, Zihin Felsefesine Giriş
C. Türer, William James'in Ahlâk Anlayışı
S. Z. Hünler, Spinoza\'nın Hayatı

Spinoza

Solmaz Zelyut Hünler

"İnsan daima zorunlu olarak tutkulara tabidir." Ethica'dan
"...eldeki bu kitabın yazarı, bir 'Spinoza sarhoşu'dur. Evet bu çalışma, tarafsız değildir; değer yargılarından muaf değildir; cinsiyetsiz değildir; gayrı şahsi bir dil ile yazılmamıştır; soğuk kanlı değildir....Spinoza, benim için 'nesne' değildir; benim karşımda durmuyor; o, benim için bir tutku ve böylece eldeki kitap, tutkulu bir dil ile yazılmıştır; bilgi ile olduğundan daha çok inanç ile yazılmıştır. Hatta bir kitap olmasından çok bir mektup gibi yazılmıştır." Önsöz'den
"Eğer birisi başkalarına neşe verdiğini hayal ettiği bir şeyi yaparsa, neden olarak, kendisinin fikriyle birlikte bulunan bir neşeyle duygulanacaktır; eğer tersine, başkalarına keder verdiğini hayal ettiği bir şey yaparsa, kendi kendisini kederle karşılayacaktır."
Ethica'dan

ISBN 975-7819-34-4

Paradigma